אגרות דוד פרישמאן

Tartu Juudi Raamatukogu
Dr. J. EIGES'I nimel.
№

Juudi kogudus Tallinn
Tartu

אִגְרוֹת דָּוִד פְּרִישְׁמַן

עם תמונתו
ועצם כתב ידו

נערכו בצרוף תולדות פרישמאן,
מבוא, הקדמות והערות
על־ידי
א. ר. מלאכי

Tartu Ju...
Dr. J. ...

הוצאת לילי פרישמאן
(בסיוע מוריס אייזנמאן)

ניו־יורק, תרפז

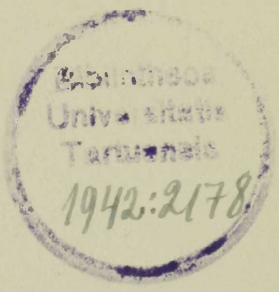

Copyright — 1927
by
LILI FRISHMAN

PRINTED IN U. S. A.

התוכן:

* * * ..... ה

תולדות פרישמאן ..... ז

פרישמאן על־פי מכתביו ..... טו

אגרות פרישמאן:

ליצחק יעקב ווייסברג ..... כג
למשה קלמנסון ..... קד
למ. ד. בראנדשטטר ..... קיא
למבש"ן ..... קיג
לשלום־עליכם ..... קיד
לי. ב. לבנר ..... קנב
לש. ל. ציטרון ..... קנו
למשה הלמאן ..... קסב
לי. ד. ברקוביץ ..... קסו
לג. זליקוביץ ..... קע
למיכל דוידזון ..... קעב

שמות האנשים והספרים ..... קעד

הפאכסימיל של פרישמאן ..... קעט

* * *

רק קומץ קטן של מכתבי פרישמאן עלה בידי לאסוף. מכתבי פרישמאן מפוזרים בידי אנשים שונים, ובהאספם יחד — בודאי יכילו כרכים אחדים. קובץ זה ישמש איפוא התחלה לכנוס כל מכתבי פרישמאן.

המכתבים לווייסברג מצאתי בארכיונו של וויסברג, שמסר לי, לפני שנים אחדות חתנו הלל מלאכובסקי, המכתבים לשלום־עליכם נמצאים בידי י. ד. ברקוביץ, ובטובו הרשה לי להעתיקם. לנגד עיני היו גם עצם מכתבי פרישמאן לי. ד. ברקוביץ, לג. זליקוביץ, למיכל דוידזון, למישה הלמאן ולמבש"ן. המכתבים לקלמנסון נדפסו ב„דואר היום", המכתב לש. ל. ציטרון — ב„התקופה". המכתבים לבראנד־שטטר וללבנר נדפסו ב„הדואר". ב„הדואר" נדפסו גם שבעה המכתבים הראשונים לווייסברג, המאמר „פרישמאן על־פי מכתביו" ותולדות פרישמאן. את תולדות פרישמאן כתבתי ימים אחדים אחרי מותו, ולכן אין הביאוגראפיה שלמה. בהקדמתי לתולדה אֲמנם אמרתי: „רק את קיצור תולדותיו אני נותן בזה. לכתוב את תולדותיו במלואן — זאת אומרת לכתוב חלק גדול — אם לא את החלק היותר גדול — של תולדות הספרות העברית החדשה, שכל רמ"ח אבריו ושס"ה גידיו היו קשורים ואחוזים בה, שכל ימי חייו היו קודש לה. כדי לתת תמונה שלמה ומלאה מחיי כהן גדול זה, עלינו לצרף קו לקו ולא להעלים עין מכל גרגיר וגרגיר, לאסוף את ניצוצות הזוהר הרב המפוזרים בכתביו". מאסף אני עתה את החומר לתולדות הסופר הגדול.

למותר לי להעיר כי המכתבים נעתקו בדיוק נמרץ, ונמסרים כמו שיצאו מעטו של פרישמאן. התקונים וההוספות הכנסתי בתוך חצאי־מרובע ואת ההשמטות ציינתי בקוים.

הרשיתי לעצמי גם לשנות את הכתיב. פרישמאן היה רגיל לכתוב בכתיב חסר ולנקד את האותיות. הספר נסדר במכונת־סדור, מה שמכביד מאד את הנקוד. בכתיב חסר ובלי נקוד, תהיה הקריאה לקוראים רבים קשה ובלתי מובנת.

באחרונה אני רואה חובה עמוקה להביע את תודתי לי. ד. ברקוביץ על הידיעות השונות שמסר לי בבירור כמה פרטים במכתבי פרישמאן לשלום־עליכם. תודתי נתונה גם לחברי דניאל פרסקי על עזרתו בהגהת הספר.

א. ר. מלאכי.

ניו־יורק, י"א באייר, תרפ"ז.

תולדות פרישמן

א

זגירז׳ עיר מולדתו של פרישמאן, עיר קטנה ושוקטה היא. רחוקה היא פרסאות אחדות מלודז הגדולה, העיר שבה בלה פרישמאן את שנות ילדותו ובתוכה עברו עליו גם ימי בחרותו.

שנת הולדתו של פרישמאן אינה ידועה לנו בדיוק. אחדים מכותבי תולדותיו ציינו את השנה שבה נולד — ת ר כ "ה ואחרים הקדימוה ל ת ר כ "ג. ה„ליפסיקון לתולדות הסופרים היהודיים" של זלמן רייזין מציין את זמן הולדת פרישמאן: שמונה עשר בדצמבר שנת 1865. אולם מסדר ה„ליפסיקון" לא רצה לסמוך על המקור, שממנו שאב את התאריך הזה והוסיף „סימן השאלה" בצדו. מר פ. לחובר כותב בודאיות גמורה, שפרישמאן נולד „בשנת תרכ"ה, בחמשי לירח טבת". לעומת זה נרשם ב„ליפסיקונים" אחרים, שפרישמאן נולד בשנת 1863. אולם מתוך אחד משירי פרישמאן הראשונים יוצא, שהוא נולד בשנת ת ר כ "ב. השיר ההוא נדפס בשנת ת ר ל "ח ומתחיל: „בן חמש עשרה שנה היום הנני". אם נדפס השיר סמוך לכתיבתו, אז נדע מפי פרישמאן עצמו שנולד בשנת ת ר כ "ב.

הורי פרישמאן — אנשים אמידים היו. אביו, רבי שאול, סוחר חשוב ופקח היה, אדם בר־אורין ובמדה ידועה גם משכיל וחובב ספרות. אמו, פריידה־בילה, — גם היא היתה משפלת, ודרכי הדור החדש לא היו זרים לה. שניהם היו חרדים ואדוקים בדת ישראל, אך זה לא מנע אותם להתנהג לפי רוח הזמן ולתת לבניהם חנוך הגון ומתוקן. אומנת מחנכת שמשה אותם, ויחד עם „למודי קודש" למדו גם שפות ומדעים שונים. חנוך כזה קבל גם הילד דוד, שעוד בילדותו ניכר היה במעלליו והיה מצוין בפקחותו, חריצותו ושקידתו המרובה. ביום למד בחדר תלמוד עם נושאי כליו, ובלילה היו מורים שונים מלמדים אותו עברית, גרמנית וצרפתית.

כשנמלאו לילד דוד שתי שנים, העתיקו הוריו את ביתם מזגירז׳ והתישבו בלודז. זו לא היתה, אמנם, עיר של חכמים וסופרים, אך היתה מלאה חיים וענין הודות להתעשיה שלה ומסחרה שפרץ בארץ. הסוחרים ו„אנשי המעשה" בלודז לא השפיעו לרעה על הילד החולם ולא פגמו את רוחניותו. אדרבה, במדה ידוע הועילו לו לקנות נסיונות שונים בחיים. ואם אמנם עוד בילדותו ראה פרישמאן את מטרת חייו בעבודה בספרות העברית, בכל־זאת לא מנע את עצמו לעזור לאביו במסחרו ולקנות שלמות במקצוע, שלא היה חביב עליו ביותר.

מוריו ומלמדיו של פרישמאן לא היו מצוינים ביותר, ואף אחד מהם לא התאים לילד הנפלא הזה. אחד ממלמדיו, שהיה גם קצת „משפיל", למד אותו את הדקדוק העברי ואת התנ"ך, בתרגום אשכנזי־זארגוני. מפיון שנפתחו לילד שמים חדשים אלו — שוב לא היה זקוק למורה. הוא התחיל להגות בשקידה בספר־הספרים, והתנ"ך לא מש מפיו יום ולילה. היה נרדם ומתעורר משנתו, כשהוא אוחז בידיו את ספר ישעיהו או ספר אחר מספרי החוזים — אלה, אשר סגנונם היה לפרישמאן למופת כל ימי חייו.

מן התנ"ך עבר הילד אל יתר הספרים שמצא בבית אביו. צמאונו לקריאה היה גדול ועז והיה „בולע" את כל ספר שבא לידו. יחד עם זה התחיל גם ל„נסות את הנוצה" ולכתוב בעצמו. הפשרון לכתיבה נתגלה בו עוד בילדותו, ובהיותו בן שמונה שנים כבר כתב ספורים ושירים שונים. גם התחיל לתרגם מעברית לגרמנית את הספר „עיט צבוע" ומצרפתית לעברית את „מונטי־פריסטו" של דיומה.

להתפתחותו של פרישמאן גרמו הרבה האורחים, שהיו מבקרים לפרקים קבועים את בית אביו. רבי שאול פרישמאן, כאמור למעלה, היה חובב־ספרות, והסופרים העברים — חביבים ויקרים היו לו, וביתו היה תמיד פתוח לפניהם. כל החכמים והסופרים העברים, גם רבנים ומגידים, שעברו דרך לודז, מצאו בבית הורי פרישמאן אכסניה טובה. ויש שבשבת אחת היו מסובים לפני שלחנו א. ב. גוטלובר, צווייפל ושאצקס ובשבת הבאה — רב חרד, מחבר או איזה „מגיד־מישרים" שבא לדרוש בעיר. ולכולם היה הילד דוד

למשיב־נפש ולשעשועים. צווייפל וגוטלובר היו תמיד מתחרים ביניהם וממציאים המצאות שונות לנסות את הילד החרוץ הזה. מספרים שעיניו של צווייפל זלגו דמעות של שמחה, כשראה את פרישמאן בפעם הראשונה והתיחס אליו כאילו היה בן־גילו וחברו ולא ילד רך בשנים.

ואמנם הצטיין פרישמאן בילדותו ברצינות כזאת ובכובד־ראש פזה של איש גדול אחראי בעד מעשיו, ולא של ילד תמים, הזקוק עוד ללטיפות־אם. הוא היה בילדותו עצוב ומלא רוח מילאנכולי, מלא סודות, דמיונות והזיות. עם ילדים בגילו לא התרועע כלל. יוצא מן הכלל היה ילד אחד, שמצא חן בעיני פרישמאן, ואתו היה מבלה תמיד את שעותיו הפנויות מלמודיו, והיה מוסר לפניו את חלומותיו ודמיונותיו ושופך לפניו את כל נפשו. שם הילד היה שמואל, זה שנתפרסם אחר־כך בשם ה ר ש ב ר ג — הצייר הלאומי הגדול שלנו. אולם על־פי רוב, בודד היה פרישמאן בדרכיו. מטייל היה לבדו בהיער הסמוך ללודז. יער זה שהיה חסר־עצים ומעוט־אילנות, עשה על הילד רושם עז ונמרץ, ובדמיונו קבל צורה אגדית, והמציא מזון מספיק לנשמתו הצמאה והמתגעגעת לטבע, ליופי ולמרחב. אחרי כמה שנים הציב פרישמאן ציון יפה ל י ע ר ו זה בספורו „הוא נפטר".

אולם גם קאפריסי היה, ולפרקים היה הילד־השתקן מראה את ה ש ו ב ב לעתיד לבוא. אופיית היא לרוחו של פרישמאן האופיזודה שמר לחובר מספר בשם קרובי פרישמאן: „בהיותו עוד נער קטן נכנס פעם אחת „מחבר" לבית אביו. אביו לא היה בביתו והמחבר „כבד" את פרישמאן בחבורו, ופרישמאן מסר לו שלשה רובל של ניר בשם אביו. כשראה זאת המחבר פתב עליו שבחים וקלוסין הרבה לחונן ונותן. אז קם גם פרישמאן ובקש מאת המחבר להחזיר לו את השטר לרגע אחד וגם הוא מלא אותו שבחים וקלוסין כולו"...

מלודז עבר פרישמאן לווארשה. בווארשה היה אז מרכז ספרותי חשוב. נמצאו בה משפילים וסופרים עברים שונים, שהיו מרוכזים מסביב לסוכני „השחר" ו„הבוקר־אור" — אברהם צוקרמאן ואליעזר יצחק שפירא, שאליהם כבר הגיע שמו הטוב של „הילד־הנפלא" ולא נתנו לו מנוח עד שיפרסם את יצירותיו בכתבי־עתים, שהם

היו באי־כחם. פרישמאן נעתר להם ומסר לצוקרמאן את ספורו „המורה־צדק", שנדפס ב„השחר" תרל"ח, ולשפירא מסר אחדים משיריו, ששנים מהם נדפסו באותה שנה ב„הבוקר אור": אלה הם התרגום של „דונה קלארה" של היינה והסוניטה „יש תקוה", שיר שראשיתו מראה לנו בעליל את פרישמאן המשורר בימים יבואו:

„בן חמש עשרה שנה היום הנני —
עוד נער וכבר משורר שירי רוח
וכבר ראשי לחלי — כי מי ירחמני
לתת לי חמר שתפל אטיח? —

צעיר לימים ועוד אומלל אינכי
לקרוא אך חמס עת לבי בטוח;
ועל נערה בתולה לא שמתי עוד עיני
להפח אהבים במכתב שלוח...

לא נושא לא נשוא נפשי יודעת!
ומה איפוא ישיר נער כמוני?
אך קול התקוה עוד אזני שומעת:
„הנחם ושא נא לעתיד עינים!
עוד תדע כל מכאוב, תדע כל עוני
עוד תדע אהבה וצרה שבעתים!"

אם השיר הקטן הזה יחד עם תרגום „דונה קלארה" לא העמידו את פרישמאן ב„כותל המזרח" של השירה העברית, הנה שירו הגדול „לטובת הכלל", שנדפס ב„השחר" (עליו כבר חתם פרישמאן את שמו מפורש), כבר הפליא את הקוראים המבינים. סמולנסקין — מלים לא היו בפיו להלל את „הפוכב החדש שדרך על שמי השירה העברית" ובמכתביו היה מפליג בשבחו. שיר זה היה כבר שלם ומהוקצע לכל צדדיו, ואי־אפשר היה כלל להאמין שנכתב בידי נער בן חמש־עשרה שנה. השיר הזה היה פיליטון לירי־סאטירי. במקצת הזכיר את היינה, אך ברובו היה מושפע מיל"ג וכתוב גם ברוחו וגם בסגנונו:

„כה רבנינו על מדין יקומו,
על חמרות וגזירות אין בהם ממש;

ובגודל אולתם לתת ירומו
סיגים לתורה או מסוה על שמש.
— — — — — — — — —
לא עבד לעבדים, אך עבד לחופש
לא עבד למלה כי אם לרוח!
ובכתך ישראל וברחב הנפש
אם אך חפצת לא תוכל תשוח!
— — — — — — — — —
מלים אך מתים ותורה מתשת
ופלפול עקש של שמיר ושית
או סברה עקומה ודעת מעפשת
של אחד המכתבים בין קירות הבית!"

ברוח ה„השפלה" נכתב גם ספורו „המורה־צדק" הנזכר למעלה, שנדפס באותה שנה ב„השחר", לפני הדפסת השיר „לטובת הפלל". — הספור הזה כתב פרישמאן לכבוד חג ה„בר־מצוה" שלו, ומיוסד על יסוד „מעשה שהיה" בעירו. מעשה זה נתן לו חומר גם לכתיבת קורוספונדנציה ב„הצפירה", שעל־פי טעותו של סלונימסקי היה חתום מתחתה „שם הכותב". בספור הרחיב פ. את המאורע ובאחד מגבוריו נפח רוח חיים, עד שגם היום נקרא הספור הזה בעונג. בסגנונו ובתכנו של הספור עומד פרישמאן תחת השפעת סמולנסקין. גם שמות הערים הנזכרות בספור, נקראים בשמות ההפשטה, כפי שהיה נהוג אצל המספרים בימים ההם, דבר אשר פרישמאן היה מן הראשונים להרחיקו מתוך ספרותנו. העיר שבה אירע המאורע נקרא בשם ס כ ל ה, והעיר הסמוכה לה — ע ז י א ל. גם הגבורים — שמות ביבליים להם. אולם, כבר ניכרים בספור־ילדותי זה סימנים, סימנים קלושים אמנם, של פרישמאן המספר בעתיד. אמנם הספור השני של פרישמאן, „ביום הפפורים", שנדפס לאחר שלש שנים, כבר העמיד את הסופר הצעיר במדרגה הראשונה של הבלטריסטיקה בספרות העברית, אם כי גם בספור זה מושפע הוא עדיין מסמולנסקין וקארל אמיל פראנצוז.

סמוך לזמן הזה הדפים מאמר ב„המגיד", „אני ואבי זקני". מענין מאד, שהמאמר הפובליציסטי הראשון של פרישמאן היה ערוך, אם אמנם לא בדרך־ישרה כי־אם אגב־אורחא, נגד

ה„מאמריסטיקה" ו„הכתיבה לשם כתיבה" שאחרי זמן מועט היה פרישמאן לשונאה הכי עז. במאמרו זה נגע פרישמאן בשאלת מלחמת התקונים בדת, שבשלהי שנות השבעים נטשטשה כל מהותה והיתה ל„העלאת גרה". בדברים נמרצים פונה פרישמאן אליהם: „הגידו נא לי את התכלית המעשית של מלחמה כזו? מלחמה זו שאתם קושרים, בשביל מי היא? בשביל אבי זקני? — והוא הן לא יוותר לכם על ערקתא דמסאני! שבע פעמים ביום יהרג ולא יעבור אפילו על אות אחת! באש יבוא ובמים יבוא, בכל אשר ראיתם, וגם האות האחרונה שבאחרונות של איזה פוסק אחרון שבאחרונים תשאר להיות בעיניו בהלכה למשה מסיני! ובכן בשבילי? — ואני הלא גם אם תותירו לי רק אות אחת, שתהיה לי למועקה רגע אחד, לא אובה ולא אשמע לכם! מה איפוא התכלית המעשית של מלחמה כזו?"

עם מאמר זה נחתמה תקופת הילדות של פרישמאן ומתחילה תקופת הבגרות שלו. המאמר „ממסתרי ספרותנו", שפרסם אחר זמן מועט ב„הבוקר־אור", לא היה כתוב עוד ברוח מתונה, כי־אם ברוח סערה נאמרו דבריו. הילד הרך והענוג, המשורר הלירי, לקח את השלח בידו והיה ל„איש ריב ומדון", אז התחיל במלחמה העזה, שנהל אותה עד יום מותו.

ב

המאמר „ממסתרי ספרותנו" והקונטרס „תהו ובהו", שפרישמאן פרסם בשנת תרמ"ג, העמידוהו בשורה הראשונה. רושם המאמר „מסתרי ספרותנו" לא גדל פל־פך, למרות מה שבכמה פרטים עולה הוא על ה„תהו ובהו". וכל זה משום שהמאמר היה ערוך נגד סמולנסקין, שעמד אז בעיני הקוראים למעלה מכל בקורת. אך הקוראים המבינים פבר ראו את פחו הגדול של המבקר הצעיר, שבא לנתוץ ולהרוס על־מנת לבנות. ערים המה תשובת סמולנסקין עצמו לפרישמאן ודברי אחד הסופרים על־אדות ה„תהו ובהו", שקרא בעליצות: „דרך כוכב מזהיר בשמי ספרותנו! ברנה והיינה בגרמנית ופרישמאן בעברית!"

במשך שנת תרמ"א שהה פרישמאן בווארשה ועזר לשפירא בעריכת הירחון „הבוקר־אור". בו הדפים מלבד מאמרו הגדול נגד

סמולנסקין, גם ציורים, שירים ומאמרי בקורת רבים. בשנת תרמ"ב עזב את רוסיה ושהה שנה אחת בגרמניה. בברלין התודע לאהרן ברנשטיין, ועל־פי בקשתו התחיל לתרגם את „ידיעות הטבע", שיצאו לאור במשך שנות 1882—1885.

בשנת תרמ"ג חזר פרישמאן לווארשה והתישב בה ישיבת קבע. פרישמאן החליט להיות סופר החי על עטו, למרות עצת יהודה ליב גורדון, שלא יעשה את הספרות למעין־מחיתו. ב„האסיף" התחיל לפרסם את שורת ספוריו הליריים „אותיות פורחות". מלבדם נדפסו ממנו גם מאמרי בקורת שונים והפיליטון „בפל־מפל־פל".

בשנת תרמ"ו ונגש ד"ר י. ל. קאנטור להוציא בפטרבורג את „היום", והזמין את פרישמאן להיות עוזרו הראשי. לפני הזמנת קאנטור פנה אליו יל"ג, שנתמנה אז לעורך „המליץ", שיבוא לפטרבורג לעבוד במערכת „המליץ". אך פרישמאן סרב לעבוד במערכת אותו העתון, שהוא בעצמו התנפל עליו.

ימי עבודתו ב„היום" היתה תקופה פוריה לפרישמאן. לא היה גליון של „היום" שלא באו דברי פרישמאן. ביחוד הצטיין בפילי־טוניו, שרובם היו המשך ל„תהו ובהו" ובחמה עזה ושפוכה לחם פרישמאן והמטיר את אבני־בליסטראותיו על כל מקלקלי הטעם הטוב בספרותנו.

כשחדל „היום" להופיע לא היתה לפרישמאן כל בימה ספרותית להשמיע מעליה את קולו. עם העתונים העברים היה נמצא בריב, והם שמחו מאד על מפלת „היום". פרישמאן התחיל לכתוב בשפה האידית, והכניס גם לספרות זו טון וגעימה חדשה.

משנת תר"ן עד תרנ"ב נמצא פרישמאן שוב באשכנז ולמד באוניברסיטה בברסלוי פילוסופיה ואמנות. בשנת 1895 חזר לווארשה והתחיל לעבוד על תרגום „תולדות השלמת האדם" ועל „דניאל דירונדה", שיצאו על־ידי „אחיאסף". תכופים זה אחר זה יצאו גם שאר תרגומיו: „ביריניקה", „על שפת הים", „הנדות אנדרסון", שירי פושקין ו„קין" לבירון, שבהם — ביחוד ב„קין" — הראה פרישמאן את כחו הגדול בתור מתרגם, שגם בשפות האירופיות אין מתחרה לו.

בשנת תרס"א נגשה הוצאת „אחיאסף" להוציא את השבועון „הדור". את עריכת השבועון מסרה בידי פרישמאן. אף־על־פי שחשוד היה ב„אנטי־לאומיות". „הדור" יצא במשך שנה אחת, אך אחר שלש שנים התחיל פרישמאן להוציאו מחדש. השפעת „הדור" על ספרותנו מורגשת עד היום הזה.

בשנת תרס"ג היה פרישמאן עורך „הזמן" השבועי והחדשי. בשנת תרס"ח ערך את המאסף „ספרות" ובשנת תרע"א — את העתון היומי „הבוקר" והקבצים הקטנים „רשפים" שבהם נדפס תרגום „סרתוסטרה" של ניטשה. באותה שנה בקר פרישמאן את ארץ־ישראל וכתב את רשימות המסע לארץ־ישראל שיצאו בהוצאת „אחיספר".

בשנת תרע"ג חגגו את חג יובלו. לכבוד יובלו הוציאה הוצאת „מרפז" את כל כתביו בעשרה כרכים, בצירוף ספר ביקורת — קובץ מאמרים והערכות על פרישמאן.

בשנת תרע"ח היה פרישמאן לעורך „התקופה" והוצאת „ספרות העולם", שיסד מר א. י. שטיבל. עם הוצאה זו היה פרישמאן קשור עד יום מותו. בברלין ערך את שאר מאספי „התקופה" ותרגם כמה וכמה ספרים. ביניהם: „ממעמקים" של ווילד ואת „מאנפרד" לבירון.

כך עבד הסופר הגדול ולחם את מלחמתו בלי הרף עד ימיו האחרונים.

פְּרִישְׁמַן עַל־פִּי מִכְתָּבָיו

במקרה היתה לי הזדמנות לקרוא צרור־מכתבים שפתב דוד בן־שאול פרישמאן לרע ועמית, לאחד הסופרים העברים בן דורו וזמנו. בסקרנות רבה עלעלתי את קומץ העלים הבלים, ועיני לא שבעו מראות את הפתב היפה והאותיות הענולות למחצה; בצמאון קראתי את המכתבים פעמים אחדות. פל־פך מעניינים הם וכל־פך מושכים את הלב. מלבד הערך שיש להם בתור חומר לתולדות פרישמאן, לכותב תולדות הספרות העברית החדשה, הם „אוצר נחמד" ורכוש רב. מכתבים אלה יפיצו אור על פמה פרטים ומקרים בלתי ידועים לנו. על־ידיהם אנו מבינים יותר את המרירות העזה שתססה בלב פרישמאן בלפי העומדים בראש הספרות העברית בימים ההם. אנו רואים בהם את פרישמאן בכל גדלו. יתגלה לפנינו האדם בעל הנפש הנעלה, אציל הרגש ועדין הרוח, העומד למעלה מפל העניינים הקטנים והפעוטים, האיש שרק מטרה אחת היתה לפניו ורק שאיפה אחת מלאה את נפשו — לטהר את הספרות העברית מפל הרוחות הרעות והאדים המחניקים, לפתח אותה ולשפר את טעמה, להרימה משפלותה ולהעלותה למדרגת ספרות הגונה ומתוקנה.

אולם מלבד התוכן החשוב של המכתבים, מעניינים הם בתור מ כ ת ב י ם בשהם לעצמם. פל מכתב ומכתב הוא מלאכת־מחשבת ונקרא בעונג. המכתבים המעטים המונחים לפני, מראים פמה מעניין היה פרישמאן במכתביו הפרטיים, פמה יופי וכמה הוד היה נסוך על פל היוצא מעטו.

„מענין"? אך אין זה מביע הפל. פי פרישמאן היה אמן בכתיבת מכתבים, ואחרי יהודה ליב גורדון פמעט שאין פמותו. פל מכתב — פיליטון נחמד. פל שורה מלאה מן הרעננות והזוהר, מן החן והנראציה, מן הסאטירה וההומור אשר פרישמאן היה ברוך בהם ואשר שפך אותם בשפע רב על פל פ ת ב י ו.

המכתבים מקיפים תקופה של עשר שנים בערך — משנת 1883 עד 1892. הם ערוכים אל יצחק יעקב ווייסברג, סופר עברי מפורסם בדורו. בשנות השמונים וההתשעים למאה שעברה, תפס מקום חשוב בספרות ומאמריו היו נדפסים ברוב העתונים והמאספים העבריים. ווייסברג היה חוקר תורני, מבקר, בקי בעניני הלשון ודקדוקה והצטיין בסגנון קל — דבר שבימים ההם היה למופת. ווייסברג ערך וסדר את אגרות יל"ג, עבודה בעלת ערך. אבל בגדולות לא הלך מעודו ומעולם לא היה נחשב בין ה„אריות שבחבורה". ווייסברג זה, יקר וחביב היה לפרישמאן שבעתים מפל הסופרים העברים, ומחליפת המכתבים שלהם אנו רואים כי היה יותר חשוב בעיניו מפל „עתודי הספרות" ורעותו היתה נעימה עליו למאד. למרות ההבדל בשנים וחלוקי־הדעות ביניהם, „מרוץ־האגרות" לא נפסק ביניהם במשך של עשר שנים ויותר.

חליפת־מכתבים זו התחילה זמן מועט לפני כתוב פרישמאן את ה„תהו ובהו", אותו הקונטרס הקטן אשר הטיל אל מחנה ה„כותבים" ו„מושכי בשבט סופר" סערה מאין כמוה, וגרם למהפכה עצומה בספרות העברית. פרישמאן היה אז עלם צעיר לימים, עוד לא מלאו לו עשרים שנה. אבל כבר הספיק הנער פרישמאן לעשות לו שם. ה„ילד הנפלא" יצא מחתוליו והיה לה "l'infant terrible" בספרות העברית, כי התחיל להחריד את כחני הספרות מרבצם. מאמרו החריף נגד פרץ סמולנסקין, היתה יריה פתאומית שהדהימה את הפל. ראו כי לא התולים עם הסופר הצעיר. אבל נסיונו הראשון בבקורת לא הביא את הפעולה הרצויה. עורכי העתונים ידעו להנקם בו והשתיקו אותו לנמרי. מאמריו לא נתקבלו עוד בשום מערכת וכל העתונים נזהרו מלהזכיר את שם פרישמאן. לא מצאו העורכים לנחוץ גם להעריך את מלאכת תרגום „ידיעות הטבע" שלו, ופטרו אותה במלים אחדות.

האם שם פרישמאן את לבו לזה? — מתוך מכתביו רואים אנו, כי אמנם היטב חרה לו הדבר, והיחס המעליב הזה הכאיב אותו מאד. הן גדול היה פרישמאן, רם ונשא על פל הסופרים יחד, והוא אנוס לעמוד מחוץ למחנה, לראות עוול — ולחשות. בימים

ההם השמיע את אנחתו הראשונה על ה„תהו ובהו" בספרותנו. אז פתב את מחברתו „תהו ובהו".

ה„תהו ובהו" יצא ביום סגריר וגשם, אשר פרישמאן יתאר אותו במכתבו אל ווייסברג: „בעד חלון ביתי נשקפתי ואראה כי גשם יהיה על הארץ, האנשים המתהלכים ברחוב גנשיא ינסרו גלגל חמה ברקיע ושמחים פי ימצאו שלל, ואלי העני ממעש לא ישיתו לב, השמש אויבתי מאז תשית נוספות על פצעי הנם ולא תצא מנרתיקה". אם לא קבלו את פני צאת מחברתו בכבוד „ובאורים לא כבדו את היום", פמו שיכתוב בהתול, הנה נכון היה כי מפל עברים התנפלו עליו. נזדעזעה הבצה הספרותית. חרדו הפהנים הגדולים והקטנים ובהלה אחזה את הסופרים וכותבי המאמרים למיניהם שנפגעו משוט־עטו של פרישמאן, והתחילו להמטיר עליו חרפות וגדופים.

אם אחרי זמן מה הכתירו אותו בתואר: „קונדס", „אינפאן טריבל" ועוד „תארי־כבוד" פאלו שלא נעמו ביותר לאזני פרישמאן (הלא בעצם הדבר היה פרישמאן רציני ומתיחס אל הספרות בכובד־ראש מאין פמוהו), היו אז פנויי־הפבוד שלו: גנב, מנוול, שארלאטאן, זונה, הולך־רכיל, יוצא־דופן, חותר־בתים ומבעיר בערות, ועוד ב„שמות־חבה" פאלו קדמו את פני פרישמאן גם צדרבוים, יהל"ל, לילינבלום, ברנפלד ושאר הסופרים. אבל פל זה היה רק מן השפה ולחוץ. בתוך לבם פנימה ידעו היטב פי לא בתכסיסי־מלחמה פאלה ינצחו את הסופר הצעיר שהתנפל עליהם בחימה שפוכה, בכעס עצור פזה ובלעג שנון. אחרי החרפות והגדופים נסו להשתיקו. חשבו: אולי תועיל „סגולה" זו להרחיקו מעל אהליהם ולגרש אותו מהספרות. הניעו הדברים לידי כך, ששום עתון לא רצה לקבל מודעה בשכר על ה„תהו ובהו" ו„על הנם" — מחברתו השניה שהכילה בקורת חריפה על תרגום הספר „נם לגוים" של ביקונספילד, מעשי ידי המשורר יהל"ל.

בשעה זו שפרישמאן היה גלמוד ובודד, בעת ש„רבים צרים קמו עליו ומאחור ומקדם צררו אותו", פמו שיכתוב לווייסברג; בשעה ש„גדרו דרפו ומכתבים פתבו אל מו"לינו הקדושים והטהורים על אדותיו", מצא פרישמאן לנחוץ להשיח את לבו לפני ידידיו ורעיו

ולשפוך את חמתו במכתביו אליהם. הידידים מעטים היו. יותר מדי היה פרישמאן איסטנים ויפה־רוח שיושיט את ידו לכל מי שנקרה לו בדרך, ויותר מדי היה נזהר בכתיבת מכתבי „לאהובי ידידי", אבל למתי־מספר הידידים, הנהו מסור בכל לבו ונפשו. אין הוא מרבה אמנם בהתגלות לבו לפניהם, אותה המדה היפה שאנו מוצאים בפרישמאן הסופר מבלי להתיחד עם הקורא ולהכנס אתו באינטימיות יתרה.

ווייסברג היה מ„יחידי הסגולה", ממתי מספר הידידים שפרישמאן רכש לו באותו זמן ושהאמין בו. ההתוודעות הראשונה ביניהם היתה ספרותית. על עמודי „המגיד" נפגשו שניהם: פרישמאן ווייסברג. בגליון י"א וי"ב של „המגיד" שנת 1883 פרסם פרישמאן מאמר „בשוק של הסופרים והספרים". המאמר הכיל בקורת חריפה על תרגום „טלמאק" לעברית שיצא אז בשם „מלכי צדק" מאת פיקובסקי ועל הספר „חוטר מגזע ישי", מאת א. א. ראקובסקי. ווייסברג ענה לו בהערה קצרה, שבה נסח להצדיק את ראקובסקי. בעצת אליעזר יצחק שפירא פנה פרישמאן במכתב אל ווייסברג, שבו התנצל לפניו והוכיח לו, כי הצדק לו. אל מכתבו של פרישמאן הוסיף גם שפירא שורות אחדות, שבהן הציג לפני ווייסברג את ידידו פרישמאן שהוא „עלם משפיל ומלא בקורת פרמון, אך מו"לינו אינם חפצים עוד לתת מקום לבקורת נאמנה". עם תשובתו לפרישמאן שלח ווייסברג אליו את כתב־היד של ספרו „שבר נאון", שחבר בשותפות עם מיכל גורדון, המשורר העממי הידוע. הספר הזה הכיל בקורת־התולית על ספר תורני של אחד בשם ברוך אסמאן. הבקורת היתה עוקצת יותר מדי ויותר מדי טפלה במחבר מאשר בספר, וסמולנסקין בבקרתו על הספר הזה, חרץ את משפטו להושיב את המחברים ששה ירחים במאסר ולהעניש אותם בכסף להנעלב. במכתבו לווייסברג נותן פרישמאן את הצדק לסמולנסקין, אם גם לא ינקה אותו, ובמרירות ידבר על אדותיו. בכל הרגיש פרישמאן רגש לא־טוב לסופר הגדול והלוחם הלאומי הנערץ הזה. אם כי במדה ידועה הוא מכבד את סמולנסקין ומעריץ את פשרונותיו,

אבל לא יכול פרישמאן כלכל את הלהג הרב ואת ה„מלות המפוצצות“ אשר במאמריו.

ידידותו של ווייסברג היתה יקרה לפרישמאן לא בגלל היותו סופר בישראל, כי־אם משום היותו יהודי פשוט ותמים בלי חכמות יתרות. בכמה ממכתביו מדגיש פרישמאן את הדבר הזה: „אתה ומזח מצאתם חן בעיני על תמימותכם ופשטותכם ולא משום חכמתכם ומעשיכם הטובים“.

אולם ווייסברג היה בן־קיוב, ול„משפילי“ קיוב יצא שם לא טוב של מחרחרי־ריב. ימים רבים היו הסופרים העברים בקיוב נצים ורבים ביניהם ועשו את העיר כמרקחה. הריב עבר גם מעבר לגבולות קיוב והעתונים העברים אשר בימים ההם, היו מלאים ספורים על השערוריות שנעשו בקיוב.

ווייסברג רוצה למשוך גם את פרישמאן אל תוך הבצה הזאת, אבל ממכתבי פרישמאן רואים אנו כמה רחוק היה מענינים כאלה ועד כמה היה לו הדבר הזה לתועבה. אדרבה, הוא מתרגז ומתרעם על ידידו ומשתדל להוציא אותו מן הרפש, להרחיקו ולהבדילו מעל הערה הזאת.

המכתבים, שנכתבו משנת 1883 עד 1886, חשובים מאד להערכת אפיו של פרישמאן הלוחם. באומץ לב יביע את האמת על ענינים אשר אדם אחר לא היה מהין ומרשה לעצמו לעשות זאת. ווייסברג היה חובב ציון, פרישמאן — מתנגד לרעיון הישוב ובתנועה הלאומית ראה אסון לעם ישראל. במכתביו ימתח פרישמאן בקורת קשה על מנהיגי תנועת חבת ציון. הוא אינו נושא פני שום איש, ומתנפל עליהם בדברים נוקבים ויורדים עד תהום הנפש. הוא מדגיש, כי מאד־מאד חשקה נפשו לצאת נגדם בגלוי, אבל אין עתון שישים מקום לדבריו. בחריקת שינים הוא כותב לווייסברג:

„יקח אופל את כל האנשים האלה גם יחד ולא ימררו ולא ישימו עוד ראש פתנים אכזר בכוסי הרויה, כי מדי זכרי אותם, לא אוכל עוד לשקוט תחתי, ואכלה את שארי מעלי באפס מעשה! מה עשו לנו אלה? מה הערבוביה אשר הביאו עלינו, אלה באולתם ואלה בזדון לבם? חפה נא לי, אולי אתעורר — — — מי יתן לי מקום במכ“ע, מי יתן לי רשות לדבר, חי ראשי אם שקטתי ואם נחתי

רגע עד אם הבין המון הקוראים, מה ה„גדולים" ההם שואלים מאתם".

אבל מקום לפרסם את מאמריו לא היה לו. כאמור, נעלו העתונים העברים את שעריהם בעדו. ווייסברג מציע לפניו לכתוב ב„העברי", עתון משולל כל אחריות, שהופיע אז בפרודי של גאליציה. פרישמאן מנער את כפיו מהצעה זו, להשתתף בעתון כזה ולהיות גם הוא נמנה על סופרי „העברי". אולם, בכל זאת, הוא כותב ב„העברי" ומזמן לזמן הוא מפרסם בעתון זה מאמרים שונים, אבל הוא עושה זאת כאלו כפאו שד.

יחס כזה כמעט שהביא את פרישמאן לפנות עורף לספרות העברית ובלבו עלתה מחשבה לעזוב אותה לנצח. הסופר, אשר תפקידו היה ליצור את הספרות העברית החדשה, אנוס היה „לרעות בשדות זרים". הוא התחיל לכתוב בעתונים גרמניים, וזמן מה עבד עבודה תמידית במערכת ה„סאלון", עתון ספרותי חשוב, שיצא בליפסיה. בימים ההם חשב גם לעזוב את אירופה ולהתיישב באמריקה. אבל לאשרנו ולאשרה של הספרות העברית, לא הוציא פרישמאן את החלטותיו אלה אל הפועל. פרישמאן מצא את מקומו בספרות העברית. סוקולוב התחיל להוציא את „האסיף" ופרישמאן היה לעוזר ראשי בעריכת השנתון הזה. יל"ג נתמנה שוב לעורך „המליץ" והוא פונה מיד לפרישמאן בהצעה להיות עוזרו הראשי, אבל פרישמאן לא קבל עליו את העבודה הזאת. אם כי עומד הוא בחליפת־מכתבים תדירית עם גורדון ומעריץ אותו בתור גדל המשוררים העברים, אבל למורת רוח היה לפרישמאן לעבוד באותו עתון שהוא נלחם בו, ולהיות במחיצה אחת עם איש כארז, אשר הוא ויל"ג התנפלו עליו לא פעם וחברו ביחד פאמפלט סאטירי נגדו. אולם הוא מקבל ברצון את הזמנת י. ל. קאנטור להשתתף אתו בעבודה והוא נענה לקריאתו לבוא לפטרבורג, להיות העוזר הראשי במערכת „היום", היומון העברי הראשון, אשר בו התפתח כשרונו של פרישמאן והגיע למרום יכלתו.

המכתבים משנת 1886 עד 1888 מקיפים את חייו בפטרבורג, עבודתו ב„היום" והתנפלותו על גורדון, מה שעורר רעש עז בחוגי הסופרים וחובבי־ציון, ועוד הפעם התחילו להתנפל בחרפות, זלזולים

וגדופים על פרישמאן. פרישמאן אינו מתנצל ומצטדק לפני ווייסברג. ארבעה הוא מוסיף לתקוף אותו ביתר מרירות ולחזק את טענותיו כלפי המשורר. אבל עוד הפעם הושם רסן בפי פרישמאן. „היום" חדל להופיע. שונאים מתמול שלשום, שמחים לאידו, ובשמחה יבשר אחד לחברו את דבר מפלתו של פרישמאן. „גבורי העט" מתחילים לשלוח חצים אל לבו, ואין לאל ידו להשיב להם. באחד ממכתביו אל ווייסברג הוא אומר:

„ידידי! האמן לי על דברתי: בשנה הזאת תכפו עלי צרות רבות וגדולות ואני נשאתי וסבלתי כל מה שהפה לא יכול לדבר, ותהי המעט כל זאת והנה נכונות לי גם מכות קטנות בבית מאהבי ואתה כאחד מהם, ואני עומד ושואל: עד מתי עור? כצפור הייתי למשחק בידי אנשים אין לב, כעפר הייתי למרמס לרגל גאוה, את גאוני שברו ואת כבודי רמסו ברגל, ועתה תדרוך תרמוס גם אתה בראותך, כי באה שעת הפושר — בשם ה', חדל לך ידידי, ואל נא תוסיף עוד להשליך קרחך כפתים בתוך מכתביך הקטנים; הרבה נשאתי וסבלתי, ואולם דברים קרים ומדודים לא אוכל שאת".

אבל עד כמה שגדולים היו פצעי לבבו, עד כמה שהיה מיואש ומדוכא, לא יכלו שונאיו לעשות בו כלה, לא יכלו להכניע את גאון רוחו. למרות היותו מנוצח, רוחו לא נפל עליו. בגאון הוא כותב לווייסברג:

„על הגבור הספרדי ס י ד מספרים, כי אחרי נפלו במלחמה לקחו את גויתו ויקשרוה אל סוסו וירכיבוה במחנה, והגבור המת הפיל חללים רבים, כי נפל חתיתו על כל משנאיו. — ראה, הנה נפלתי גם אני, ואולם גם אחרי נפלי, עוד תעוז ידי לי ומי יודע אם לא אהיה עוד לכם לששון ולשמחה ואם לא אעבוד את עבודתכם עוד ואם לא יבוא יום ואתם תתהללו בי בשער. — עוד מעט והגבור המת יבוא אל תוך המחנה".

אחרי הפסקת „היום", באין לפרישמאן בימה עברית, התחיל לכתוב אידית. מלבד הפואימה הלירית המצוינה „אופיר" (שנדפסה ב„הביבליותיקה העממית" של שלום־עליכם) חבר בשפה זו קובץ הגון של שירי־הגיון. הוא פונה לווייסברג שימצא בקיוב מוציא־

לאור לספרו זה. אבל, עד כמה שידוע לי, לא יצאו מעולם שירי פרישמאן הזארגוניים בספר מיוחד.

הידידות בין פרישמאן ווייסברג לא רפתה גם בשעה שפרישמאן עזב את רוסיה והיה נמצא בברסלוי. למרות היותם אנשים שוני המזג ולא פעם היה ווייסברג לטורח על פרישמאן, בכל זאת היו קשורים אחד בחברו. פרישמאן לא נתן ל„קרר" את הידידות ולהפר אותה ובכל הזדמנות הוא מפיים אותו. ב„חבלי קסם" — לשון השובבות אשר לו ובשפת ה„קונדס" המיוחדה שלו, הוא מושך אותו וקושר אותו בעבותות אהבה אליו. מברסלוי יפתיע אותו פרישמאן במכתב מלא אהבה וגענועים, מלא רגשות והשתפכות הנפש. בכל מכתב ומכתב ישאל אותו פרישמאן למצבו, וכידיד מסור ואח נאמן הוא משתדל להקל מעליו את יסוריו ואת מכאובי לבו.

זהו תוכן המכתבים אשר לפרישמאן, הנתונים עתה לפני הקוראים. רואים אנו בהם את כל התלאות שעברו על הסופר הגדול, מתוכם אנו רואים את פרישמאן בפרצופו הנאמן, אם כי גם במכתביו משתדל הוא לבלי להתגלות ולהראות „כמו שהוא", גם לרע טוב ואח נאמן. אבל מבעד השורות אנו רואים, עד כמה היה פרישמאן בודד וגלמוד בחייו. רואים אנו את היסורים שסבל בסתר אהלו הסופר הגדול, אשר ימים רבים היה גורלו ומנת חלקו להחשב ללץ ולבדחן, ל„איש ריב ומדון" לסופרים העברים. הוא נשאר בודד גם בשעה שהיה לאישיות היותר חשובה בספרותנו, גם אז חי את חייו הבודדים ומעולם לא שתף שום איש לחלומותיו ולהגיגי לבו. ועד פתוב ב ר ד י צ ב ס ק י את מאמרו על אדותיו, לא עמדו על טיבו. ועד חגיגת יובלו לפני ארבע־עשרה שנה, לא ניתנה לו ההערכה הנכונה. במכתב לג. זליקוביץ (פתוב בארפעה ביולי, 1911), אומר פרישמאן: „...מיום שיצא תרנומי („פרתוסטרא". — א. ר. מ.), לא מצא עוד איש לנחוץ לדבר עליו בקהל קטנה או גדולה. אין זאת כי יש להם משלהם דים והם שמחים מאד בחלקם, ומה להם ולספר דל אשר כזה?" — אבל הוא נשאר תמיד נאמן לעצמו, כל ימי חייו לחם את מלחמת האמת וכל ימי חייו קודש היו לשכלל את הספרות העברית, לפתח ולהיטיב את טעמו של הקורא, ויחד עם זה — צנוע מאין כמוהו.

ליצחק יעקב ווייספרג

א

Варшава, 4 Апрѣля, 1883 г.

אדוני!

בעצת ידידי ה' א"י שפירא הנני כותב אליך, ואתה תשמע: השגותיך [1]) ב„המגיד" נו' 15 קראתי, ואני טרם אבין מה ראית על כּכה לשמור את עקבי, אחרי כּי בין תבין גם אתה, כּי אך „כּדי שלא לבייש את מי שאין לו" פשפשתי במעשי ראקאווסקי, ומי יודע אם לא ילין אתי גם הצדק. ארבע טענות ערכת לנגדי ובאיזו מהן (כּלומר, עפי"ר או בכולן) לא דקדקת ולא נתת את לבך לדרוש היטב: א) בת־קול. המלה הזאת ראויה היא, לפי דעתי, לבוא תמיד בלי ה"א הידיעה גם במקום שיש צורך לה"א הזאת, וסופר מהיר ידע תמיד לכלכל דבריו להנצל מן הפורענית, וכן עשה גם המנוח מאפו בספורו „עיט צבוע" ח"ר; — „אין לקול בת". וכי יש בת לעין, והלא יאמר העברי בּ ת עין? התמצא טעם בדברי סופר שיכתוב ה ב ת ע י ן? אבל איך שיהיה: לעולם אי־אפשר ה"א הידיעה בנסמך, ולא יעלה בזכרוני גם דוגמא אחת מן הזרות אשר בכתבי הקודש שנמצא ה"א כזאת בנסמך. ב) חצר צדקת — אבל אחת הלא תודה לי, כּי רוב חצרות הולכין אחרי הנקבה, ולכן מן הראוי הוא, כי סופר נבחר פראקאווסקי לא ישען אל היוצא מן הכּלל, ואם לפיקאווסקי לא הווה מומא, לדידיה מומא הוא; ואף גם זאת: לוא לא השגתי על הדבר הזה, גם אז לא היתה לי ע[גמת] נ[פש] יותר מדי, ובדיעבד כּשר. ג) זרוע. ראיותיך מן ויפזו זרועי וגו', וזרועי עמים ישפטו וגו'—הטרם תדע כּי מ ל ש ו ן ר ב י ם אין כּל ראיה, אחרי כּי ב ל ש ו ן ה ר ב י ם נשתמש גם לזכר וגם לנקבה באופן אחד, ורוב הנקבות מחזיקות בכנוי הזכר הזה? עיין תל"ע על אודות הדבר הזה; — אבל נמצא פעם אחת

ז ר ו ע ל"ז: באסוף קציר קמה וזרועו שבלים י ק צ ו ר (ישעיהו), ואולם המבארים המדקדקים בלשון הוכיחו מזה, כי קציר הוא כמו קוצר, והפ[ועל] יקצור מוסב על קציר, משום שלא מצאו דמיון לזרוע בל"ז. ד) חפצי בידי יצליח. שלש שורות שלמות פתבת, ואולם את ידך השיבות מקחת את התנ"ך אל ידך, ולוא עיינת, כי אז מצאת שמקרא מלא הוא: וחפץ יהוה בידו י צ ל ח (ישעיהו) — בדבר יתר הפרורין אשר אמרת, כי מ מ י ל א בטלי: לוא יהי כדבריך! אבל בכל זאת הן לא למותר הוא אם „בכדי שלא לבייש" מצאתי און לי להעיר, כי לא יתכן לכתוב „ל מ ד ו ד ע ת איש את אחיו", לא יתכן לכתוב „קול מ א ת עלמה", לא יתכן לכתוב „ספר ה ל א ה", לא יתכן לכתוב „היכל מ א נ י ם", לא יתכן לכתוב „הבאר ה ז ה", לא יתכן לכתוב „שמתי את המעטפה על ראשי" במובן: קבלתי את דת המושלמנים (והיא באמת טעות גדולה ולא מן הפרורין!) ועוד ועוד — האם גדלו עוונותי מנשוא על הפרורין האלה אשר ביני וביניך מה הם?

ובעבור ספק־ספיקא של המלה חצר, שהיא נכונה גם בכה וגם בכה, מצאת ענין לענות בו בריש גלי?

אני לכשעצמי הנני מסתפק לדבר אליך במכתב פרטי.

אמרי פיך יהיו לרצון לי אני העני ממעש [2]).

ד ו ד פ ר י ש מ א נ ן.

האדרעססא אלי: — — — או על־פי האדרעסכא של האי"ש [3]).

*

(על המכתב הזה הוסיף שפירא את השורים האלה, האופיים מאד ליחס אחד מזקני הסופרים באותו זמן לפרישמאן הצעיר):

ידידי יקירי, חטאתי לפניך, כי זה כמה לא הודעתיך דבר מכל אשר אתי. ואולם האמינה לי, יקירי, כי טרדות הזמן ודאגות הפרנסה הקשות באמת פקריעת ים צנפוני פדור ואוחב טהר לב כמוך יסלח לי על הדבר הזה.

וגם היום אודה ולא אבוש, אשר לולא הערתך על בקרתו של פרישמאן, לא התעוררתי לכתוב אליך. פרישמאן זה ידידי הוא והוא עלם משפיל ומלא בקורת פרמון, אך מה נעשה ומו"לינו אינם חפצים עוד לתת מקום לבקורת נאמנה. גם זה האיש פרישמאן

כתב בקורת על העתקת החלק הראשון מטאנקרעד ובעל „המגיד" לא רצה לקבלה מפני אימת הארי שבחבורה. ואתה הגידה נא לי שאהבה נפשי, האם נכון הדבר לעשותו? בקרוב תקרא את הבקורת בדפוס והיית אתה השופט בין המבקר ובין המו"ל, כי לבך לב מבין ואתה יודע להלוך עם הבקורת כאשר הראית כחך בעוד „הבוקר אור" [1]) חי.

לפרישמאן תוכל לענות על שמי, כי הוא נוסע היום מזה ומכתבך אליו לא ימצאנו.

מה תאמר נפשך, יקירי, על העתקת יהל"ל, אף כי אוהבו אתה כמוני היום? לפי דעתי, כתב יהל"ל את העתקתו בספר ובטרם קראו אותה בכתובים, שלחה על פני חוץ, כי לוא קרא יהל"ל מה שכתב כמונו היום, לא הוציא את מלאכתו לאור. האמינה לי, ידידי, לוא שלח יהל"ל את העתקתו אלי להרפיסה ולא אל ידידו החכם צוקערמאן [5]), כי אז העירותי ב"ס לכתבה שנית לפי רוח שפתנו וצר לי מאד על אשר חלל יהל"ל רגע פעם אחת את שמו הטוב אשר עשה לו בשנים האחרונות על-ידי מאמריו במכ"ע אשר אמרו כבוד לו.

בי, יקירי, למסור בטובך את המכתב הרצוף בזה להר' ריווען, כי לא ידעתי את ארדסתו, אף כי גם את כתובתך לא ידעתי ברור, בכל זאת ארמה, כי יגיעך מכתבי גם בלי שם הרחוב.

ואתה ידידי יקירי שלום ושמחת בחג הבע"ל.

כחפץ ידידך ומוקירך בתמים

א ל י ע ז ר י צ ח ק ש פ י ר א.

ווארשא, י"ג ניסן, תרמ"ג.

---

1) בהערה „הנה בכתובים".

2) פרישמאן חתם על מאמרו זה, שעליו השיב ווייסברג, בשם: „הנני העני ממעש".

3) אליעזר יצחק שפירא.

4) ירחון עברי יצא על-ידי א. ב. גוטלובר.

5) אברהם צוקרמאן, סופר עברי ומוציא-לאור ידוע בווארשה.

ב

Варшава, 22 Апрѣля, 1883 г.

סופר מהיר ונבון דבר!

לא מהרתי לענותך על מכתבך במועדו, אחרי כי לא קבלתי אותו מידך לידי, ואני ישבתי ימים אחדים בלאדז ואחר עד כה, ולא חפצתי להשפית את משושי ולשוב אל רבצי ואל עסקי הספרות אשר כמעט שעזבתים, ואהי שמח בחלקי ששכחתי מעט קט את כל הקהל הקדוש ואת כל „החברה הלבנה" אשר הכעיסוני בהבליהם, מררוני בסכלותם, מיום ידעתי לקרוא בשמם; ואולם יראתי לחפות יותר מדי, פן יהיה דבר עם לבבך להשוב עלי תועה, וקשר אחוותנו הלא חדש מקרוב הוא, ואתה לא ידעת עוד אותי ואת עצלותי, ולכן יערב נא שיחי עליך היום, ודע לך, אדוני וידידי, כי אהובים וחביבים היו עלי דבריך בראותי, כי לא בודד אני במועדי וכי רבים אתנו אשר יאזינו ואשר יבינו לכל הנעשה כמוני, ואולי עוד יותר ממני, כי יש אשר תקצר נפשי פתאום ואתקצף ואקלל את הספרות בסופריה ובעוילים גם יחד, וקול קורא בלבי: לפני מי אתה עומד ודורש את דרשותיך? לפני אנשים אשר יהל"לים ודאליצקים וסמאלענסקים ואר"זים וכנותתהון הבינו להיות להם לאלהים ולשחק לפניהם? העיני אנשים כאלה תראינה נכוחות?...

התשובה באגרת הפתוחה ב„המליץ" [1]) ערוכה אלי, כדבריך, ואולם אני לא כתבתי מעולם אל „המליץ" ולא עלה על לבי לקרוא שם את יהל"ל לעלות לעליה ולשמוע מפי ברכת „מי שברך", וכפי אשר הודיעני רעי היקר שאפירא, כבר כתב אליך ויודיעך את כל אשר עבר עלינו בדבר הזה. השמן לב העם הזה, וכל הדבר אשר קדוש נאמר לו, לא נוכל עוד לגעת בו, כי קדוש הוא ואנחנו הטמאים, ואיש כנארדאן בעל „המניד" ענה את רעי שאפירא על מכתבו, לאמר: „לכה"פ מבין י"ל נארדאן ב„המליץ" [2]) כל אשר יבין פרישמאנן", ובכן הוא שופט, והוא דין צדק ואני רשע, הוא המבין והיודע ואני אך מלומד הנני לראות ננעים וכתמים בפני השמש, ומה אענה לאיש אשר כזה? הלא הראיתי לו באצבע שניאות לאין מספר כתובות מפנים ומאחור על פני דפים אחרים,

והוא, די לו במה שישיב כי יל"ג הורה היתר והכשיר, ולפי זה הקרקבן איננו קרקבן כלל, והקוץ שתחוב בו איננו קוץ כלל, ובבטול היש סגי ליה. דמיונו בעיני כהמוזשיק הרוסי העוזב את הכפר ובא העירה, כי שמועה שמע שיש בעיר „פינטאגראפיע" (פאטא־גראפיע) והוא חפץ לצוות את הפאטאגראף לחקות לו את רשמי פניו; העירוני, בשמעו את אלה, יעיר אז אזנו, כי לא פינטאגראפיא יאמר לה, כי אם פאטאגראפיא, והמוזשיק ישים את עיניו על השלט אשר ממעל לפתח וקורא קריאת ארעי: .Ф,о,т,о,г,р,а,ф,і,я והולך לחבר את האותיות ואומר: О и Ф יוצא פא, Т и О יוצא טא וכו', ובכן — יקרא פתאום — הלא פינטאגראפיא! כהכפרי הזה כן המה גם שופטינו וקוראינו: אחרי אשר באותיות בולטות יראו להם את כל ונוכחת, אחרי אשר על פי עשר אצבעותיהם ילכו וימנו את השגיאות, אחרי אשר שאזניהם שמעו, ועיניהם ראו את כל המכה הפתובה בספר, והנה לפתע פתאום כשהם באים באחרונה לעשות להם חשבון כולל, ימצאו כי פ, א, יוצא פינטא! — יהל"ל נקרש בעיניהם, וכל העם עונה אחריהם בשמעם את קול השופר: „יהל"ל הוא האלהים! יהל"ל הוא האלהים! לשנה הבאה בירושלים!" ויזוררו עד שבע פעמים — ואיככה נדבר אליהם למען תפקחנה עיניהם? איכה נצדיק ואיכה נרשיע ואיך יש לנו צדקה לזעוק אל מלך כמוהו? הן נזבח את תועבת העברים לעיניהם ולא יסקלונו!...

אף גם זאת, בעברי על פני יהל"ל ויהל"לותו מצאתי, שטעיתי בו מאז ועד היום, כי חשבתיו תמיד לאיש נאמן רוח אשר אך אולתו וסכלותו ופחזותו הן הן עונותיו, ועתה ראה זה מצאתי, כי לבו נשחת ואין בו אמון רוח ויושר לב: על ספרו „נם לגוים" לא כתב שהוא אך החלק הראשון בלבד, וגם בהודעותיו במ"עתים לא כתב, יען כי אך אחרי בצעו לבו הולך, והוא יודע כי לא יקן העם „חלק ראשון" אם לא יושם לפניו גם השני, ולדידי חזי לי כי הוא ולא אחר כתב את ההודעות ששלח ביעקב והוא כתב „יהל"ל המהולל" על עצמו. כיוצא בזה ראיתי את מכתביו אל ה' סאקאלאווי, בבואו לקבל את כפות ידיו ולצור עליו בחלקת לשון ובשפתי חנף מפנים

ומאחור, אחרי אשר נצב לו עד היום פשונא בנפשו, ועתה הוא בא אליו וצועק, הבה את אשתי, הבה לי ריצנזיה טובה, כי על כן באתי בצל קורתך; פיוצא בזה כתב מאמר אל „המגיד" (כמדומה לי הוא בנו׳ 13) לתפוש את ד"ג [3]) בלבו ולהראות לו כי סופרו הוא, לגזול מאתו את החנית אשר בידו ולפתותו לכתוב בקורת טובה; פיוצא בזה פנה לו אל אב"ג הזקן וישלח לו את הספר ויכתוב אליו אגב אורחא, כי נמצא בקיוב איש אחד שחפץ לתת כסף להוצאת הב"א, כי אמר יהל"ל, אקנה נא את לב הזקן, אולי יוכל להועיל לי, ואב"ג הודיע את הדברים האלה לידידנו שאפירא ועם מכתבו אמר, כי נודע לו שיהל"ל סבב אותו בכחש; כיוצא בזה פנה לו יהל"ל אל סלאנימסקי, כי אמר אכפרה פניו, אולי יושיעני גם זה—אלה הן הנגלות לי, ומי יודע איפוא מה כתב אל בערנפעלד [4]), אל יל"ג, אל ד"ג ואל שאר העוסקים בצרכי צבור?...

בשעה שבא אלי מכתבך פבר נגמר אצלי מאמר גדול בענין זה [5]) בערך באגען אחד, וכבר יצא מאושר ומקוים מיד הצענזור פה, ואין אני יכול להזכיר גם שגיאות אחדות בשמך; אבל אל נא יפול לבך עליך, כי רב אתנו מאשר אתך והשגיאות עומדות ורוקדות לעין הקורא. עצתך לספח את המאמר הזה לקונטרסי „תהו ובהו" נתקיימה טרם שנשמעה עוד על שפתיך, והחוברת כבר עומדת על סף בית הדפוס. מה דעתך על קונטרסי „תהו ובהו" אשר קראת?

אם תשוב לכתוב אלי, הודיעני מה ענה אותך פרידבערג [6]) על מכתבך שהזפרת אותו לפני, וכן יהיה נא עם לבבך להודיעני אם קראת את העתקתי „ידיעות הטבע" חלק ג׳ וד׳ וה׳ (ועתה גם ו׳ ז׳); ההעתקה הזאת אשר נטל עלי בעת הזאת להשלימה ולכלותה (עד כ"א חלקים) דורשת מאתי את רובי עתותי בשעה שהנני חפשי ממסחרי, ואני לא שלחתי עוד עד היום פל ספר וחצי ספר אל אחד המו"לים בישראל לשמוע את משפטם, כי ידעתי את תנאתם, ואולם המו"ל, ה׳ זאפס, אשר שלם לי מחיר ההעתקה בכסף מלא (למפרע), הוא אומר לשלוח עתה את החלקים הנדפסים לכל מו"ל ומו"ל בישראל, ואני הלא ידעתי את אשר יעשה לי האדון גארדאן בעל

„המגיד". הודיעני נא אם קראת את החלקים הנדפסים ואשלח לך גם את החלק הששי הנדפס בשבוע הזה ואתה תראה ותשפוט.

ידידותיך ואחוותך חמודות לי מאד, והנני המוקיר אותך

דוד פרישמאנן[7]).

———או ע"ש שפירא.

וואַרשוין 7 מאי 1884.

---

1) ב„המליץ", 1883, גליון 26, אנו מוצאים ב„אגרת הפתוחה" השובה זו, ערוכה לפרישמאן:

„להי ד. פ—ן בוו. אתה קורא עלינו תגר בשם כל משכילי עירך על אשר הללנו את ההעתקה (תרגום „טנקראד". — א. ר. מ.), אשר לדעתכם כלה משחת ומתום אין בה. והמעתיק מצדו יקרא עלינו תגר על כי חללנו את מעשה ידיו, אשר לדעתו כולו יפה ומום אין בו — לכו והתפרנסו זה מזה".

התשובה נכתבה על־ידי יל"ג, שהיה אז עורך „המליץ" למעשה. ובמכתבו לפרישמאן, בנדון זה, יתנצל המשורר לפניו:

„——— ובתשובה הקצרה אין אף קורטוב אחד של עלבון ופחיתות הכבוד לך, כי מלבד שאין הקורא את הדברים יודע למי הם נאמרים, עוד הם נוגעים לא בך, כי אם, להיפך, באיש מצותך". („אגרות יל"ג", כרך שני, מכתב רל"ב, עמוד 48).

2) שנת 1883, גליון 22, בפרק „בינה בספרים".

3) דוד גורדון.

4) ברנפלד אמנם פרסם, באחד מגליונות „המגיד" לשנת 1883, בקורת של שבח על תרגום „טאנקרד".

5) הוא הקונטרס „על הנס".

6) א. ש., בעל „זכרונות לבית דוד" ו„עמק הארזים". פרידברג היה אז עוזר ראשי במערכת „המליץ".

7) בסוף המכתב הוסיף שפירא את השורות הללו:

ידידי יקירי! גם מכתבך הגלוי הגיעני וגם זה היה לעיני פרישמאן. אקוה אשר בקרוב אוכל לשלוח לו את התהו ובהו עם הנוספות. מפני כבוד השבת אקצר ואומר לך שלום וברכה. והנני ידידך מוקירך בתמים המבקש טוב לך

אליעזר יצחק שפירא.

ג

Warschaw, 11, S Mai, 1883.

ידידי!

על מכתבי מיום הששי שעבר לא עניתני עוד דבר ואני והזעטצער עומדים ומחפים.

היום הנני שולח אליך שתי חוברות „ידיעות הטבע". את החלק החמישי ואת החלק הששי, ובצאת השביעי אשלחהו אליך; ולפי שעה הנני מבקש מעמך לקרוא את הספרים ולכתוב עליהם את דעתך במ"ע „המגיד", כי אנכי לא אוכל להתרפס לפני מו"ל מ"ע עברי לחנפהו ולשלוח אליו ספרים, ולרגלי הדבר הזה לא נזכר שמי עוד עד היום במ"ע עברי, ואדוני ה' זאכט תובע ממני בפה „הבה לי בנים! הבה לי ריצנזיה למען אדע!" והיה אם לא עכשו, אימתי, כי עוד מעט ומחברתי „תהו ובהו" עם „על הגם" יוצאת לאור, והמו"לים לא יוכלו עוד לדבר בי בלי פניה צדדית. — בדברך על ארות ההעתקה ושמת אל לבך כי לא השפה היא העיקר, כי אם הענין, והטיבות לדבר על אדות התועלת היוצאת לקהל העברים מספרים כאלה וכו' וכו' — הנני מחפה אל מענה פיך.

ה' דאליצקי הנהו פה. עפ"י איזו תחבולה השיג את הבאגען הראשון של מחברתי „תו"ב" מביה"ד, ותהי המבוכה ויבא לריב ריבו אל ידידנו שפירא ויבטיחהו כי יעשה עמי כלה. את הבאגען ההוא שלח אל „המליץ" —

מוקירך פ ר י ש מ א נ ן.

ד

Warschaw, 18, 6 S Mai, 1883.

ידיד יקר!

באחד מכתביך לידידנו שאפירא אמרת, כי נכון אתה לעמוד לימיני ולעזור לי בכל אשר תוכל, ולכן ראה הנה אנכי פונה אליך היום בדבריך, ואני תקוה כי יכל תוכל וגם עשה תעשה:

ב„המליץ" בעלים האחרונים ראיתי כי חמת אר"ז עוד לא שככה ועוד כימי קדם הוא נותן עצות ומשמיע זאקאנים ומודיע אוסטאווים לכל איש ואיש, ומעשים כאלה כעשן הם לעיני ותחתי

ארגז, ואני בירא׳י כי במחברתי „תהו ובהו" לא צלח חפצי בידי לשרש את הרעה הזאת ולבער אותה בער היטב, לכן אמרתי לכתוב את הדברים אשר תקרא אותם מעל"ד, וידוע אדע נאמנה, כי הדברים האלה לא ישובו ריקם ולא יחטיאו את המטרה. אבל ה ז א ק א ן אומר, ואגב כל המדפיסים וכל איש זעטצער, כי לא יקובלו דברים לדפוס בלתי אם בתת עליהם יד הצענזאר את האימפרימטור, ולכן הנני שולח אליך את הדברים ונפשי בבקשתי כי תעשה את כ ל א ש ר ב י כ ל ת ך ו א ת כ ל ה מ ו ט ל ע ל י ך ל ע ש ו ת למען אשר ירשום הצענזאר בעטו את אותותיו על פני הדברים, לא בתור הוספה, כי אם בתור השמטה אשר נשמטה עפ"י מקרה, למען אוכל להביא את הדברים בגוף המחברת פנימה במקום הראוי להם; ואולם הראני נא אות לטובה ומהר והחש מעשיך, כי הזעטצער עומד ומחפה, ואם יכביד הצענזאר את לבו לבלתי תת את אותותיו בלתי אם על ידי הקאמיטעט אשר לבקרת, אז יהיה נא עם לבבך להודיעני ב י ו ם ק ב ל ך א ת ה מ כ ת ב, כי נתן יתן הצענזאר, וראה את דבריך להמדפים, ועשה הזעטצער את מלאכתו עפ"י העתקה שניה אשר אתן לו, עד שוב הגליון מיד הצענזאר או מיד הקאמיטעט, ולא תשבות המלאכה. ראה הנה בקשתיך, ואתה תשמע ועשית כדבריך.

את מכתבך עם הגהותיך קבלתי, והנני נותן לך בזה את תודתי על עמלך שעמלת בי להטפל בנבלתי, והיה לבבך זה אלי גם בימים יבאו. אבל על דבר אחד אעיר את אזנך והיה לך לקנה מרה למוד על פיו את מעשי ידי בדבר השפה וטהרת הקדש. אנכי לכשעצמי אינני מן הביבליסטים ואיננני מן הפוריסטים וימים טובים היו לי זה שנים אחדות ותהי גם להפך, כי בכל מאמצי כחי דרשתי גרמניזמים ועמלתי לכתוב ברוח שפת אשכנז, עד שעמדה בידי לכתוב בסגנון זר לשפת עבר, כאשר ימצא הקורא את ספורי „ביום הכפורים" או את ראשית מאמרי „ממסתרי ספרותנו", ורבים ממיודעי אשר ידעו כי ע ב ר י אנכי וכי אמון הייתי על ברכי העברית הצחה ונהירין לי שביליה מאד, המה ראו כן תמהו ולא ידעו את אשר היה לי ויקראו עלי את הקריאה „היודע את רבונו ומתפון למרד בו!", ואני עמדתי במרדי ולא עוד, אלא שחפצתי

לכתוב הקדמה לספורי הנ"ל ולהעיר את אזני הקורא על שפתי ולהוכיח כי אך ורק סגנון כזה יאה לספורים ולא סגנון אחר. את חטאי אלה אני מזכיר היום, כי רוח הוא באנוש, והיה לך לאות כי בכל מה שכתבתי בסגנון אשכנזי לא תמצא כל משגה כנגד דקדוק הלשון ואך כנגד שמושה, עד שבא י"ל גאַרדאַן ובאחד ממכתביו שחרני מוסר ודבריו ירדו אל תוך לבי ואעזב את דרכי ואחדל ללכת בשרירות לבי ואשוב אל חיק העברית כמקדם, ואולם לא על נקלה שבתי להפנם ולבוא בחצרותיה, יען "כיון דאדחא — אדחא", ולכן עוד בכבדות אתנהל בחלק השלישי מהעתקותי, וגם בחלק הרביעי ימצא המבין כי לפעמים עוד צרו צעדי, ואולם הנני יודע אל נכון, כי בהגישי אליך את החלק החמישי ואת הששי, ומצאו חן בעיניך מאד. — רוב הטעיות אשר מצאת, טעיות הדפוס הן, ואני וכסאי נקי, כמו "יסופו", "מעתה כל שהוא" ועוד; אחדות מהן ראויות הן באמת לתקון, ואני לא אשוב עוד לכסלה, כמו "רעיון בריא" "ומה פלא" (אם כי האמנתי כי לה"כ היא: ומה אות.); אחדות מהן אינן טעיות, ואני לא אספים עמך, וכאן וכעתה אשוב לכתב כמוהן — בדבר הנקודות החסרות, כמעט לא תאמין לי, באמור אליך כי הן דכאוני החלי ואני נקטותי בפני כל היום, כי נפלתי בידי איש כהמדפים גאלדמאנן; ואולם בכלות הדפסת החלק הרביעי לא חפצתי לתת להמו"ל את החמישי עד אם יבטיחני כי לא יוסיף לענות נפשי בסבלות גאלדמאנן, ובעיניך תראה את החמישי והששי והשביעי היוצאים מדפוסו של גינז, והם יפים וכלולים וגם לא יחסרו נקודות. — בעוד ימים אחדים אשלח אליך את החלקים החדשים, ואתה תשמיע בטובך את משפטם בגלוי, כחפץ המו"ל ה' זאפס, כי ראוי הוא ספר "ידיעות הטבע" להתודע ולהגלות, ובפרט כי גם ההעתקה לא רעה היא — ואף גם זאת לך לדעת, כי הספרים האלה נכתבים תחת ידי בחפזון ובמהירות, וכמעט לא אשים עליהם לב לתקנם, ולא אעמול בם יותר מדי.

ידידך מוקירך דוד פרישמאן.

ה

Warschau 25 Mai (6 S. Juni) 1883.

ווייסבערג יקירי!

רבים צרים קמו עלי ומאחור ומקדם צררוני, ויגדרו דרכי ומכתבים כתבו אל מו"לינו הקדושים והטהורים על אדותי, ואני אנוס אנכי אנוס לעצור במלים; וגם הבהמה הזקנה אשר פה המכונה חז"ס עוללה לנפשי, כי בעצם ידו נתן לי חז"ס את הספר החדש של דאליצקי [1]) ויבקשני לכתוב על ארותיו, ואחרי כתבי נחם, ואך לקוט לקט ממאמרי גרגירים אחדים וישימם לפני קוראיו בשמו — בעת רעה כזאת יקרים ואהובים לי אוהבי על אחת שבע, ולכן אחזיק בך ולא ארפך.

גליון „המגיד", אשר שם מאמרך הקצוץ והרצוץ [2]), ישלח אליך היום מאת ידידנו שאפירא — יהי אלהיו עמו — האיש הזה איננו עוד „לומפ", ואני אהב אותו נדבה.

המאמר „תהו ובהו" נגמר היום בדפוס, וגם עמודים אחדים ממאמרי „על הנס" נגמרו אתו, ובעוד ימים אחדים תשלם כל המלאכה, אכן בין כה וכה, ושאפירא יקח היום או מחר עשרה עקזעמפלארים לשלוח אותם לקיוב אל יד הצענזאר להשיג משם את ההרשאה האחרונה, ולכן אעיר עתה את אזנך ואבקשך לעמוד על המשמר, למען לא ימשכו ימים רבים עד אשר ישיב הצענזאר את ההרשאה להמדפיס פה, ובשובה הנה, יהיו שני המאמרים לאחדים לבא יחד בחוברת, ואז אמהר לשלוח אליך עקזעמפלארים אחדים. יוכל היות, ידידי, כי ההשמטה ממאמרי תו"ב איננה מתאמת עם הנדפס במלים אחדות, יען כי ההשמטה הזאת נכתבה ונדפסה שנית עפ"י זכרוני לבד, וכל העתקה לא היתה לנגד עיני, ואולם נקיה וטהורה היא ההשמטה מכל דפי ומכל אשר נגד חקי הצענזור, ולכן אקוה כי תדע לסבב את פני הדבר לטוב לכלנו, אם ראה תראה, כי הצענזאר יהרהר אחרי הדבר הזה, כי כל הדברים ההם דברים פשוטים הם, שאינם מעלים ולא כלום, ואין כל הבדל בין מלה זו או מלה אחרת. אבל אני לכשעצמי לא אאמין כי הצענזאר ישים לב לדבר כזה, ושלום.

בר־נש ב„המגיד", כמדומה לי, הוא שטיינבערג [3]), כי מי יוכל ומי ידבר דברים כמתלהמים כאלה נגד יל"ג, אם לא הוא? וממי יקבל בעל „המגיד" מאמר כזה, אם לא מן ה צ ע נ ז א ר שטיינבערג בערג בווילנא אשר ירא הוא את פניו ומן ה מ ל ו מ ד שטיינבערג אשר יאמין לו ד"ג על אמונתו? — אבל מאמין אני כי גם אתה ידעת כמני, עד כמה לגלג המלגלג ש"ב הלזה במאמרו זה, ועד כמה חטא כנגד האמת! הלא שמת לבך אל דברי יל"ג ועיינת בעיון, וגם אל דברי ש"ב הלא שמת לב, לראות כי אך תואנה הוא מבקש להנקם נקמת חותנו [4]). אכן שניהם ישא רוח! גם שניהם לא צדקו, ומדה כנגד מדה היא.

אם תחפוץ להיטיב עמי ועם המו"ל ה' זאפס ולכתוב מאמר על אדות העתקותי, כאשר אמרת, אז טוב לך לדעת, כי שתי ההוברות הראשונות לא מידי העתקו, כי אם מידי ה' רודערמאנן [5]), ואך כאשר רננו אחרי ההעתקה ההיא יותר מדי, שם המו"ל את המלאכה עלי. גם הח' השביעי כבר נגמר בדפוס, ואולם לא ראתהו עוד עיני, ואתה תוכל לכתוב גם בטרם תשיגהו. על שאלתך אם עליך לדבר על החלקים פלם או אך על האחרונים, אענך, כי מן הנכון הוא לדבר אך על האחרונים יען כי הדשים הם, ואך הם הסבה הגורמת לכתיבה ההיא, ואולם הסופר הטוב יודע לערב שמחה בשמחה ולהזכיר גם את הראשונים בדרך העברה, ולא עוד אלא שמזכירים גם את הבאים אחריהם עד כ"א חלקים, אשר ב ל " ס ל א י פ ל ו מ ן ה ר א ש ו נ י ם וכו' וכו' ואם פקח שמעון, מוסיף עוד נפך מדליה בנהוג — אכן כל הדברים האלה אינם מן העקר ואך הדבר האחר יהיה לך לראש פנה, לדבר על אדות ידיעת הטבע בכלל לב"י, ועל התועלת היוצאת מהעתקות כאלה לאלה שאינם יודעים שפה זרה בלתי אם עברית לבד, ובפרט ספרי בערנשטיין, אשר לא ב י ד י ע ו ת י ו עשה לו את השם הגדול, כי אם ב ס ג נ ו נ ו אשר אין דומה לו, כי הוא הראשון (וגם האחרון) אשר הוריד את ידיעות הטבע מעל עבי שחקים ויתן להם מהלכים בין ההמון, ובארץ אשפנז נראה עגלון יושב על פר העגלה ובידו — בערנשטיין, לקרא בו [6]). גם ידידי סאקאלאוו קבל מה' זאפס את העקר, ולפי דבריו נכון הוא לכתב על אדותיהם בשבוע הבא; אכן

לא אוכל לקות, כי סאקאלאוו ישים לב גם אל שפת ההעתקה, כי ענין כזה איננו נתן לו לענות בו.

לפי דברי ידידנו שאפירא, נכון הוא לכתב אליך ביום שלחו את עשרת העקזעמפלארים לקיוב.

היום או מחר אנכי נוסע מזה עירה לאדז לשבת שם ימים אחדים. והיה אם יש את נפשך לתת שמחה בלבי ענני נא תומ"י עפ"י האדרעססא — — — כי שם ביתי, ואורך מקרב לבי, וביום שובי הנה אשוב ואכתב אליך.

גם את מאמר או"ר [7]) ומאמר יהל"ל קראתי ב„המגיד" [8]). בשעה שקרא ה' צוקקערמאן את מאמרו זה של יהל"ל נענע בראשו ואמר „פלוסוף הוא! פלוסוף! ידע נא פרישמאנקע עתה, מי בעל דברו, ואת מי נועז לדבר בשער!". את הדברים האלה ספרו לי, ואני מה אוכל להשיבך? לא ראיתי מימי בערות גדולה מבערותו של יהל"ל אשר שם במאמר ההוא, ולו ידעתי כי יש מו"ל מאסף דברי, כי אז הראיתי לעין כל כי ישנם דברים רבים במאמר הזה אשר יהל"ל בעצמו לא יבינם כלל, ואך גנובים הם אתו מאחד הספרים, ולו הבינם כי אז לא גנבם, אחרי כי עומדים הם וטוענים כנגדו —

השקר מתגבר מיום אל יום, אחיזת־העינים עומדת בראש הומיות, פטפוטי מלים וגבוב דברים לוקחים מקום בראש, ועמנו עם החמור החכם והנבון עומד ומביט ומקשיב ופוער את פיו ומאמין באמונה שלמה, כי מלאכי מרום עומדים ודורשים לפניו — הה אל אלהים אדירים, עד מתי עוד? העת הנוכחת היא בעיני כעתו של ש"צ, והמלים הריקות „עם", „לאומיות" וכדומה לא אדע מה פירושם, והמה בעיני כהמלים „פתר", „חכמה", „בינה", „סיומא דגופא", „חבור הפרצופים" וכדומה — האם לא הצחוק הוא לשמוע את אשר קרני זה ימים אחדים בדברי עם אחד הרבנים? רב אחד מופלג העוסק כל יומיו בישובה של תורה, ואשר זה כל עולמו ועולם אחר לא ידע, הרב הזה שאל את פי „מה זאת „לאומיות"?", בתתי לו לקרוא פטפוטים אחדים אשר באחד מה"ע. הוי שמיר ושית! רב בישראל לא ידע מה זאת „לאומיות", רב שהוא הוא ה ל א ו מ י האמתי, ואנשים כסמאלענסקין ויהל"ל ודאליצקי ושקרנים אחרים, הם בוראים ועושים „לאומיות" — היש קץ לרעה

כזאת? מי יתן לי מקום במ"ע, מי יתן לי רשות לדבר, חי ראשי אם שקטתי ואם נחתי רגע עד אם הבין המון הקוראים, מה „הגדולים" ההם שואלים מאתם. הלא תראה אם יקרך דברי אם לא: ימים רבים לא ימשכו, ורבים מן היהודים יתנצרו ויצאו ויהיו לעם אחר, באשמת הנבלים ההם, ולא עוד אלא שהנבלים ההם יתלבשו פתאום בטלית גנובה ובקדושה ובטהרה יענו ויאמרו: ידינו לא שפכו את הדם! ויתגוללו על נקיים ותמימים, שלפי דעתם הם הם המנאצים, ויחלו שנית לדרש דרשות בק"ן טעמים להראות, כי לו לא היו המניאים, כי אז בא ישראל אל נחלתו ולא היתה הרעה — יהי כן אלהיהם עמם!

הנני ההוגה בך

דוד פרישמאנן.

התכתוב אלי? אחכה.

---

1) האגרון „שבט סופר".

2) „מכתב אל המו"ל", על-דבר שאלת ישוב ארץ-ישראל, „חמגיד", שנת 1883, גליון 20.

3) יהושע שטיינברג בעל „משפט האורים", „משלי יהושע" ו„מערכי לשון עבר".

4) בחוברת „מגדנות" (הוספה ל„המליץ") הדפיס י. ל. גורדון השגות אחדות על המשורר אד"ם הכהן לבנזון. שטיינברג יצא להגן על כבוד חותנו וענה ליל"ג בהערה חריפה בשם „שערורה מקוצו של יו"ד", שנדפסה ב„המגיד", 1883, גליון 19.

5) פסח רודרמאן, פובליציסטן מפורסם בתקופת „השחר".

6) הבקורת של ווייסברג על „ידיעות הטבע" נדפסה ב„המגיד", 1883, גליון 27. כדאי להעיר, כי רוב דבריו לקוחים מתוך מכתבו זה של פרישמאן. בסוף מאמרו העיר ווייסברג על איזו מבטאים ועל מלים אחדות שלא נוקדו כדין.

7) א. וו. רבינוביץ, חבר-נעוריו של מורים ווינטשבסקי ועוזרו בעריכת „אספת חכמים", הירחון הסוציאליסטי הידוע. רבינוביץ היה אחר-כך ל„חובב ציון" והתחיל להטיף ללאומיות. מושבו עתה בלונדון.

8) בהוספה ל„המגיד", שנת 1883, גליון 20, נדפסה חליפת-מכתבים בין או"ר ויהל"ל בשם „מזה אחד ומזה אחד", על-דבר שאלת תקונים בדת וישוב ארץ-ישראל.

ו

Warschau 18/25 Juni 1883.

אוהב נאמן!

חמתי על הארץ ומלואה, על האלהים ואנשים, ובפרט בווארשויא חרה אפי על חללה קודש, ואת היום הקדוש הזה לא תחוג! השמעת איך עשתה ווארשויא נבלה? שמע ורגזה גם בטנך! בעצם היום הזה ו ס פ ר י (של נעליך מעל רגליך!) „ת ה ו ו ב ה ו" י צ א א ו ר, והנה עולם כמנהגו נוהג וזאת ווארשויא כמנהגה נוהגת והרגלים לא ירחפו על פני הבתים, ובאורים לא יכבדו את היום! האם לא נבלה היא? אני חשבתי תמיד למשפט, כי ביום צאת ספרי לאור ישתנו ספרי בראשית, השמש בווארשויא תדם, ונהר הווייכסיל יבקע ומימיו יתיצבו כמו נד נוזלים, האנשים ילבשו מחלצות, העיר תער עריה, ובבוקר השכם יבואו שרים אחרי נוגנים להעיר אותי משנתי ולקדם פני בזמירות; ומה קצי כי יחלתי? בער חלון ביתי נשקפתי ואראה כי גשם יהיה על הארץ, האנשים המתהלכים ברחוב נענשיא ינסרו גלגל חמה ברקיע ושמחים כי ימצאו שלל, ואלי העני ממעש לא ישיתו לב, השמש אויבתי מאז תשית נוספות על פצעי חנם ולא תצא היום מנרתיקה, וגם יאנאווא, האשה הזקנה המשרתת את פני, קשר קשרה עלי היום וכוס הקאפפע אשר הכינה לי כוס תמרורים היא ולא תטעם לחפי, ובעשותי עתה חשבונות רבים על אודות ההוצאות וההכנסות אשר לי, אמצא כי לא הטיבותי לעשות להוציא כסף על ספר כזה אשר לנצח לא יושב אלי...

אבל הראגות לה' עושה שמים וארץ, ואני ואתה נקיים! היום השגתי עקזמפלרים אחדים מספרי „תהו ובהו", ואמהר אפוא לשלוח אליך עקזמפלר אחד, ואתה שים עינך בו ואת אשר תראה תגיד לי — בין השגיאות כנגד הלשון המובאות במאמרי „על הנס", אמצא עתה פסוקים אחדים אשר רוחי אינה נוחה מהם.

ידידנו שאפירא כבר לקח דברים עם בעל המגיד ויאמר אליו עם הספר, כי נכון ווייסברג לכתוב בקרת על המחברת „תהו ובהו" — ולכן דע לך את אשר לפניך ועשה את אשר נטל עליך לעשות, כי יתום קטן הוא ספרי זה, גם אב גם אם אין לו, ואם עיניך בראשך

הלא תראה כי לא חפצו הנבלים המו"לים לקבל גם „מודעה" על אדותיו, ואם כּכה הם עושים לי, ואם גם מבקרינו לא ידברו דבר ולא ישמיעו משפטו, הלא אז לא יביא הספר את התועלת אשר למענה נוצר וגם על הפסד אשר הוציא שאפירא צר לי מאד, כי לא עשיר האיש. כתב נא כאשר עם לבבך (אחת היא לנו אם תחתום את שמך מפורש ואם לא [1]), כי אתה הלא הבינות לרעי מאז ובין תבין גם אשר לפניך, והיה אחרי כתבך נכון גם סאקאלאוו ידידי לכתוב את דבריו, ושמע העם את הקול מדבר אליו, ונפקחו עיניו וגם אזניו תקשבנה ובאתהו טובה. — אל בעל המגיד כתבו מפה, כי בספרי זה חרפתיו וגדפתיו, ולכן אמר ד"ג בראשונה לבלתי קבל מודעה על אדות הספר הזה, ואולם כפי הנראה במכתבו אל ידידנו אי"ש תבוא המודעה בהגליון הבא, וגם אני הולך לכתוב אליו היום ואשלח אליו את מחברתי למנחה, למען אשר ידע כי כזבו לו, ושלום אמת יהיה בינינו [2]). — ידידי! בלי"ס סרת אל בית הצענזאר ובקשת אותו למהר לשלוח הנה את ההרשאה האחרונה כאשר בקשתיך.

מי הגיד לך, כי אני כתבתי את הפקרת חסרת הטעם אשר בהצפירה על דבר הס' „שבט סופר"? אכן אמת נכון הדבר, כי אני כתבתי מאמר גדול על אדותיו, והמאמר הזה היה לעיני בעלי הצפירה וחז"ס השתמש בו להוציא ממנו ציטאטים אחדים, ואולם הדברים בהצפירה [3]) ידי חז"ס כתבו אותם ואני שלחתי את דברי לבעל המגיד. אבל גם המגיד ידע את אשר לפניו, ובשאול שאפירא את פיו לדעה מה יעשה במאמרי ענה אותו כי לא קבל ממני דבר ודוד וכסאו נקי — יהי כן אלהיו עמו ויעל!

גם ע"ד בקרתך על העתקתי אוכיח את דרכך על פניך. מי בקש מידך לדבר אלי או עלי רכות? [4]). מדוע תאמר, כי דברת את דבריך בלשון של זהירות לבלתי פגוע חלילה בכבודי, הלזה יקרא איש אמת, הלואת נקרא בקרת שאין בה משוא פנים? הלואי כתבת אתה, ואני הייתי מבקרך! אחוותנו הפרטית ומעשינו הגלוים בספרות, אין לה ולהם כל מנע ומשא, ומעשיך אלה עדים נאמנים הם לי כי לא ידעתני עוד ולא ידעת כי מעשים כאלה ימלאו את לבי מרורות ולא אוכל עוד לשאת פנים אליך. ידיד

נאמן היה לי פה בווארשויא, טריוואש שמו [5]), וספר [6]) היה לידידי אשר נתן אותו על ידי לבקרהו [7]) ואתה אם קראת הלא ידעת כי לא דברתי רכות, והקורא מן החוץ בלי"ס יאמין כי שונא אנכי לסופר הזה מתמול שלשום, אבל גם ידידי זה בראותו כי לא אדע חונף, לא נהפך לי לאויב, ונהפוך הוא, למן היום ההוא ומעלה ירומם שמי על לשונו ואהיה אצלו שעשועים. — ידידי! מהיום הזה והלאה לא תוסיף עוד לעשות כמעשים האלה, אם תחפוץ באהבתי, כי מי יודע אם לימים יבואו אוסיף סלוח לך ואם לא אשחית בעבור הפשע.

את ידידך ברוק [8]) לא אדע, ואני לא הספנתי לחזור על הפתחים ולהשליך יהבי ואהבתי על איש זר לי, ובפרט קשה עלי מעודי כריתת ברית, ולא על נקלה אקנה לי אוהבים. גם אל ידידך ברי"ל [9]) לא אשלח עקזמפלר מספרי, מיד אל יד, כי איש זר הוא לי, והמעט אשר ידעתי ממנו לא מצא חן בעיני. העת הזאת היא עת רעה לי מאד ובשבע עינים אביט על כל איש זר לי (אתמול כמעט גנבו מאתי את מורה־השעות אשר לי), ואחוותי איננה אבר מדולדל אשר אשליך אותו לכלבים, וכל הצרות אשר סוב סבוני מעודי ועד היום הזה, מידי אוהבי ולא מידי אויבי היו לי, ועל כן לא בחפזון אבור לי את רעי, וכלל גדול הוא לי, לבור את אוהבי מרב טובה ולא בעת רעה. אם תחפוץ לשלוח להּ ברי"ל עקזמפלר אחר, שלח, אך שמי לא יקרא עליו.

ומה החלום אשר חלמת על אדות „העברי"? [10]). הממנו יצא משפטי? מפונק אנכי מעודי ולא ארד שמה. — האם חפצת כי גם הוא יהיה לי לאוהב?

ידידי! עוד הפעם הנני אומר אליך כי לא בקשתי רעות באופן כזה ולא החזרתי על הפתחים לבקשנה ולא כפיתי אותה כגיגית על כל הקרב אלי. שאפירא יוכל להעיד עלי, כי חק שמתי לי לבלתי הציג אותי לפני איש, סופר או מחבר, עד אם אמרי לו כי חפצי הוא להתיצב לפניו. מעט ורעים הם ימי חיי, ומעט הם ידידי אשר רכשתי לי בזעת אפים, ובראשי אצבעות אמנה מספר להם כי סך הכל עולה למספר שמנה וחצי. שמנה וחצי! החצי הזה הוא נער בן שבע עשרה שנה אשר בבוא יומו יהיה לכבוד

ולתפארת, ושמונת הנותרים הם, חמשה אנשים ושתי נשים, והשמיני הוא — אנכי!

האם תצחק לי?

סלח נא לי, ידידי! הנה הרעב יבוא בעצמותי וע"כ אעזבה את שלחן הפתיבה ואלך לסעד סעודתי. כתב נא אלי חיש מהר למען ארע את הרושם הראשון אשר עשה עליך ספרי ובכתבך אלי הודיעני גם את אדרסת ידידנו מיכל גארדאן ואשלח לו עקזמפלר. הודיעני נא גם את מספר העקזמפלרים אשר תמצא להם מקום בעירך ובסביבותיך ואשלח לך. — מי הוא זה אליעזר שולמאן? הודיעני נא את אשר ידעת על אדות האיש הזה, אם ניתנו הדברים להגלות.

הנני מחפה אל מכתבך.

רעך ואוהבך דוד פרישמאן.

---

1) מאת ווייסברג לא נתפרסם בדפוס שום מאמר על אדות ה„תהו ובהו", אבל לפי השערתי, היה ווייסברג אותו הסופר שפנה לעורך „המגיד" במכתב מלא התלהבות על אדות פרישמאן, שבו הוא קורא בעליצות: „דרך כוכב מזהיר בשמי ספרותנו! בערנע והיינץ בשפת גרמנית ופרישמאן בשפת עברית!" („המגיד", 1883, גליון 28).

2) לשבחו של עורך „המגיד" יאמר, כי בכלל התייחס בכבוד לפרישמאן, אם כי דרכיו לא מצאו חן בעיניו והתנגד לתכסיסי־הבקורת שלו. ב„המגיד" לשנת 1883, גליון 28, פרסם גורדון בקורת על ה„תהו ובהו", ובה השווה את פרישמאן לפרדינאנד לאסאל, ואת ה„תהו ובהו" — למחברת שכתב לאסאל נגד יוליאן שמידט.

3) שנת 1883, גליון 15.

4) ווייסברג העיר על שגיאות אחדות שמצא בתרגום „ידיעות הטבע", ובכדי שלא לפגוע בכבוד פרישמאן, הוסיף בזהירות: „אפס בזה יש להצטדק, כי אולי טעות הדפוס הוא" („המגיד", שנת 1883, גליון 27).

5) הוא הסופר המפורסם א. י. טריוואש.

6) „דור תהפוכות".

7) בקורת פרישמאן על הספר הזה נדפסה ב„הבוקר אור", שנה רביעית, עמודים 93—391.

8) א. י. ברוק, מסופרי „המליץ" ו„קול מבשר".

9) איו"ב ממינסק.

10) העתון „עברי אֲנכי", שיצא בברודי של גאליציה, על־ידי יעקב וורבר.

ז

Warschav 30 November 1883.

אוהב יקר!

עתה באתי הנה וימים אחדים אשב בזה. ידידנו שפירא קרא באזני את אחד ממכתביך אליו אשר בו אֲמרת עם הספר כי „פרישמאנן גם הוא בגד בך כמו נחל" ואני לא ידעתי מה עשיתי לך רעה. באחרית ימי הקיץ קבלתי ממך בלאדז מכתב גלוי, ועל המכתב הזה עניתיך מברלין, ומני אז ועד עתה נסתם כל חזון ממך, ואתה אומר אל שפירא, כי כתבת אלי מכתב גדול ואני לא ארע; אולי עלה מכתבך בתהו ויאבד. — את הבקרת [1]) במ"ח „וואסחאד" קראתי היום ודברים כאלו לא מעלין ולא מורידין. את ספרך [2]) אשר מסרת פה לדפוס לא ראיתי וגם לא מצאתי כל באגען נכון לפני למען אוכל לחוות לך את דעתי. — הן תכתב אלי, ידידי, כי בעוד ימים אֲנכי שב ללאדז לשבת שם, ולכן אחת אבקש ממך לכתוב אלי ולבלתי מעט בדברים, כי יושב אני מחוץ למחנה ולא אדע כל דבר קטן או גדול מכל הנעשה בגבול ספרותנו. את המליץ לא קראתי זה כחצי שנה ואך ההוספה הידועה [3]) נשלחה אלי במועדה, ולכן אחשבה לך לצדקה אם יבואונו דבריך מעת אל עת. — מה חדשה נהיתה בקיוב? מה היתה שם במחנה? האדרעססא אלי — — —

אני שלך פ ר י ש מ א ן נ ן.

---

1) ב„ווסחוד", חוברת ספטמבר של שנת 1883 פרסם „קריטיקוס" (ש. דובנוב), רשימת־בקורת על ה„תהו ובהו".

2) „שבר גאון" ו„גאון ושברו".

3) לגליון 61 של „המליץ", 1883, נספחה הוספה מיוחדת נגד פרישמאן. ההוספה הכילה מכתב מאת משה ליב לילינבלום להר־שלום (א. ש. פרידברג), שהיה אז עוזר ראשי במערכת „המליץ".

ח

וואַרשוי, 7 מאי 1884.

ידיד נכבד!

זה לי ימים אחדים ואני בוואַרשוי ומחר ולא לאחר זמן אני שב הביתה אל עיר מגורי. — בהיותי בלאַדז קבלתי ממך את ספרך [1] בצרוף מכתבך ואני לא מהרתי להשיב אותך דבר, יען כי זה מעט פתבתי אליך את מכתבי הגדול, ואתה הן לא עניתני על מכתבי זה ולא נתת לי אות, כי בא המכתב לידך. אמת נכון הדבר, כי גם עלה אחד מן „העברי" קבלתי ממך, וקראתי בו את מאמרך ומצאתי את דבריך טובים ונכוחים אחרי כי לא בחידות דברת עם האספסוף וקימת מצות „שימה בפיהם" — ואולם על מכתבי הן לא עניתני! האם חרה אפך בי על כי שמתי לפניך את משפט ספרך פפי הרושם אשר עשה בי? הגם אתה הנך אחד מן האנשים הקוראים אמת! משפט! ובקרת! ובבא עדיהם ויבהלו? חלילה ממך, ואני אשמרה לנפשי מתת דפי בך!

במכתבך השני שאלת מעמי לכתוב את משפט ספרך באחד מכתבי־העת, והיה אם תשים אל לבך וראית כי לא יתכן הדרך הזה, אחרי כי הזכיר הזכרתני בספרך לטובה [2], ובזאת שמת עבותות על ידי לבלתי היות לך למבקר; ואף גם זאת, בהיותך למבקר את העתקתי „ידיעות הטבע", לא אוכל לדבר גם אני טובות עליך ולא יאמרו „הבריות", כי היה לנו הכלל לחוק „שמור לי ואשמור לך". — מדי דברי בהעתקתי אומר לך, כי ה' זאפס הגיד לי אשר הטיבות לשלוח לו את מחברתך, ועל כן גם הוא נכון לשלוח אליך את חלקי „ידיעות הטבע" עד תומם, והיה בצאת לאור בקרב הימים החלקים י"א, י"ב, י"ג אשר מלאכתם כבר שלמה, ושלח לך את כל החלקים יחדו.

היום ראיתי את שני חלקי „טאנקרד" האחרונים, ולא קראתים עוד, ומי יודע אם אשוב לקראם, ואך את ההקדמה הפתובה בראש החלק השני קראתי ואתענג עליה; ואני נכון הנני לתת ליהל"ל תשובה ברורה ולא בדרך הספרות, כי היום אנכי הולך אל אחד האַדוואָקאַטים אשר בזה, ואעתיק לפניו את הדברים על אדות „המדליק את האש" וכדומה [3], וראו כל הערב הרב אשר סביבותינו

כי לא בכל המחברים אני ולא דרכיהם דרכי. — אבל אחת אשאל ממך, ואם תוכל לעשותה הן תעשנה, ואני הנני מבטיח אותך כי אשמרה לפי מחסום ושמך לא יזכר ולא יפקד רע: הן בימי הקיץ העבר פתבת באחד ממכתביך על אדות הדפה אשר הוציא עלי צ"מ [1]) באזני יהל"ל ועל אדות הדברים אשר הפיח יהל"ל קריה כי אני הבערתי בערה בבתים ובחנויות, ולכן אולי תוכל לתת בידי אות ומופת ולקרוא בשם את האיש או את האנשים אשר באזניהם דבר יהל"ל את דבריו, או את המקום ואת הזמן; הן קטן הדבר הזה אליך, ולי יביא בכנפיו תבואה רפה, כי מאד גרסה נפשי לתאבה להורות הלכה לדורות למחברינו ולסופרינו המלמדים ובחורי הישיבה, כי לא כמני כמהם, ולא כאלה הם כלי־נשק אשר ילחם בם סופר ומחבר ונקה — וידעו כל עם הארץ ולא יזידון עוד.

אין שעתי ודעתי פנויות עתה לעסוק הרפה בדברי הבל ובדברי ספרות, ולכן לא אקרא ולא אכתב עתה. ואולם הן אתה תיטיב עמנו וכתבת אלי, והאדרעססא אלי לאדז; הלא בספרתך.

מוקירך ומכבדך

ד. פרישמאנן.

להי מיזאח ידידי אומר שלום. מה מעשיך עתה בקיוב? ומשפרתך מה היא? הלא חפצת לשלוח אלי את המחברת פ"י (? — א. ר. מ.), ומדוע מנעת אותה ממני? גם לדבריך אחפה, ואם תוכל לגנוב למעני את אחד „העברים", הלא תשלח אלי. האין זאת?

מוקירך ד"פ.

---

1) „שבר גאון".

2) בהערה ארוכה ב„גאון ושבר" (מעמוד 56 עד 71) הרחיב ווייסברג את הדבור על אודות הבקורת בספרות העברית והפליג בשבחו של פרישמאן בתור מבקר ומתרגם, על „חשבון" יהל"ל. בין שאר דבריו הוא אומר: „אחד חכם מדבר: פלוני שכתב קונטרס קטן על הספר הקדוש („נס לגוים". — א. ר. מ.) של המחבר הקדוש, ופתח בו חלונות, והראה בו נגעים מכף רגל ועד ראש לכל מראה עיני הקורא, למשל: שגיאות בדרכי לה"ק, בדקדוקה ושמושה, דמיונות מבהילים עולים

למעלה ראש, כי גם תוכן הספר בעצם לא לנו הוא, כ"א לצרינו וכו' וכו'. בקורת זו, אומר הוא, אינה טן השם, יען מה? יען כי נודע לו ע"י „מכתבים פרטים" מידידיו, כי מבקר פלוני הוא, בחור הוא, שכור הוא. — — ולעומת זה מכיר ויודע אני, כי העתקות „ידיעות הטבע" נעתקו לשפת עברית עברית. שפה ביבלית צחה, וע"ז העיר גם המו"ל את „המגיד" רד"ג היודע גם שפת אשכנז, כנודע. ואם אמרתי להעתיק בזה לדוגמא מאמרים ובטויים מהדבור חיפה שהמעתיק משתמש בו בהעתקתו שם ולהעריכם זה לעומת זה עם כל הנ"ל, אז צריך הייתי להעתיק את כל חמשת הספרים הנעתקים החם. והלא הספרים החם נפתחים ומצויים — וכל הרוצה להוכח באמתת הדבר יבוא ויקרא! —

3) בהקדמתו לחלק השני של „גם לגוים" שפך יהל"ל את חמתו על מבקריו, וביחוד — פרישמאן. יהל"ל כותב: „הלץ הזה יוצא דופן מחברת הספרות לא ידע אותי ודבר לא היה לי עמו", והוסיף: „זה מדליק בית לקבל כסף האחריות ועולה ומטפס אל הספרות לשרוף בהבל פיו גדולים וטובים לקבל משכורתו".

4) צוקרמאן.

5) למכתב זה הוסיף שפירא את הטורים האלו:

ידידי יקירי שלום וברכה!

השלום אתה יקירי? השלום רעיתך? מדוע נסתם כל חזון ממך זה כמה ועל מכתבי האחרון לא ענית אותי דבר. הודיעני נא, יקירי, מה אתך ומה גורל ספרך? האם קראת את ההקדמה של תחכם להרע? כי יקירי, דבר נא באזני ריוזען אולי תמצא ידו להשיג את המאנקרעד ואעשה עמו חלוף טוב כאשר האוה נפשו וזו היא הנקמה היותר נכבדה למען הוריד את המתהלל דומה, כי אוריד לארץ את נצח ספרו ויפול ולא יוסיף קום ועליך יקירי להשתדל בזה אם ע"י ריוזען או ע"י איש אחר ותראה בקרוב אם יקרך דברי אם לא.

לתשובתך יקירי אחכה והגני ידידך ומוקירך בתמים

מתי תגיעני תמונתך?

אליעזר יצחק שפירא.

ט

(בלי תאריך היום, החודש והשנה, אך מתוך המכתב הקודם נראה, שהמכתב נכתב בווארשה בחודש יוני או יולי של שנת 1884).

יקירי!

נכבד אתה היום בעיני שבעתים מאשר בתחלה, כי את אשר לא פללתי שמעתי: אני חשבתיך בתחלה לאנוש כערבי, איש צעיר

לימים כמני, מבן עשרים שנה ומעלה, ומעודי לא עלה על לבי, כי כפלים לך לשנותי, ועל כן דברתי אליך תמיד בקלות ראש כאשר אהבתי, והנה מייזאח ידידנו אומר אלי פתאם כי בנים ובנות לך אשר יוכלו להתחשב לבני גילי, ואני שמעתי ולא ידעתי נפשי. למה רמיתני אדוני?

אדוני — גם השם הזה ילך לאבדון עקב אשר גם הוא לא ימצא בעיני חן — ידידי! אל נא יפלא בעיניך כי לא עניתי אותך על מכתבך האחרון; חי נפשי כי אני כתבתי אליך מכתב גדול בעודי בלאדז, וגם מייזאח ראה את המכתב בידי פה בוואַרשוי, והיום לא אדע מי שם לו כנפים לעוף ממני כי אבד ואיננו. במכתבי ההוא בארתי לך, כי לא כהצעקתה הבאה אלי ממך כן היא, כי לא מעשה רצח או מעשה קנאות הוא, אם אצא לשפוט את האדון יהל"ל במשפט ב"ד של מטה, כי כך היא דרכה של בקרת, אם האחד יוצא כנגד רעהו לשים עליו עלילות דברים במה שיוצא לחוץ מן הספרות, הדין נותן כי הנעלב רשאי לעשות גם הוא את מעשהו לחוץ מתחום הספרות — ובכל זאת משכתי את ידי מן הפראצעסס אשר אמרתי והיה כדבריך. — את שני חלקי טאנקרעד האחרונים לא קראתי עוד וגם אם אקראם לא אכתב על אדותיהם דבר, כי לא תהיה עוד תפארתי על הדרך הזאת, אחרי כי במה שנוגע לגוף הספר כבר דנתיו במה שיש בו די, ולכתוב בקרת אך לשם השגיאות כנגד חוקי הלשון הנמצאות בספר, לא עלי היא המלאכה, ובכל זאת אם איש דברים אתה, הלא עליך מוטל הדבר.

במכתבי ההוא שאלתי אותך גם את הדבר הזה: אם האיש לייזר שולמאַן אשר קראת בשמו במכתבך, הוא ה' אליעזר שולמאַן בעל „ממקור ישראל" אשר אכבדהו מאד בלבי, כי לפי ראות עיני איננו אחד מן החברותא אשר קרוא בשמם תועבה לי. אם תראה אותו הגידה נא לו בשמי כי בלכתו להדפיס את ספרו ממקור ישראל במהדורא תנינא ייטיב מאד לתקן שגיאה אחת אשר עלתה בספרו דף 169 (את הדף הזה אציין פה עפ"י זכרוני לבד ומי יודע אם לא טעיתי, כי זה שנים אחדות אשר לא היה ספרו בידי) ושם כתוב לאמר: „וכל לשון בדורות יבאו תקראהו בשם המקור הנאמן"... „איין בוך דאס פאן דען צונצען (Zunzen) אללער

יאהרהונדערטע אלם קוועלע גענאננט ווערדען זאלל" — זאת היא לשון היינע בקבוצת ספריו ואצל שטראדטמאנן, וה' שולמאנן שגה ויעתיק „לשון" כאלו כתוב שם „צונגען" בג' ולא „צונצען" בצ'; ובעיני יפלא מאד הדבר כי איש מבין לשון אשכנז כמהו לא ירגיש כי אין כל טעם במליצה: דיע צ ו נ ג ע ן אלע יאהרהונדערטע, וגם אם אניח כי היה לפניו ספר משובש, הלא טעות דמוכח היא. — הלא תגיד לו את הדברים האלה, כי אוהב אתה את האמת כמני.

מה שלום אשתך אשר אמרת חולה היא? לא ידעתי בלתי היום כי אתה איש מופה ביסורים שונים ואני לא ידעתי.

בעוד ימים אשוב לעיר מגורי לאדז. אם חפץ אתה בטובתי, מהרה וכתבה אלי, כי ערירי אנכי יושב בלאדז, ואך דברים ומכתבים הם ישעשעוני.

מוקירך

ד. פ ר י ש מ א נ ן.

י

Lodz 15|27 September 1884.

ידידי איש חמודות!

אמת היא כי שמרת לפיך מחסום כל הימים הרבים אשר אנכי יושב פה, מיום שובי מווארשוי ועד היום, ואני כבר אמרתי בלבי כי אך סמאלענסקין הפך את לבך לשנוא אותי, כי כן היו דבריו אליך בהשחר לסור מעל אהלי האנשים הרשעים כד"פ וסיעתו, ואולם זה מכתבך אשר הובא אלי בשבוע הזה הוכיח את משוגתי על פני, ולכן אבקש את סליחתך על כי חשדתיך במה שאין בך! ואני תקוה כי עוד יבא יום ואלקה בגופי —

ראה אתה אומר אלי כי למקרא „האותיות הפורחות" בהאסיף צחקת במלא פיך, ואני תפלה לאל מרום כי לא יהיה גורל כל הקוראים כגורלך, אחרי כי לא לצחוק לבד יערתי את האותיות הפורחות ההן, כי יש בהן גם מעין אמת פסיכולוגית, ובפרט במאמר „בין לילה אחד" אשר נסוך עליו רוח תוגה חרישית; ובכלל אומר לך כי הספורים האלה בכל קטנם וערכם המעט משכו עליהם עיני מבינים, אחרי כי בחרתי לי עתה את המין החדש שגם בספרות

העמים איננו עוד אזרח; והם יבאו בקרב הימים בהעתקה אשכנזית, כמדומה לי במ"ע „יידישעס לימעראטורבלאטט".—מאמרי ע"ד אויערבאך היהודי אשר מצא חן בעיניך, איננו חכמה כי אם מלאכה, מלאכה גדולה וכבדה לקבץ את כל המאמרים המפוזרים ואת כל הדברים אשר דבר אויערבאך מעודו על היהודים והיהדות; ובדבר מאמרי „גם זה יובל הוא" [1] אומר לך כי הוא נדפס בהעברי ולא לרצוני, יען כי לא חפצתי כי ראשית עבודתי בהעברי תהיה עבודה קלה כזו אשר כתבתי בקלות ראש וברוח לצנות יתירה, והמאמר הזה כתבתיו בווארשוי, ומזח לקח אותו מידי ויבטיחני כי ישיבנו אלי וישלחהו להעברי, ובשלחו אלי את העלה ההוא בושתי וגם נכלמתי להרים את עיני אליו, ואדע את אשר עשה לי בני הקטן, זה מזה ידידי.—את מאמרך „חוט המשולש" לא אדע אם נדפס בהמגיד ואם לא, כי אני פה בלאדז לא אקרא כל מ"ע עברי ולא אדע מן הספרות דבר וחצי דבר; אכן שמחתי מאד בדבריך אלי כי ראיתי אשר מחברות „ידיעות הטבע" נמצאות בידיך, ובלי"ס שלחן זאפס אליך, וזה דבר גדול לאדון גדול כמוהו.—אם יהיה דבר מה בהשחר הלא תודיעני, כי אני לא אקרא ולא אדע כל דבר, וגם את החוברת ד' לא קראתי, אך מווארשוי הודיעוני את הדברים הנאמרים שם.

בעוד שבועים או מקץ שלשה שבועות תשלם מלאכתי, מלאכת העתקת „ידיעות הטבע" עד תומה, ואז עלי לשוב ולהעתיק גם את החלק הראשון ואת השני, ואחרי כן אנסה לתקן גם את החלק השלישי והרביעי, כי החלקים האלה היו ראשית עבודתי ועל כן עלו כלם קמשונים, ואחרי כן עלי לכתוב גם את תולדות בערנשטיין, ובחודש דעקאבר תשלם כל המלאכה, ואז לא אדע אי זה הדרך אבחר לי, כי לא טוב לנסוע בימי החורף, כי עד היום הזה לא אדע עוד אם אשב בפאריז ואשתקע שם ואם אעזב את אירפה ואלך לאמריקה—ראשי סובב הולך עלי כגלגל, ודברים גדולים בלבי לעשותם, ומטרה נשגבה לנגד עיני, ומי יודע אם אגיע אליה בשלום; הן גם בריא אולם אינני וכח אין בי כמשפט!

הן אתה אומר אלי כי יל"ג שלח אליך את שיריו—השמת לבך לשירו „לאדוני בזק"? גם את סאקאלאוו העירותי על השיר

הזה, והוא לא הבין לרעו בראשונה; ואת תמונתו האם שלח אליך י"ג ביחוד, ואם בצרוף לספר שיריו? — את תמונתי לא אוכל לשלוח אליך עתה, כי זה שנים אחדות אשר לא נתתי את פני לפוטוגרף, ולא אמלא את בקשתך ולא "אשלם את נשיי" עד אם אבוא לווארשוי ואתן את פני לחקותם בטרם עזבי את הארץ, ואז פקד אפקד אותך; ואולם מדוע זה לא תחפוץ אתה להיות המתחיל במצוה? מדוע זה לא תשלח אתה אלי את תמונתך?

במאמרו של יהל"ל נגדך בהשחר [2], האם גם עלי שפך את קיתונו ברוך העברה? — את שירו "שתי דמעות" קראתי עודנו בכתובים, ועל פי עצתי תקן בו סאקאלאוו תקונים אחדים, ובכלל איננו נופל השיר הזה מכל השירים האחרים שהסכינו בהם משוררי ישראל, ואולם כשאני לעצמי לא אמצא כל טעם בשיר המבקש בחזקת היד את התרגשות הנפש ואת התעוררות הגידים ואת התפרקות העצמות; שירים כאלה נעשים על נקלה על פי תחבולות של טעכניק חיצוניות ולא על פי הרגשה פנימית, וכל איש שסגל לו מעט את סגנון המשוררים (כגון י"א תנועות וכו') יבין את המלאכה הזאת על נקלה.

המאמר "יהי אור" בודאי ובודאי סאקאלאוו כתבו, וכל קורא הלא ימצא שם ידיעות רבות ובקיאות, שזה דרך סאקאלאוו מעודו לשים כאלה לפני הקורא; ואולם השפה הזרה שמצאת שם ואשר עליה תאמר לא לרע"ס היא, הלא זה הדבר: סאקאלאוו מדי היותו לרידקטור חלה במחלת כל הרידקטורים — — — והרי הוא בסגנון כל — — ובכטואיהם ובל' "אנחנו", ומתחיל "מחכמתו יתברך שנגלתה בבחינת פעליו" או "בחכמתו יתברך שהטביע כמה מטבעות, ועוד ועוד; ולו הייתי עתה בווארשוי כי עתה אמרתי לו תיכף כי הוא עתה בעיני כרידקטור מושלם בכל מכל לכל, וסגנונו עולה אלינו ממעמקים כמו מאיש שיש לו מחלת הטחורים זה מאז.—כן כן ידידי! הרידקטורנות מחלה נצחת היא, ואם היא תדבק באיש ואם גם בן מעלות וכשרונות ומדעים הוא, תפה גם אותו בלתי סרה, והיה ל — — — בכפה!

בדבר העברי אומר לך כי לא טוב לשלוח אותו אלי, אחרי כי לא אוכל להבטיח לכתוב בו כי עתותי כפורות ואין לי כל שעה פנויה, ובשעה שאני בא על הפנויה לעתים רחוקות, יש לי דבר

אחר לעשותו חוץ מפתיבת מאמרים בעד העברי — ובכל זאת אבקש לי עת ומועד לכתוב למען העברי דברים אחדים, כי דברים הרבה בלבי להגידם באזני כל העברים, והם פאבן מעמסה יכבדו על לבי!

— —

ובפרט הנני מבקשך למהר ולכתוב אלי, והנני מוקירך

ד. פרישמאנן.

---

1) סאטירה גסה כלפי אר"ז, שחגג בימים ההם את יובל הופעת גליון האלף של „המליץ"; נדפסה גם בקונטרס „טפח מגולה". במכתבו אל פרישמאן יאמר יל"ג: „ספורך „גם זה יובל" הביאני לעבור על אסור דרבנן ולמלאת שחוק פי בעוה"ז; ובצוארך תלוי הקולר. נתתי לקרוא לאחדים ממכרי רואי פני שר אלפי האלפים וגם הם התענגו על דבריך, אפס כי מצאו כי במקום אחד חסרה פלפולא חריפתא אחת, והיא כי היה לך להוסיף שלהגר אשר הכינו להמוהל ביום חגו היה (במחלה מכבודך!)... כמו ארז". („אגרות יל"ג", כרך שני, מכתב רע"ז, ע' 105-104).

2) בהערה למאמרו „גלגל החוזר" („השחר" שנה י"ב, ע' 292), יכתוב יהל"ל: „ורק בדור שלילה והפקרות, בדור מלא חמס ושוד אפשר הוא לראות סופרים חדשים כשורי האצטדין מתפרצים אל הספרות וממלאים אותה בספרים כמו הספר „שבר גאון, גאון ושברו או מגלת סתרים", אשר יצא לנבל ולשקץ איש גדול בתורה"...

יא

לאדז 6 דעקאבר 1884.

ידיד יקר! אמנם כן, יצר סוכן בי ועוני לנגד עיני תמיד על כי לא עניתיך על מכתבך הגדול, ואתה ידע תדע כי חיבתי את ראשי ואת מכתבי לך, ואני את נשיי אשלם בעוד ימים אחדים; ואולם היום יהיו נא דברי מעטים להשקיט את שאונך ואת התרגזך אלי: כל הימים האלה היתה המלאכה מרובה מאד לפני ולא כיצאתי עוד עת לכלות את העתקת בערנשטיין, ובעוד שבועים או בשלשה שבועות אכלנה, והיתה לי הרוחה, ואכתוב לך כאשר עם לבבי. אבל בין פה וכה אובד דרך אנכי בקרב הספרות העברית כי לא אדע עתה דבר וחצי דבר מכל הנעשה בתוך המחנה, ומ"ע עברי לא קראתי זה שבועות רבים. גם את החוט אשר שלשת בהמגיד [1] לא ראיתי ולא ידעתי, ולשפירא אין עוד גליון מן הגליונות ההם,

ולבן אין לי תקוה עוד לראותם בלתי אם אתה יכול לשלחם אלי. גם את המאמר „הספרות והחיים" לא ראיתי ולא אדענו, ואך לך עיני תלויות כי תשלח לי את גליונות העברי, ואקרא, ואם יהיו דברים בפי ובלבי, ואענה. — את הספר „ענות עני" קבלתי, ובזאת אודה למחבר חסדו על כי פקדני, ואתה בראותך את פניו הלא תיטיב להגיד לו כי מקץ ימים אחדים, בכלותי לקרוא את ספרו, אכתוב אליו (אבל האדרעססע מאין תמצא לי, אם לא עפ"י האדרעססע אשר לך?)—ע"ד מסעי לחו"ל עוד אשוב לכתוב אליך.—

„אותיותי הפורחות" היו לפורחות, כי יצאו מן האסיף ונעתקו לשפת פולאנית, ומ"ע אחדים בווארשוי עודם מדברים על אדותיהן; וגם לשפת אשפנז נעתקו ובקרב הימים תראינה אור. מה תאמר נפשך לזה, כי שכרי הרבה מאד מאת אחת הרידקציות בווארשוי, למען אוסיף תת פחי בשדה הזה? — יקירי! אם עשות חסד למצוה תחשב לך, אז מהרה נא לכתב אלי ואל תחפה למכתבי הגדול, כי יושב אנכי כערער בערבה בעיר פלאדז ומן הספרות העברית לא ארע דבר, ואם לא רעי יחמלו עלי במכתביהם, מי יחמול? — שלח נא את הגליונות אשר אמרת.

זאת הפעם, עצם מעצמי ובשר מבשרי, לא אוכל להרבות מלים ובקרוב אמלא את החסרון.

אני שלך ד. פ ר י ש מ א נ ן.

האם תוכל להודיעני את האדרעססא של ה' קלמנסאהן [2]) בעוד מועד?

---

1) מאמרו „חוט המשולש".

2) משה קלמנסון, מחבר הספר „ענות עני".

יב

Warschau 22 Yanuer (3 Febr) 1885.

אוהב טהר לב!

אמת היא כי עתותי אשר מכורות היו לה' זקש שבו להיות ברשותי, ואולם רגע אחד בכל אלה לא מצאתי אשר אוכל ביום הזה לטפטף טפות הרבה של דיו לעיניך, כי עבודות חדשות לפני

אשר לא אוכל להמיש צוארי מהן, ובעור ימים אחדים אָשוב אל שלחן הסופרים כבראשונה, ואך בזאת ישונה גורלי עתה, כי לא אשב עוד בלאָדז ולא אהיה עוד מבדל מן העדה אשר סביבותי לבלתי דעת קטנה או גדולה, כי בווארשוי אשב ואדע תמיד את כל הנעשה, ומי יתן ואוכל לצאת את פני הארץ הזאת אחרי ימי הפסח, כי זה לי ירחים אחדים אשר תאוה עזה תקפתני ללכת אל אתת הערים הגדולות ולנסות דבר בשדה אחר, אולי אָצליח.

את השחר לא ראיתי ולא קראתי זה ימים רבים מאד, ואך לחפצך ולכבודך נכנסתי אתמול עם ה׳ מזח לבית המו״ס צוקקער־מאַן, אם כי לא בקרתי בבית האיש הזה זה שנים אחדות, ואקרא את השחר ש״ז ח׳ ד׳ וגם את החו׳ ח׳ ודלגתי דלג וקרא גם מאמרים אחרים. משפט סמאָלענסקין עליך [1]) בחוברת הרביעית איננו בלתי צורק מכל וכל כי הרבה מדבריו נאמרו בדעת, כי סוף סוף אָנוס הקורא שאיננו יושב בעירך לחלוט כי מלחמה צדדית אתה נלחם, ואולם את הדברים הנכוחים האלה משמיע ס׳ באופן זר וכאחד הנבלים, ואין פונתו בלתי אם לעפר בעפר על סביביו, ובפרט בהערתו הגדולה בחוברת השמינית הוא כעין יעזואיט גמור שהניחו לו מקום להתגדר בו, כי אתה לא נזהרת מפני האיש הזה ולא חפצת לזכור ולהבין מראש אשר יבוא סמאָלענסקין זה להגיד לך כי אף אם סוכנו אתה שלא עמלק״פ בכל זאת לא ימנע שבטו ממך יען כי גדול הוא, וזה דרך כל היעזואיטים להטהר ולהתגדל — ובכל זה אל נא תשתוחח עליך נפשך כי במאמרך בחוברת ה׳ [2]) דברת אליו דברים אשר תפארת הם לדוברם וכל קורא נבון יבין כי הערתו לא הפילה צרור אחר מדבריך ארצה, והוא אך דבר ידבר כי בעה״פ הוא והוא הנזק אשר אתה הרשית לך להפנם אל תוך רשותו להיות לו למזיק — ואתה האם לא תבין כי הדברים יגעים וכי לא איש הוא סמאָלענסקין אשר נוכל לדבר דבר על לבו להשיבו מדרכו? האיש הזה „עקשן" מאד, ובפרט במקום שנגע בדרך הליכה במעט אמת, ובמקום שאין לו דבר לענות רב לו אם יצעק: נבל, גנב, חותר בתים וכדומה, או יאמר: הפלב קם לנבח על אור הירח, אני משפט אבקש והוא בחרפות וכו׳ וכדומה מן הפראזען האלה אשר נמצא בדבריו בכל מקום ומקום; ואם כל אלה לא יועילו,

אז יברה דבר מלבו אשר לא היה ולא נברא, כמו: ההערה במאמרו של יהל"ל נדפסה במקרה כנגד רצונו, והוא טעות דמוכח — אכן רב לי, אני אדע את האיש הזה ואת תכונתו היטב! ישלח לו אלהיו רפואה שלמה למחלת גופו [2]) ולב טהור יברא לו!

את ה' דאווידזאהן [3]) אשר אמרת לא אדע.

בימים האלה אחל לעבוד עבודתי בער האסיף החדש לסאקאלאוו, ועבודה אחרת בעד אחד ממה"ע פה אשר שלם ישלם לי בכסף מלא, ומלבד אלה קבלתי מכתב מאת קאנטאר בפ"ב הפותב בשם החבורה החדשה אשר אכתוב גם אני ידי להם „ושכרי לא יקפחו". ועוד עבודות אחרות ושונות לפני — האם לא איש צולח אני? האם לא טוב לי שבעתים מפל אותם הסופרים הממלים והמהגים, בין שהם מן הישוב ובין שאינם מן הישוב, ורגזו ושחקו ואין נחת? — ראה אתה אומר אלי להודיעך מפל אשר אשר ידעתי וראיתי בחברת חובבי ציון, ואני אך אחת אוכל להגיד לך פי חברי גנבים [5]) פלם אשר יעשו מסחר טוב ברבבות אלפי ממונן של ישראל, ואין עצה ואין תחבולה בלתי אם לחכות עד אם ינצו הגנבים איש את אחיו ואז יודע פל דבר הגנבה בקהל. בלילות האחרונים קראתי בעיון את החשבונות של החבורות ואת דברי הפספים מן התמונות של משה; לו אוכל ואקום לכתוב באשר עם לבבי!

פוטוגראפיה אין לי עוד, ובקרב הימים אתן את פני לחקותם.

והנני מוקירך ומכבדך דוד פרישמאנן.

את העברי עם ראשית מאמרי ראיתי היום — כתב נא אלי במהרה!

---

1) על הספר „שבר גאון וגאון ושברו".

2) בנוגע לענין זה, ראה מאמרו של ווייסברג „יקראני ואענהו" ב„השחר" שנה י"ב, חוברת ט' ע' 511 ותשובת סמולנסקין באותה חוברת מע' 516 והלאה.

3) המכתב כתוב סמוך למיתת סמולנסקין.

4) מנחם דודזון, חבר־נעורים של א. ש. פרידברג וק. שפירא. ד. ידוע במאמריו ובשיריו ב„השחר".

5) רמז למזכיר „חובבי ציון" בווארשה, שבימים ההם האשימו אותו במעילת־כספים.

יג

Lodz 16 4 S. April 1885.

ידידי!

היום הרת עולם! היום יום הפאסט (טאנקרעד a la) ואני כותב וסופר את מכתבי לרחוק ולקרוב, לשלם את חובותי לרבים שחבתי לידידי ולאנשי בריתי זה ימים רבים, ואתך הסליחה אם לא עניתיך עד פה, כי כל הימים הרבים האלה שבתי בארץ שוט ונסוע ולא אחזה בקסת הסופר ידי, והיום בשבתי אל שלחן הכתיבה אתה הנך מן הראשונים בשורה, כי חמשה רגעים קמעט עברו אשר כתבתי וכליתי את מכתבי אל י"ג, וכמעט הניחותי את כפי מן הגליון ההוא, והנה אתה הוא השני למלך הזה והיית אתה לי לכהן לשפוך לפניך את שיחתי.

במכתבך שקבלתי בשבוע לפני חג הפסח בעודי בווארשוי הודעתני כי חולה אתה, ואתה טרם ידעת כי את מכתבך ההוא כתבת אל איש החולה גם הוא את חליו ואשר מכתבך יכאיבהו; אכן כמים עבר חליי ועתה שלום בעצמותי — הגם גורלך אתה כן הוא? השבת גם אתה לאיתנך והתחזקת והיית לאיש בריא העובר עבודתו? מי יתן והיה כדבר הזה, והיית אך שמח! ובפרט לא הטיבות כי לא הודעתני את דבר מחלתך ומשפטה לדעת ולהבין את אשר עמך, ואם ארכו הימים אשר דבקה בך מחלתך. מחלת הריאה מחלה ארורה היא, ואולם האיש אשר עבר את שנת השלשים וחמש הלא ילעג יבוז לה — הן ידעתיך יקירי, כי גם אתה הנך בז לכל דבר ולוענ לרש, האם לא תהיה עם פיך עתה לבוז וללעג לדברים כאלה גם היום?

הגידה נא לי יקירי, הגם אתה הנך מן הגורסין סמיכת הפרשיות? אם הדבר כן הוא, אז אחדל ממחלתך ואדבר על אדותי, כי גם אני הנני מן המכות הפתובות או אשר לא כתובות בספר. — אני אמרתי בראשונה: ימלאו נא ימי עבודתי אשר עבדתי בידיעות הטבע, ואז אימין או אשמאיל, אלך לארצות אמריקה או אעלה פאריזה; ובמלאת הימים האלה לא באתי עוד לגמר דעת, כי בין כה וכה עברו ימי החורף, ובבואי לווארשויא שמו לפני מלאכות

שונות אשר לא אוכל עוד עד היום להמיש את צוארי מהן, ומי יודע מתי יבוא קצן. מלאכת הסופרים (ובפרט העברים) שנואה ובזויה בעיני וכבר עיפה נפשי לכותבים ולא בחמדה אשפוך את רוחי על הגליון. האם לא תכסה כלמה את פנינו בראותנו את כל אשר עוללו סופרינו לנו? קופים הם כלם! ואם האיש האחד ישלח (במחילה מכבודך) נפיחתו ונפחו כל הנופחים והסופרים, מנער ועד זקן, מאיש ועד אשה, ועל כל העדה תצא הצחנה. בראשונה חגגו את חג היובל אשר ליל"ג — תבוא עליהם ברכה! ואחרי כן גם את היובל אשר לסלאנימסקי — יהי רצון גם זה! ואחרי כן את היובל אשר לחרבונה[1] — גם חרבונה זכור לטוב! ואולם נראה נא את משפט היובלים אשר הם חוגגים עתה: נערים (בעלי זקנה), בוערים (בעלי ספרים), אנשים שלא הגיעו עוד לשבעים, והם דוחקים את השעה וצועקים בני שבעים אנחנו, כאלה וכאלה היו עתה אבירי היובלים; הגידה נא לי אתה, אולי תמצא את חידתי: ר' אלעזר בן עזריה היה כ ב ן שבעים ולא בן שבעים ממש, ועליו אמרו כי היה בן י"ח, הגם נער כזה חיב לבסומי ולהתהולל ולחג חג התיבלות? — קופים הם כלם! הם ראו כי עמי הארץ חוגגים חגי יובל, וקמו גם הם בחפזון לעשות כמעשיהם, ויחגו שנים שלשה יובלים כמשפט, והיה בראותם כי אחרי השנים והשלשה האלה לא נותר להם עוד איש הגון וראוי לחג כזה, לכן לא היה להם עוד דרך אחרת בלתי אם לחוג את חג כל איש ואיש אשר יעלה המזלג, ועל כן פרו ורבו יובלים כאלה, ואנשים כצוויפעל או לערנערים ושער־שעווסקים ודאליצקים וכנותהון זוכים לראות עולמותיהם בחיים. „המאושרת! במה זכתה לזאת הגדולה?" (יל"ג). — כדבר הזה היה גם בעשותם את „תמונות חכמי ישראל", ויהי כאשר תבן וחכמים לא היו עוד להם ולבנים ותמונות אמרו לעשות לנו, ויקחו מכל הבא בידם, ויזכה גם איש אחד, יוסף גיביאנסקי שמו, להיות נמנה בין החכמים ההם ובין תמונותיהם. המאושר! במה זכה לזאת הגדולה? — יהי שם ה' מבורך כי לא שם חלקי בין יושבי הקרנות ההן, או, (למה זה אכחד את האמת תחת לשוני?) יקחני אופל שבע ביום על כי לא הייתי בימים ההם במרומי קרת כי עתה הייתי גם אני בין החכמים, ואני הן באמת הנני חכם כמלאך

אלהים (עיי' יהל"ל ומל"ל וכדומה)! — קופים הם פלם! אחדים מהם קראו במ"ע החדשים ובספרים חדשים וימצאו שם את הפראזים בדבר הלאומיות ואהבת ארץ מולדת וכדומה, ויבואו האחדים ההם ויכתבו דברים אחדים, ואחדים אחרים קראו ויגידום לאחדים אחרים, ויכתבו האחרים ויקראו אחרים אחריהם, וכן היתה הפראזע ההיא למלה בפי כל, ותהי לנו לספרות גדולה אשר לא תמיש מעשות פרי מאז ועד היום, והאנשים האמללים האלה מריבים זה עם זה ואינם יודעים מה הם חפצים, וקהל הקוראים אינם יודעים מאומה והם מאמינים באמונה שלמה בכל דבר הנדפס והנקרא, וראובן יבטח על שמעון ושמעון על לוי, וחשבון ומשפט לא יבקשו. קופים הם פלם! הם ראו כי המנהג הוא לאסוף אספות ולעשות קונפירנציות, ויעשו גם הם פמעשים האלה, ובשעה שהיתה אספת המלכים בסקיערניעוויץ נולדה מחשבת אספת בני המלכים בקאטטאוויץ. קופים הם פלם! הם ראו כי הגדולים עושים ימי זכרון לגדוליהם אחרי מיתתם, ויכרעו גם הם ללת ויולידו להם סמאלענסקין מת ויעשו אותו לבר אלהין; והקוראים יעמדו בדחילו ורחימו ולא יבינו דבר וינועו מרחוק. אכן כל הדברים האלה הם דברים הנוגעים בעצם הרעיונות והדעות, ואולם הדברים הנוגעים למעשה הם דברים אשר נראה כמוהם גם בין שאר הגנבים והחומסים בפלא רחב הארץ. הקהל היא פרה חולבת והרועים וכל קהל הנערים עושים את שלהם. היעזואיטים והפהנים הולידו את מכירת תמונות האם הקדושה ויעזואיטינו וגנבינו הולידו את מכירת תמונות האיש משה [2]). האמת הדבר כי בקיוב קם אחד למפור תמונות מגן דוד לישוב א"י? גם הדבר הזה, אם אמת הוא, הוא כעין מכירת תמונת האם הקדושה! יקח אופל את כל האנשים האלה גם יחד ולא ימררו ולא ישימו עוד ראש פתנים אכזר בכוסי הרויה, כי מדי זכרי אותם, לא אוכל עוד לשקוט תחתי, ואכלה את שארי מעלי באפס מעשה! מה עשו לנו אלה? מה הערבוביא אשר הביאו עלינו, אלה באולתם ואלה בזדון לבם? חפה נא לי, אולי עוד אתעורר, אולי עוד אעביר את סמאלענסקין ואת מעשיו ואת ידו הגדולה לעיני כל ישראל, וראו אנשים פשוטים כמוני, אולי יוכלו עוד להנצל. בראשית אמרתי, הם כחי, לא מהם

ולא מהמהם אני, וידי לא תהיה בם עוד עד נצח, ואולם יש שעות (כמו עתה!) אשר יעבור עלי רוח, ולב האבן אשר בי יהפך כל כמו כדור של גומי, ומקפא הקרח ימס ויזל, והדברים גם הם יזלו מתחת עטי כמו הלך מים ולא אדע עוד מעצור לרוחי, וברגעים כאלה אביעה תפלתי ותחנתי, כי בטרם אלך ואיננני אמצא לי עוד אך שעה אחת אשר אוכל לריב אל האנשים האלה כנפשי שבעה, ואז תשמע ותראה — חפה נא לי, עוד יבוא יום ואתה תחזה ותשמע!

יל"ג עוררני לכתוב דברים אחדים, ובקרב הימים הבאים אקרב אל המלאכה. גם בעד סאקאלאוו יש לי עוד הרבה לכתוב אל האסיף, וגם קאנטאר מפ"ב קראני לכתוב אל מה"ע החדש אשר הוא אומר להוציא לאור. ליל"ג הנני שולח היום שיר גדול בשפת אשכנז, והוא העתקה משירו „במצולת ים" [1], כי כן יבקש, ובלי"ס תראה ההעתקה הזאת אור. — את אשר שאלתני במכתבך עד למתי יקפל סאקאלאוו עוד אל האסיף, דע לך כי עוד רבה המלאכה גם לפניו, ובלי"ס לא יקרים בשנה הזאת מן השנה שעברה; ואתה כתב נא את אשר החילות, והנני מבטיחך בלי ראיה, כי מאמרך יהיה לרצון. את מאמרו של שאצקעס [2] בהאסיף קראתי בשבתי בווארשוי, גם יהל"ל יכתוב, ואולי ישמע סאקאלאוו לעצתי, ויחתום „לעווין" תחת יהל"ל, כי שם פזה לברו (יהל"ל!) די הוא לי להפות אותי בתמהון ובחליים רעים; אני לא אוכל בלבל שמות כאלה! — ומה שלום ידידנו קלמנסאהן האב ובנו? כמדומה לי יחר אף האנשים בי, ואני לא אדע מדוע. אל ר' משה ק"ס כתבתי פעמים. הבאמת חרה אפו בי? פקוד נא לשלום אותו ואת בנו. — בדבר העתקת גראטץ או כתיבת דברי ימי ישראל, דע לך כי משל הוא או גוזמא אשר שמעת כי אני הנני נגש אל המלאכה הזאת. על הראשונות (ידיעות הטבע) אני מצטער ואתה בא להוסיף! מלאכות כאלה לא טובות הן לי, כי מפילות הן תרדמה על רוחי, וכמעט שכחתי ולא ידעתי עוד אם אוכל עוד להנער כפעם בפעם ואם תעמוד עוד ידי לי לנתח ביד חרוצים את הספרים והכפרים לנתחיהם כאשר ידעתי וכאשר עשיתי בימי חרפי. מלאכת ידיעות הטבע חלשה את רוחי וכמעט אבדה את פחותי ואת פשרונותי הדלים. לא אוסיף עוד לשחת

את רוחי ואת נפשי באופן כזה. ומי יודע אם לא הטיבותי לעשות לו נתתי ידים לרוחי לעבור עבודה בשדה אחר לרקד ולכרכר בכל עוז כאשר אהבה נפשי, תחת אשר פליתי את מבחר ימי בעבודה כזאת. לא אוסיף עוד!

ומתי תכתוב אלי אתה? הן חפה אחפה לדבריך, ואתה דע לך. דרש נא בשלום מזח בראותך את פניו והגידה לי כי היטב חרה אפי בו על כי לא כתב אלי עוד דבר. וגם אתה כתב חיש מהר והודיעני מכל אשר אתך. הנני שלך

ד. פרישמאנן.

---

1) בשם „חרבונה" רמז פרישמאן להמשורר א. ב. גוטלובר.
2) מונטיפיורי.
3) ראה בנידון זה מכתבי יל"ג לפרישמאן ב„אגרות יל"ג", כרך שני, מכתב רע"א ור"פ.
4) משה אהרן שאצקעס, בעל „המפתח".

יד

Lodz 1, 13 S. August, 1885.

ידידי!

התקיעה הראשונה שיצאה מן השופר ביום אתמול החרידה את לבי ותביאני לידי נסיון לנסות ולעשות תשובה, ואזכר כי גם נגדך חטאתי ואמהר לכתוב אליך היום. אבל האם עוד הולך לבך אחרי מכתבי בכלל? האם לא כבר בחלה נפשך בי ורוח אחרת היתה אתך בקרב הימים הרבים ההם? תן תודה איש תרומות ותרעומות! הנה שמועה באה אלי מקיוב כי מלגלג אתה אחרי ובבא מכתב ממני אליך תבקש פנימות בשפיני לאמר עלי כי מנפל אני את פי וכי לא אביא עמי בבואי את הריח הניחוח — הניחה לי איש תרעומות! מקדם כזאת ידעתי ומלפנים אותה גליתי, וביום אשר שמעתי עליך כי אינך עוד איש צעיר לימים כמני, ידעתי כי יבוא יום ורוח מלפניך יעטוף לקרוע קרעים ביריעה אשר רקמנו ואשר אמרנו עליה אחוה היא, רעות היא וידידות. תן לי רשות ואפטר מלפניך ואצא בשלום, ואתה וכסאך נקי ולא תמצא לך לנצח ידים עוד להתאונן עלי.

קץ אחוותנו הנה זה בא. "tu l'as vaulu Georg Donden !"
„הלא זאת חפצת, זשארזש דאנדען!" יאמר הצרפתי.

ובטרם אצא מאת פניך אגלה עוד את אזנך על דבר המקרים האחרונים והמוצאות אשר מצאו אותי, והיו לי הדברים האלה והחסד אשר אתה עושה עמדי לשמוע אלי בעין החסד שהתלין עושה עם הפושע למלא את כל אשר תאוה נפשו לפני מותו. בעוד ימים אחדים, באחרית ימי השבוע הבא, אנכי עוזב את לאדז לאורך ימים, לבוא לליפסיא להשתקע שם, והיה אם מצליח אני ברדכי זאת ושמעת גם אתה מרחוק ושמע כל בית ישראל, ואם תסתיר ההצלחה פניה מגבר אשר דרכו נסתרה, וירדתי אבל שאולה ואיש לא יראה ולא ידע. אם תחפוץ לדעת אל נכון את המעשה אשר אעשה בליפסיא, אז עליך לפנות אל ה' יהל"ל והוא בלי"ם יגדך כי הולך אני לחבר חברת מדליקי בתים ומוכרי כלבים. אבל באמת סמוך לבי ובטוח כי אש גדולה תצא מאתי ואחזה בארבע פנות הבית אשר טחו טחי התפל, וגם הפלבים יהמו ויסבו עיר ביום עשותי את אותותי ואת מופתי, ועיניך רואות... שיננא! חי ראשי כי לא טוב ולא מחכמה עשית להתעבר ולהתאנף בי עתה, עתה בבא עת ללדה; לך לך גם אתה בשם ה', ואני לא אקרא אותך לשוב; למה לי ידידים? למה לי רעים? אני הנני הרע האחד לנפשי ואני קרוב מאד אצל עצמי! לך לך!

האמת אניד לך כי קיוב ומשפיליה בכלל נפלאים בעיני מאד מאד ולא אבין לארחם ורבעם. אוהבים המה תמיד לסכסך איש באיש ונוטים המה אחרי מעשי סקאנדאל למען היותם למלה איש בפי איש, והם לוקחים את האשרה הזאת גם עד מזבח מכתבי־העתים, לכפם את הבגדים הצואים האלה גם לעיני השמש ולא יתבוששו. כל המעשים הגדולים והזרים אשר ראיתי צלם מתוך מה"ע „העברי" היו בעיני לחידה רפתי אשר אך לאנשים מסוכסכים וסבוכים פתרונים. היום יקראו שלום שלום ומחר למהלומות, היום עתרות נשיקותיהם ומחר יופו איש איש בית מאהביו, היום הם אומרים איש אל אחיו „יפה דנת" „יפה דרשת" ומחר „יעלו עשבים בלחייך", וכן להפך. ואתה? דרכך ארוני להאריך לשונך לרעים ולטובים גם אתה, ורק באמונתך ובפשטותך לקחת את לבבי, ועוד פיום

הזה הנני חושב כי אתה הוא הנבחר מכל הערה החטאה הזאת בקיוב. ואולם עוד מעשה אחד עשיתם לכם, פסל מסכה אשר נסכתם כיד רוחכם הטובה עליכם, ותקראו לו „ידידות", ותהי גם זאת לכם למלה טעכניקית, ותהי לכם בעין מלאכה, בעין אומנות. הנה ידיד חדש מקרוב בא אלי מקיוב, איש זקן ורגיל, הלא הוא מודענו הנכבד קלמנסאהן (היום כתבתי אליו מכתב ושכחתי לדבר באזניו דבר בנדון זה.) והאיש הזה שלח אלי מאמר בכתב־יד זה ירחים אחדים והמאמר ערוך נגד יהל"ל בדבר מאמרו „גלגל החוזר" ומלא שטנה; האם לא היה לי הרשות להאמין כי בלב תמים ידבר הסופר הזה? ואולם שבתי וקראתי זה שבועות אחדים את דברי יהל"ל ודברי ק"ס הבאים כאחד באחד מגליונות המגיד [1], וארא והנה אמת וחסד נפגשו, יהל"ל וק"ס נשקו. הן אין בזה כל עון אשר חטא, ואולם אני העומד מרחוק ורואה את כל המעשים האלה מבחוץ, איך לא אירא לנפשי לדבר בכל העולה על רוחי, פן אפגע אדם ודברי תחת היטיב ירעו. — לא טוב היות סופר בישראל!

זה לי כשלשה שבועות ואני נקראתי לבוא לווארשויא אחרי בא י"ל גארדאן אל העיר הזאת ואשתשע בחברתו [2] ולמקרא נתן לי שירים חדשים אשר כתב, ומאמרים חדשים קראתי אשר אתו בכתובים. האיש הזה הוא האחד אשר כברו תוכו והוא האחד אשר עצר כח להגיד בפה מלא לאמר: „רבים אומרים עלי כי איש רע אנכי, וידעתם היום כי אמת בפי הרבים ההם!" לא רבים יחכמו לדבר דברים כאלה בשפה ברורה ולא יתבוששו.

המעט אשר כתבתי בקרב הימים מאז ועד היום הלא תמצא בהאסיף החדש, מעט שירים ומעט ספורים, מעט בקרת ומעט חקירה, מעט שנה ומעט תנומות, ושם הלא יבחנו עפעפיך וראית והפרת בנקל גם אשר שמי לא חתום עליו. את מאמרך בהאסיף קראתי וימצא חן בעיני על פי דרכו.

יראתי להיות מאריך בשלחני, שלחן הפתיבה, פן יצא ח"ו מעטי איזה דבור אשר תקרא לו בטובך נבול פה או ריח בלתי טהור ועל כן אחדל ואמנע הרע מבעלי.

כל המכתבים אשר יבאו לשמי בעיר לאדז, ישלחו אלי מזה אל

המקום אשר אשפן שמי שם, עד כי אוכל להודיע לאיש ואיש את האדרעססע החדשה אשר תהיה לי.

היום בשבתי אל שלחן הכתיבה בקר מ ז ח במעוני ויבקשני לקרוא לך לשלום בשמו וגם יתפלא מאד על כי לא ענית אותו על מכתבו אשר כתב אליך מווארשויא.

היה שלום אתה וביתך וכל אשר לך.

ידידך המנבל את פיו,

ד ו ד פ ר י ש מ א נ ן.

אם כי מלא אתה תרעומות נגדי, הנני מרהיב בנפשי עז לבוא עוד אליך בבקשה קטנה: שלח נא לי את הס׳ אשר חובר נגד ספרך מאת ראזענבערג [3]) אחד אשר לא אדע את שמו ולא ראיתיו עד היום.

---

1) ראה מאמרו של יהל"ל, „דברים אחדים", בהוספה לגליון 25 של „המגיד" שנת 1883.

2) ראה „אגרות יל"ג", כרך שני, מכתב רפ"ח, ע׳ 127—128.

3) לא רוזנברג, כי־אם רייכסברג. שם הספר הוא: דברי ספר, בקרת על הספר „שבר גאון וגאון ושברו", ווארשה, תרמ"ח.

טו

לאדז 14/2 סענטיאבר, 1885.

מי שהיה ידידי!

בלי ספק ידעת על פי מכתבי מזח כי לא הייתי בביתי ובעירי שבועות אחדים ובשעה שבא אלי מכתבך הגדול מיום 5 אווגוסט ש"ז, שהיה ראוי לתשובה תומ"י, הייתי רחוק ממקום מכתבך בערך המרחק שרחוקים אנחנו איש מאחיו. אמנם גם, אפילו ס"ת שבהיכל צריך מזל! על מכתבך ההוא בודאי הייתי עונה אותך בו ביום לו ידעתיו, בכדי להוציא מלבך, ורק מזלך גרים לקלע אותך בתוך פי הקלע וליסרך יסורים של אהבה הרבה יתר מאשר עלה על לבי במחשבה תחלה.

מדה אחת אני מפיר בך שלא תמצא בעיני חן כלל וכלל: אתה חושב את מחשבותיך ועושה את מעשיך בכבדות ובקושי ובמחלת הטחורים ובלשם יחוד ונטילת ידים ואין בך אותה הקלות או המהירות שקורין לה עלאסטיציטעט בלע"ז, למען היות הרוח גדול הפנפים ורב

הנוצה, לחשוב ולעשות ולפעול פלאחר יד, אם גם המעשים והפעולות יעמדו ימים רבים. גם את העולם אתה רואה מנקודה כזאת, ואין לך הבנה כל שהיא להבין ולדעת פי יש אשר המעשים שאתה רואה נכתבים ונעשים בנקל ובלי מחלת הטחורים; החיים והמעשים בכל יום נגלו לפניך ואתה מביט עליהם בתמימות וחושב אותם לאמת מוחלטת, מה שקורין בלע"ז „ערנסט" „וואזשנאסט" וכו'. לפיכך גם ההשפלה, הידידות וכדומה היו לך למין עבודה או מלאכה ואתה עושה בהן בכבדות ובעיון ובזעת אפים, והנני סמוך ובטוח פי אפילו את מכתבי זה תקרא באופן כזה. — ראה, הנה אתה בא אלי בקולות וברקים ומראה אתה לי באצבע פי הספלתי עשה להתעבר בך על דבר אשר בל איש שיש לו מוח בקרקדו לא ישים אליו לב וכו' וכו' אבל ה' עמך ידידי! מי זה ה ת ע ב ר בך? זה הוא הדבר אשר דברתי: מחשבותיך ודבריך ומעשיך נעשים על האבנים בכבדות ובקושי נמרץ. אני לא התעברתי בך מעודי, וכל הדברים שאתה דובר, פראזים הם ולקוחים איש איש מתוך ספרי־המלים הנמצאים בביתך, וכל המחלקת (חלוקי דעות) שיש עתה לנו הלא זאת היא: אני הנני איש חפשי במחשבותי ובדבורי ובמעשי ואינני אוהב להיות אסור בסום למרפבה ולא הרבה פעמים יהיה רצון מלפני לשמור מחסום לפי בכדי לעשות נחת רוח לחברי, וכל איש היודע אותי פא"פ ידע פי בכל אינני מאלה האוהבים לחשות ולבלום פיהם, ורק בשעה שיש לי געגועין אוכל לשבת במסבת עליזים שעה ושתים מבלי לדבר דבר, ולכן בשמעי כי אתה הנך ההפך מזה וכי נפשך סולדת עליך לשמוע דברים שאינם נאמרים מתוך עיון או מתוך מלאכה שעושה המוח אלא מתוך חופש ההגיון וקלות הרוח, חיש קל ראיתי והבינותי פי שונים אנחנו בטבענו וכי לא תוכל הארץ לשאת אותנו יחדו וע"כ גמרתי לבטל אותי מפניך לבלתי היות לצנינים בצדך, פי אני כפי שאני יודע אותי לא אוכל לותר הרבה על דרכי ואופני, וכיון שחשבתי שאין אתה יכול לשאת אותי כמו שהנני, במעלותי וחסרונותי גם יחד, לכן אמרתי למשוך ידי ממך אם פי היטב ירעה לי נפשי בעשותי פדבר הזה ומעי המו. אוהב נאמן היה לי בפ"ב לעווינסקי [1]) שמו, ואותו אהבתי ואוהב גם עתה בכל נפשי ומאדי; אבל האיש הזה היה

בן טבע אחר מאשר הייתי אני ואני ראיתי בכאב לב פי ימי אחוותנו לא ימשכו. ואף אמנם היה כדבר הזה; אחת או פעמים בשבוע כתבנו מכתבינו איש אל אחיו, ופעם אחת אנוס הייתי לכתוב אליו: ידידי! אל נא תוסיף כתב אלי — וחליפות מכתבינו חדלו לפצעי ולחבורתי. אבל אתה אם באת עתה אלי במכתבך האחרון להודיעני כי שגיתי וכי לא תשים מתג בפי למען שמוע מפי רק את הדברים אשר רצתה נפשך וכי „גם את הטוב וגם את הרע תקבל", הנה אם כה תדבר ברוך אתה לי מקרב לבי; אבל מדוע תרבה מלים ללא הועיל להגיד לי כי התעברתי בך וכי רבתי אליך וכי בא שטן לגזלני ממך וכי אנשים זרים (מזח וכנותיה) חרחרו ריב בינינו בעוד שיש לך דרך קרובה למצוא את האמת לאשורה? למה תדבר בכבדות ובעיון ובקושי וכבד ראש ובנטילת ידים ובלשם יחוד? למה תבקש את הסבה באיים רחוקים והאמת הלא קרובה? — אמת נכון הדבר כי האיסטניות בכלל היא מין מחלה וגם היא ילידת הפבדות והקושי היא, ולו ראיתי כי יש תקוה להעביר את הרעה הזאת ממך כי עתה בכל נפשי חפצתי כדבר הזה; ואולם יוכל היות כי ברבות ימי אשנה גם אני את טעמי כמעט.

הנה כי כן מביט אני מנקודה זו על כל השקלא וטריא שיש לך עם מזח או עם בעל העברי או עם החברותא בקיוב: הדברים נאמרים והמעשים נעשים בכבדות „ולשמה" ואתה נוהג בהם כאלו חטבת עצים בזעת אפים, בעת אשר אדם שלם בגופו ובמוחו יפטר מלפני מעשים כאלה כלאחר יד ואינו קובע מסמרות בכל פסיעה ופסיעה. הן גם לי היו דין ודברים עם שונים, כמו למשל במחברתי תו"ב, ובכל זה הריני נשבע לך כי כמעט אינני זוכר את האמור שם, ואף אמנם „אינני זוכר" גוזמא היא, ואולם אם אזפר את הדברים אין זה כי אם פרי כח זכרוני אשר לא בגד בי ולא פרי הרשם אשר עשה הדבר על כל בתי נפשי; והנני סמוך ובטוח כי לו קרו הדברים האלה לך כי עתה עורקיך לא שככו עד היום הזה. אתה מביט תמיד על המעשים בכל יום כאלו היו מטבעות עוברות לסוחר ולא תוכל להבין כי החיים בכלל הם אך מין צחוק אשר צחק בנו האלהים פטוב לבו עליו. אתה אוחז את החיים בזנבם וצועק כל היום כי הם מושכים אותך אחריהם בלי הרף וכח לא עמד בך

למהר אחריהם; ואולם משוך ידך מן הזנב והיית לאיש! הלא כן יאמרו המושלים, האין זאת? הנה יום הפקודים קרוב ובא; נניח נא כי אני אקח תרנגול לכפרה, ובשעה שאתפלל תפלת "בני אדם" יעשה התרנגול את צרכיו (סלח לי!) על פני הסדור; מה יעשה איש כמני? איש כמני ימחה כעב את פשע התרנגול מעל פני הסדור, מחה ואמר לא פעל און, ואוסיף לסב את כפרתי כאלו לא היה דבר. זאת תורת החיים בכלל! מחה וסבב, מחה וסבב, ולא לעמוד על הפרק עד ימות המשיח. הפלפול והחקירה בכלל הם מדות רעות מאד ובלי"ם אך השטן הולידם. — ראה הנה אתה מספר בגנותו של מזח כי מצאת בו עון אשר חטא, ואתה תאמר כי האמנת בו על כי אני ערבתיו לטוב. אבל אם אני ערבתיו הלא אמרתי מפורש כי אעשה כזאת אך ורק משום שמצא חן בעיני על תמימותו ופשטותו ולא משום חכמתו ומעשיו הטובים, ערבתיו לטוב משום שראיתי כי הוא מורדף בלי חשך על לא דבר והכל מנבלין את פיהם על ארותיו, וכמדומה לי שגם אתה אמרת כי מצאת בו את אשר מצאתי אני, ולמה לי אפוא כל הפראזים וכל הקריאות שאתה קורא, למשל, "פרישמאנן העיד, מי לא יאמין?" הן לא על המלך המשיח אנחנו דנים כי אם על מזח, והענין אשר לפנינו מובן לנו היטב בלי פלפולים ובלי באורים ובלי כונות לשם היחוד, ומדוע זה נכביד עבטיט בידים על הגלוי וידוע לנו למען היות לו חתולת ערפל? — צר לי כי מזח אין עתה לפני למען אוכל לגבות עדות כדבעי, אבל אם לפי דבריך במכתבך בעצמך אשפוט, אמצא כי אתה החיב ומזח הצדיק. אם ילך איש אמת רגע אחד בדרך השקר, אז תנקום האמת את נקמתה ממנו ולא במהרה יוכל להלץ נפשו ממנה. רגע אחד עלה השקר פיונק לפניך, כי לא היה לך הפח להגיד את האמת גלוי ומפורש כראוי ולא רצית שיתפרסם דבר בשמך ומסרת אותו למזח, ורוח לבך זה שהיה לך רגע אחד הביא לך פגעים רבים לארך ימים. מעשה כזה שעשית אתה יהיה כעון חמור בעיני בעל מדות ישרות, והאיש החי עפ"י תורת המדות של שפינוזה ונקעה נפשו ממך. אם נשאת אשה בשביה סופך לשנוא אותה וסופך להוליד ממנה בן סורר ומורה וסופך שיצא להתרבות רעה ויעבור עברות ויתחיב מיתה בסנהדרין וכו'

ומזח מה כי תלין עליו? מזח עשה כאשר יעשה כל איש אחר במקומו: הוא כתב מאמר בהעברי ולבסוף באה הכחשה על הספור שספר. ובעל העברי שאל את פיו על הדבר הזה, ואולי גם שלם ישלם לו בעל העברי במחיר מאמריו ובראותו כי שקרים הוא מספר אמר למשוך את ידו ממנו, ומה היה אפוא למזח לעשות אם לא לספר לו את הדברים כהויתם: כי אנשים נאמנים כמו ווייסבערג ומרעיו הם בעלי הספור וכו' וכו'? [3]) מי יודע, אולי גם אתה או גם אני במקומו היינו עושים כמוהו! לעשות את ההפך מאשר עשה הוא, לאמר: להגיד לבעל העברי בפה מלא „שקר ספרתי", אך רק למען פסות על ערוות זולתנו, צריכים אנחנו להיות אנשים גדולים, בעלי רוח כביר אשר כח בהם להביא את נפשם לקרבן על מזבח אהבתם אשר יאהבו את זולתם, ולא כל אחד יוכל להתפאר כי תמצא ידו לעשות כדבר הזה. — שים נא את כל הדברים האלה אל לבך והפך בם, והיה אם לא תמצא בם כי האמת אתי, אז מובטח אני לכה"פ כי ברבות הימים וסערת לבך תקום לדממה או אז תראה ונוחכת כי אתי תלין צדקתי בדברי את כל הדברים האלה; אני אינני נוגע בדבר בעת אשר אתה הנך נוגע בדבר יותר מדי, ולכן חובה עליך להאמין לי יותר מאשר תאמין לעצמך. — כמו כן רואה אני אותך טועה בחשבון באמרך כי נחה דרש לשלום ק"ס ויכתוב אליו בידו ממש תחת אשר לשלומך דרש ע"י שליח כמותי, וזה לך לאות כי לא יוכל עוד דברך לשלום; וזה הוא שקר: זוכר אני כי בכתבי את מכתבי לק"ס היה מזח בביתי עפ"י מקרה ויבקשני ואתן לו מקום לכתוב אליו גם הוא בעצם ידו, ובאותה שעה לא כתבתי עוד אליך ורק אמרתי אליו כי כתב אכתב אליך ביום ההוא, וע"כ בקשני כי אדרש לשלומך בשמו; ואני יודע אל נכון כי לו היה בביתי בעת כתבי כי עתה כתב גם אליך בעצם ידו. — ויתר המעשים אשר אתה מספר לי במכתבך אינם מובנים לי היטב; בלי"ס לא קראתי את המאמרים במה"ע אשר אליהם אתה רומז, ולכן יפלא ממני כל המו"מ ולא אבינהו. כ"כ לא אבין היטב את ריבך אל בעל העברי ולא אדע ברור במה חטא לך, וזה בלי"ס משום ש ס ב ו ת הדברים נעלמו ממני ולא קראתין בשעתן.

ראה כי אוהב אני אותך באמת, כי על כן אני מרשה לעצמי לדבר אליך בכל הדברים האלה ולא אבקש לי לשון של זהורית, ונפשי בתקותי כי מלא אתה אמת ברמון ואוהב אתה את האמת הערומה יותר מבשרך (ולא מנפשך). במכתבי זה אני דובר אליך בלי כל מליצות ולא אבחר לי לשון ערומים, ומכתבי זה יהיה לאות על ידך כי חפץ אני טובתך וקרבתך.

בכלל אומר לך כי בעל דמיונות אתה ורואה חלומות בהקיץ. אני אינני מאמין בשום אופן כי חפצו לגזול ממך את המתנה הטובה, את סוכנות המליץ, וע"כ חרחרו את כל הריב שאתה אומר, ורק איש דמיונות כמוך מאמין כי באמת כל העולם אינו עושה דבר אלא חושב מחשבות בשבילך להרע לך, וכי הרעפעשען רצות רצוא ושוב מקוב לפ"ב ומפ"ב לקיוב ומשם לבראדי ומבראדי להכי ולהתם וכו' וכו'. הקם נא סערת רוחך לדממה! צל הרים אתה רואה רואה כהרים, ובאמת אין שם כל הר כי אם אגמי רפש והצפרדעים מושלות בהם, וכל המו"מ איננו שוה לאבר עליו אפילו טפה אחת של דיו. הנשא, העלה מעל כל הערה הרעה הזאת ואל נא תשעה בדבריהם עוד כי הפל הבל, ומי יתן ומכתביך אשר תכתוב אלי בימים הבאים יכילו חומר אחר מאשר בחרת לך עד היום ולא שקץ תשקצם עוד בדברים כאלה וכיוצא בהם. — מזח ספר לי פעם אחת כי בקראך דברים שהם למורת רוחך, כמו למשל בקרת נגדך הפתובה בשקר, כי אז תרגז תחתיך ואותו היום יום פורעניות הוא לך, והדברים עושים רשם עליך עד להחליא אותך. הכזה יהיה איש אבחרהו? הוי, מי יתן ויכלת לשנות את טעמך זה והיית לאיש אחר; מי יתן והיית כמני אשר גם את הטוב וגם את הרע אקבל במנוחת נפש. ואשר פרגע אוכל להסיח דעתי גם מזה וגם מזה. אני הנני יודע תמיד כי הספרות וכל הנלוה לה אינם שוים לדבר בם אף רגע אחד ומפש"כ שאינם שוים להחליא בעבורם את גופנו ונפשנו, ואת הדברים האלה אינני אך נאה דורש כי אם גם נאה מקיים. ומה אפוא כל החרדה וכל הקולות והברקים שאני מוצא במכתבך?

שים נא את כל דברי אל לבך כי את טובתך אני דורש.

היה מהיום והלאה קל בעיני ועזב את הקושי וכבד הראש. בארנע אומר במקום אחד על האשפנזי כי הוא איננו אוהב את האגוז לאכול אותו כי אם את מעשה הפציעה הוא אוהב לפצוע את קליפת האגוז ולשבר ולמגר ולקרקר אותו, וע"כ בתתך לו אגוז מוסר מקליפתו העומד לאכילה, יבעט בו. גם רב משפילינו אוהבים יותר את הרעש ואת הקולות והברקים שהם מולידים לשם איזה דבר מאשר יאהבו את הדבר בעצמו — האם לא תוכל אתה להבדל מן העדה הרעה והחטאה הזאת?

גם מה' קלמנסאהן הזקן מונח לפני מכתב, והיה בראותך אותו ודרשת לשלומו בשמי ואמרת אליו כי אודנו על מכתבו אשר כתב אלי. בדברים אחדים הוא טוען כנגדי ואמרת אליו כי אני איננני קובע מסמרות בדברי וככל הישר בעיניו יעשה ולא ישים לבו לחלומותי, ואני הנני נותן לו את בריתי שלום.

נסיעתי לחו"ל נדחתה פתאם בחזקת היד מחמת הרדיפות שסובלים שם כל ילידי חו"ל שאינם בני אשפנז, כי על כן לא יתנוני בני משפחתי בשום אופן ללכת עתה לארץ הזועמת והזעומה הזאת. ואולם גם בביתי לא ישכנו רגלי ולא ימשכו הימים עד צאתי מזה.

בהאסיף נמצא ממני מאמר גדול בשם „בשוק של הסופרים והספרים" והיה בקראך אותו וידעת כי הדברים הנאמרים שם על ארות ה' צ"ב וה' צווייפעל שונו מאד מאשר נכתבו על ידי בראשונה ובצורתם החדשה הזאת אין עוד אחריותם עלי. — גם סאקאלאוו איננו האיש אשר איש כמני יוכל לאמר עליו כי הוא זה!

כתב נא אלי בקרב הימים הבאים!

הנה יום הכפורים והסליחות הולך לקראתנו, והצדיקים הטובים היושבים אתכתכי דהב פיזא בסכת עורו של לויתן יעתירו בעדנו, ונסלחו כל עונותינו וחטאותינו שחטאנו איש לאחיו, ונכנסנו כלנו לחיים טובים ולשלום.

ההוגה בך באהבה והמחכה אל מכתבך

ד ו ד פ ר י ש מ א נ ן.

אם תחפוץ להראותני אות לטובה, אז כנס נדחי רעיונותיך וכתוב איזה מאמר להיהדות. אולי אם נהיה לה לעזרה ועמד רוח והצלה

לספרתנו העלובה ממקום זה. יהי איך שיהיה, ברודם ראוי והגון בעיני הרבה יתר מפל המולי"ם שאני יודע, וגם עלינו לזכור פי הוא איננו יכול להתהלל פמו סאקאלאוו ולקרוא: „במיטב כספי אשלם לעוזרי וסופרי!" ראה בקשתיך. גם אני אתמוך בו ככל אשר אוכל.

---

1) לפי השערתי הוא הסופר יה"ל, מחבר רומאנים שונים באידית.

2) מתוך מכתבו של וורבר ליהל"ל נודע לאר"ז כי יד ווייסברג היתה בראשונה להפיץ ברבים את ה„שמועה" על־דבר ה„קפה" (הענין הנזכר במכתב שלאחר־זה). אר"ז דרש בגלוי מאת ווייסברג להכחיש את הידיעה או להוכיח כי זייפו את כתב־ידו.

טז

לאדז א׳ תולדות, 1 נאוועמבער למנין שאנו מונין פה, 1885.

זאת הפעם, עצם מעצמי ובשר מבשרי, הנני ממהר להשיב אותך על שני מכתביך, הגדול והקטן, פדי להוציא מלבך את החרדה שאתה חרד לי ולכבודי אשר גלה ממני על פי המליץ בגליון 74 [1]), ואני אמרתי רק יודע אתה פי בנפול אוהבך שמח תשמח ובכשלו יגל נא לבך, והנה אתה בא לנוד לי ולנחם אותי. אכן פעין נבואה נזרקה מפיך במכתבך האחרון באמרך: „ידעתי כי התל תהתל בי על חלומותי ועל דבריי", ואני כדבריך כן אעשה והנני מהתל ומשטה בך כנפשי שבעה, ואתה דע לך פי דברי בעל המליץ פאשר נכנסו אל תוכי בשלום פן יצאו בשלום וכל רעה לא הולידו בי; ובכל זאת הנני מורה במקצת דבריו אשר פמדומה לי שהם נאמרים באמת וצדק, אם פי לא הטריח עצמו הפותב לדדת לסוף דעתי. מתוך המאמר אני מפיר פי לא יצאו הדברים מעטו של ה׳ ארז לבדו וכי גם אחרים (ואולי ה׳ פריעדבערג [2]) או גם ה׳ ל"ב בעצמו) נתנו מחילם לו ויצא המאמר הזה.—במה שנוגע להטחורים או העפולים מן הראוי הוא לענות דבר פהלכה, מאחרי שהפותב מבקש אותי שם להראות לו ב ט ו ב י באיזה ספר מצאתי „עפולים" מין שרץ; והנה ראיתך מן המלה סרטן טובה ונכוחה מאד וגם יודע אני פי האמת נר לרגלה, ואולם עוד גדולות מזה אראך: באותו אוצה"ש עצמו שמציין ה׳ ארז, שם נמצא בפרוש „וי"מ מין

חיה רעה" (עיין אוצה"ש הוצאת מיכל וואלף ע"י שולבוים) ועוד גדולות מזה אראך: אם תקח לך ספר פשוט מספרי פה"ק עם רש"י ומצודות, ומצאת כי במצודת ציון בשמואל א' ה' ו', שם נאמר ב פ ר ו ש כי עפולים בע' הוא כמו בא', ו ה ו א מ י ן ש ר ץ וכו'.— דא חדא ואידך: לו גם באמת לא מצאתי לי כל עזר וסעד שפתבתי מלה א ח ת פהלכתה, מלה שבמעט אין לה דין ודברים עם יתר דברי המאמר, הבאמת תעלה צעקת החטא הזה השמימה שלא תניח את ה' צ"ב לישון עד שיקום ויכתוב הערה גדולה בכדי להראות את הבקיאות ולהזכיר מלים שונות משפת אשכנז ורומית ורוסית?— אבל הקץ לדברי רוח! אם תחפוץ לכתוב איזו הערה בדבר העפולים באחד ממה"ע, נסה נא וכתוב, ואם תדע להזהר בדבריך על אחת שבע, או אז תראה הערתך בלי"ס אור [3]. — אם ה' סאקאלאוו יענה את ה' ארז, אינני יודע, כי אני שמרתי לפי מחסום ל ב ל ת י דבר אל ה' נ"ס למטוב ועד רע, כי אמרתי: יעשה נא כטוב בעיניו.

אכן אחדים מדבריך הכאיבו את לבי מאד ואינני יכול גם לדבר בם בלי תנועה פנימית ובלי התרגשות לב; הלא הם הדברים אשר אמרת עלי בנוגע להי"ב לי"ב כי הקוראים יראו מפתלי דברי שטינא בלבי עליו, או כי חפצתי לנקום נקמת ה' נ"ס על קראו אותו בשם "טפש" [4]. ידידי! לא תדע עוד אותי אף ידיעה כל שהיא! — אם תאמר למשל: "ומי כמוני י ו ד ע כי בכל טוב הארץ לא יקנו את לבבך לחשוב אחרת מאשר תחשוב", הריני משיב לך: שוטה שבעולם! פראזע גדולה נזרקה מפיך ואין אתה יודע מה אתה שח ואין אתה יודע או יכול לדעת כי בכל טוב הארץ לא יקנו וכו' ואתה השתמשת אך בקבץ מלים נפוחות להגיד לי קאמפלימענט בפני, ואין אני מחויב לעדות גאה וגאון למשמע דבריך ההם ואף לא להתקצף ולהתעצב לו שמעתי מפיך ההפך. אמנם יש ויש אנשים אשר להם הצדקה להשמיע את הדברים ההם, אם מפאת שהם יודעים אותי באמת ומכירים אותי מתוך מעשי או מפאת שהם נסוני ואני עמדתי בנסיון (כמו למשל ידידי אי"ש בווארשוי יודע ועד שהיה איש בווארשוי זה שנתים והוא חפץ לישקול על כפי מ א ת א ל ף ר ו " כ [התשמע? Rs.100,000!!] לקחת את בתו, והנערה לא ישרה בעיני, ואני יצאתי מן הנסיון הזה

בשלום ולא הפטתי לברית הזאת ולא פניתי ליצר של הכסף הרב והעצום); כמו כן ישנם אנשים המכירים אותי מקרוב ולא מרחוק, ולהם רק להם המשפט לדבר ולשפוט אותי, והנני נשבע לך כי האנשים האלה לא יאמרו כמוך כי טינא היה בלבי. בשנה שעברה היה איש אחד בווארשוי, דייכעם שמו [5], מיושבי חארקאוו, והוא גם הוא היה אחד מאסופי קאטטאוויץ, והאיש הזה כפי הנראה ישר לב ורוח הוא, והוא נסה אלי דברים לפתותני כי אלך לארץ חסרושה עירח יפו להיות שם למתרגמן לחובבי ציון ולעשות העתקות משפת אשכנז לשפת צרפת ולהפך, ויקב לי שכר הגון ויפה עד מאד, ואולם אני מאחרי שאינני בעד הרעיון של חובבי ציון, לא עליתי לדוכן זה, אם כי דבר אלי האיש לאמר: ומה בכך? הלא לא את דעותיך אני מבקש הפעם כי אם את מלאכתך והרי אתה בכל פועל ושכיר הבא בשכרו, כפקיד באחד מבתי המסחר, כבוכהאלטער, ואין לדעותיך ולפקודה ההיא ולא כלום, ואני הייתי באחת ולא חפצתי. ומשום מה? משום שאני חפץ להיות חפשי ולא תלוי באחרים, ובבואי לדבר את דברי באחד ממה"ע, אדע ידיעה ברורה כי חפשי אני וטהור מכל נטיה ופניה צדדית, ולכן לי המשפט ולי הצדקה לדבר. ה' סאקאלאוו למשל לא יוכל לדבר בכל העולה על רוחו, משום שהוא ירא את פלוני ואת פלוני שלא יבאש בהם, והרי הוא תלוי לפעמים בדעת רחו"ס או בדעת קצת מקהלתו נותני לחמו או בדעת לוקחי האסיף וכדומה; ואולם אני, אני שאין לי כל שיח ושיג עם כל אלה ופרנסתי איננה מצויה מהם ומצבי בכלל איננו עשוי בידי אחרים, אני יכולתי לכתוב קונטרס כמו „תהו ובהו", ואני יכלתי לכתוב גלוי ומפורש בהמגיד [6] לאמר: יבאו נא כל אלה אשר יצאתי נגדם בקונטרסי ההוא ויענו בי אם היה לי מעולם דין ודברים עמם, אם פא"פ ואם בכתב, אם ידעתי אותם ידיעה צדדית ואם יוכלו למצוא בי דבר או חצי דבר אשר יאמרו עליו כי הוא זה אשר השיאני לצאת לנגדם; ולא היה פוצה פה ומצפצף וגם ה' יהל"ל בעצמו בכל חמתו ועוזו אפו היה אנוס להודות לי כי לא היו לי עמו כל דין ודברים מעולם [7]. — מעולם שמרתי לנפשי מנגוע באחד שהיה לי עמו אף סכסוך כל שהוא, לבלי יאמרו הבריות כי טינא בלבי, ורק הפעם הזאת באתי בין המצרים. —

ידידי! עוד לא בחנת את מדותי אף בחינה כל שהיא ולא תדע עוד אותי במשהו! הן אם אדבר אליך עתה לא תוכל עוד להאמין לי אף אם תחפוץ, ורק אם ידעת אותי מקרוב כי אז האמנת לי ואז לא הייתי צריך עוד לדבר אליך את דברי. — הנני נשבע לך כי אך דעתי הפנימית היתה נר לרגלי בכתבי את מאמרי נגד ה' ל"ב ובבואי לכתוב קשה היה לי אותו היום בקריעת י"ס, ואלחם עם נפשי אם לכתוב ואם לחדול, באשר ידעתי כי ישנם אנשים אשר יקומו באיזה יום מן הימים ויאמרו: „אהא! ל"ב כתב פעם בנגד פ"מ את ההוספה בהמליץ ועתה מצא ב"ח זה מקום לגבות את חובו, והרי נמצא כי טינא בלבי עליו". נלחמתי עם נפשי ואהי נגוע כל היום ונגמר אצלי לבלתי לכתוב, ובכ"ז כתבתי לבסוף, אחרי כי גבר טבעי ויחזק מחפצי, ואולם באזניך יהיו הדברים האלה אמורים: כי יותר טוב היה לי לו יכלתי גם הפעם לצאת בריש גלי ולדבר בגאון לאמר: „יבוא נא ה' ל"ב בעצמו ויענה בי אם היו לנו מקודם כל דין ודברים!" אבל עתה לא אוכל עוד לעשות כדבר הזה, אחרי כי המקרה העור חפץ כי ל"ב זה יהיה הכותב את ההוספה הנ"ל, והרי נמצא כי... טינא בלבי עליו!! אכן בכל קדש אני נשבע לך כי לא הייתי כותב אחרת ולא הייתי שונה מדברי אף אם ל"ב זה לא היה הכותב את ההוספה ההיא, ואולי עוד במרירות יתרה וגדולה מזו דברתי, לו ידעתי גם הפעם כי נקי אני מכל וכל וכי בטוח אני שלא יוכל עוד איזה אדם לבוא לבסוף ולאמר: טינא היה בלבי עליו. ידידי! יהיו נא הדברים אמורים לך כי עוד לא תדע אותי! אמת היא, אני אמרתי על ל"ב בנוגע להלאומיות כי „מפתה יאכל", אבל הידעת משום מה אמרתי כן? משום שלא היה כח באיש הזה לעמוד בנסיון פרדוש! נניח נא כי ל"ב הוא איש ישר לב הנלחם באמת בעד דעותיו כמו שאומר בעל המליץ, הנני נכון להאמין גם בזה, ואולם הנני מבטיח אותך כי לו הייתי אני במקומו, כלומר לו הייתי א נ י נלחם בעד דבר חובבי ציון תחתיו, ולו זכו א ו ת י בשכר בטלה שלא בפני כאשר זכה הד"ר פ(ינסקר) אותו, כי אז משכתי את ידי מן המתנה הזאת ולא קבלתי אתנן כזה לעולם, למען אשר אוכל להיות חפשי ותלוי בעצמי ולמען אשר אהיה בטוח כי לא יוכל איש לעולם לבוא ולאמר: אהא! הלא קבלת שלומים

לדבר טוב על דעה פלונית ופלונית והרי נמצא כי מפתה תאכל! אני במקומו בחרתי להיות רעב ללחם, אני בחרתי לבקש לי פרנסתי בכל אשר אוכל ולא להוציא לחם מן הסלע אשר אפה אותו במטי. — אבל מה אני מרבה לדבר באזניך? הן גם אתה הנך מאלה הרואים מפתלי הדברים כי טינא היה בלבי... הה, אל אלהי אבותי! למי אנחנו עמלים? למי אנחנו כותבים? הלא רב הקוראים אינם מבינים ואינם יורדים לסוף דעתנו, והרי הם בנעוריהם ובזקניהם מן האנשים אשר לא יוכלו להשיג ולהבין כי יש אשר יתעורר אחד איש לדבר חזון לבו גם בלי כל טינא וכל פניה ונטיה — טח לב העדה! קצרה רוחי בי מהיות סופר בישראל! — ולמקרא דבריך כי נקמתי נקמת ח' נ"ס צחקתי, אחרי כי חדשה שמעו אזני. אני יושב בלאדז ואקרא מה"ע לישראל אך במקרה ולעתים רחוקות, וע"כ אתה הוא האיש המניד לי ולא שמעתי בלתי היום כי קרא ה' ל"ב לסאקאלאוו „טפש" ולא ידעתי מעולם כי גם בין השנים האלה פרץ הריב ותהי להם איזו מחלוקה, ובאופן כזה הלא תבין עד כמה נכוחים דבריך כי חשבתי לנקום מה' ל"ב נקמת סאקאלאוו...

עדה נפלאה הנכם אתם הסופרים העברים בקיוב! ראה אתה כותב אלי: „אם יבוא אליך מכתב מאת רמ"ק אל תתמה על החפץ ואתה אל תען — " מה זאת? איזו אינטריגה חדשה נולדה בזה? הן לא אל אני כי אם אדם, ובודאי אם יבוא אלי מכתב מאת רמ"ק שיהיה כתוב באיזו שפה מן השפות המובנות לי, אז אקראהו ואבינהו ולא אתמה, וכן אם יהיו לי דברים לענות אענה — ומה אפוא פשר הדברים: „ואתה אל תען"? האם שכחת עדי רגע את אשר אמרת כי מי כמוך היודע כי בכל טוב הארץ לא יקנו את לבבי לחשוב אחרת מאשר אחשוב, ואיך איפוא תוכל להאמין כי באמרך „ואתה אל תען" אהיה מושבע ועומד למלא את דבריך בלי כל הבחנה והבדלה?

לא ארע עוד לכון בזה את הזמן שאהיה בקיוב ונסיעתי בכלל איננה עוד דבר המסוים אצלי, ועוד אכתוב אליך בנדון זה. — מכתב גדול ששלחת אלי על שם טשערנאוויטש [3]) לא קבלתי ממוזח.—בדבר המכתב על אדות הקאפפע [2]) שמעתיך ובהיותי בווארשוי בקרוב

אנסה דבר אל מוח, ואם באמת לא שרפהו, כאשר תאמר, בטוח אני, כי ימסור מוח את המכתב לי. — הקונטרס „טפח מגלה" הוא סתירה נפלאה, רבו פראזא ומעוטו שירים, ובין השירים נמצאו אחדים אשר לא נופלים במעט משירי יל"נ [10]), ובכלל הוא נוסד על אדני תחבולה יפה; בקראך את הקונטרס הזה והתעננת עליו! — אם תקרא את מאמרי האסיף בעיון, כאשר אמרת, הלא תודיעני את הרשם שעשו בך המאמרים, וגם מאמרי ואותיותי, וגם שירי הקטן, וגם „בכל מכל כל"; בהשיר נפלו שניאות אחדות מטעם הצינזור ועי"ז אבד השיר מערכו הרבה מאד.

והנני מתפלל תפלה קצרה כי דברי יהיו לרצון לפניך ולא יעשו בך רושם רע, כי לטובה כונתי, וגם בדברי רתת לטובה כונתי, ובזה אפטר מלפניך.

ידידך היודע ערכך ואינו יודע אותך,

דוד פרישמאנן.

כאשר הודיעוני מווארשוי חדל ברודם מקרוא בשם מזח בהיהדות [11]). — את גליונו של ה' מארגאלין [12]) קראתי זה כבר.

בעצם הרגע הזה קבלתי מכתב מברודם ובו יודיעני כי התפרדה החבילה בינו ובין מזח ויצאו שניהם בשלום.

---

1) בגליון 74 של „המליץ" לשנת 1885, פרסם ארז מאמר־ראשי בצורת מכתב־ידידות לסוקולוב, שבו יוכיח אותו על שהדפיס ב„האסיף" את הבקורת של פרישמאן על ה„מליץ אחד מני אלף".

2) א. ש. פרידברג היה אז עוזר ראשי במערכת „המליץ".

3) כל המשא־ומתן הספרותי הזה על־דבר ה„טחורים" וה„עפולים", הוא בגלל דברי פרישמאן על לילינבלום: „וזה ישפל בשפלה וגם בצאתו למלחמה לא ידע בלתי את את ד' אמותיו ואת העכברים והעפולים בחורין וסדקין אשר הוא צר". על־זה כתב אר"ז: „מעולם לא שמענו כי יאהבו התולים לצור עפולים (בכתיב או טחורים בקרי), ולפלא כי לא הטריח עצמו המבקר לדרוש מעל אוצה"ש לב"ז, אשר לדבריו רק הוא לבדו נודע לה' ל"ב, הן שם נאמר בפירוש „עפלים" שם מכה בתחתוניות". מעין הדברים האמורים במכתב זה פרסם פרישמאן ב„הצפירה", שנת 1885 גליון 41, מאמר קטן בשם „לענות ‚משכיל'!" ראה בנידון זה גם מכתב יל"נ לפרישמאן, ב„אגרות יל"ג", כרך שני, מכתב רצ"ז, ע' 143.

4) בפולמוס־דברים עם חז"ס עורך „הצפירה", יכתוב ליוינבלום במאמרו „עירוב פרישות", ב„המליץ" 1884 גליון 21: „הנה שבתי וראיתי, כי ה ט פ ש ו ת ה ג ד ו ל ה הבולטת במכתב זה מכרעת את הכף לחשוב שמחברו הוא המו"ל העובר (כלומר: סוקולוב. — א. ר. מ.), ומה שנכתב בסגנון קל ומובן הוא שבקש מאת אחד ממיודעיו (כוונתו לפרישמאן. — א. ר. מ.) לתקן אותו ולתת לו פנים אחרות. — — — טפש יהיה, סופר וצופה לבית ישראל יהיה, מתנגד לישוב ארץ ישראל ומבעלי הלהפך יהיה". ראה גם מאמרו של סמולנסקין: „ואענה חורפי דבר", ב„השחר" שנה י"א ע' 529.

5) יעקב.

6) בהוספה לגליון 44 של „המגיד" לשנת 1883 נדפס מפרישמאן מאמר קטן „להוציא מלבן של מבקרי". תשובה זו היתה ביחוד ערוכה לברנפלד שבמאמרו על ה„תהו ובהו" ב„המגיד" גליון 30 של אותה שנה, כתב כי בנוגע ליהל"ל הוציא פרישמאן „משפט מעוקל", כי בשעה שכתב פרישמאן את מאמרו „על הנס" היתה בלבו „טינא פרטית" נגד יהל"ל.

7) בהקדמתו לחלק השני של „נס לגוים".

8) נחמיה טשרנוביץ, סוכן „עברי אֲנכי".

9) בהיות אר"ז מוזמן לארוחת־הערב בבית אחד המשכילים בווילנה, הלל אחרי הסעודה את גברת הבית והגיד לה „מחמאה" כזו: כי מיום שנתכבד לשתות קאהווה ב„היכל אילדיז" אצל השולטן אבדול האמיד, לא טעם טעם משובח ונפלא כזה בהקאהווה ששתה בערב זה. ווייסברג מסר את הדבר ב„סוד" למזח על־מנת שיפרסמהו ברבים, והאחרון הודיע את הדבר ב„עברי אֲנכי", וזמן רב שמש הענין הזה חומר ללצני הדור. אר"ז הוציא אז הוספה מיוחדת ל„המליץ" בשם „ויעה ברד מחסה כזב", שבה הכחיש את הספור ומביא „תעודות נאמנות", כי מעולם לא התהלל ב„שקר" כזה. במאמרו זה הסיר אר"ז את הלוט על מעשיהם המגונים של „משכילי" קיוב, והאינטריגות שביניהם.

10) הקונטרס „טפח מגולה", שעליו חתום בתור מחבר השם י ה ו ש ע מ ז ח, חובר באמת מאת יהודה ליב גורדון ודוד פרישמאן. מובן מאליו, שהשירים שנדפסו בקונטרס זה אינם „נופלים במעט משירי יל"ג", אם נכתבו מאת גורדון. השירים האלה („עם עקש תתפל", „אצבון בעל העגלה" ו„חתן למולות") אֲמנם נכנסו לכרך הששי של „כל שירי יל"ג".

11) עתון עברי שיצא אז פעמים בחודש בלמברג, על־ידי ברודס ומזח.

12) עסקן־צבורי ידוע ששמש אז בתור צנזור בפטרבורג.

יז

לאדז 11/13 דעקאבר 1885.

ידידי!

כמדומה לי שאתה מלא כעס וחרון ורוגז עלי ואני רחום וחנון ולבי טוב עליך כבראשונה; כמדומה לי שאתה לא כתבת אלי זה ימים וחדשים ואני כתבתי אליך פעמים; כמדומה לי שאתה הוא וטפשיותיך לא יתמו ואני כאשר החילותי להפירך ולדעת דרכך כן אשא וכן אסבול גם להבא.

אך הנה דבר לי אליך אשר בדברי אותו באזניך חרונך והתרגזך אלי כחלום יעופו:

בעוד ימים אחדים ואני הנני בא לקיוב!

השמעת?

אבל אחת אשאל ממך אותה אבקש: ביום קבלך את פרטיסי זה, מהרה נא וענני דבר ברור למען אדע: באיזה יום מתחילין הקונטרקטין בדיוק ובצמצום? מתי מתחילין הסוחרים ואנשי קנין להתאסף בעיר מגוריך? למתי אבא אני? — כי הנה גמרתי בלבי לבא לקיוב כשבוע או כשבועים בטרם הוחל עוד בל משא וכל מתן, ובפרט אם אדע כי לא ארפה עי"ז בהוצאות יתרות.

וזה זה לי לאות: אם לא תמהר לענות אות (ד)[י] תומ"י, אז אדע כי באמת לא תחפוץ עוד כי יהיה בינינו כל מגע וכל משא ואז ארפה ממך לעולם; ובאופן זה לא אמצא כל עצה וכל תחבלה בלתי אם לפנות לי אל ידידי יהל"ל והוא הלא נכון יהיה לעמוד לשרת לפני בכל אשר יוכל ובחפץ לבב.

ידידך

ד. פרישמאנן.

יח

[С. Петербургъ], 2 Февраля, 1886 г.

ידידי היקר!

הלא עיניך הרואות איה אנכי היום ומה המלאכה אשר לפני [1]). ואני גם פה לא שכחתיך והנני ממהר לכתוב אליך בכדי להפיס דעתך על כי החשיתי מטוב ומרע עד היום.

דברי תלונותיך אשר לנת עלי באזני מזח במכתביך אליו שמעתי גם אני, ואולם הלא רואה אתה עתה כי שגית ברואה וכי גם בשומי פני לפטרבורג לא הלכתי לנוע על הארז, ולכן הלא ישקוט לבך ונח מזעפו אשר זעף עלי. — הלא ידעת כי היה עם לבי לבוא לקיוב לימי הקאנטראקטין, ואולם הקריאה אשר נקראתי לבוא לפ"ב היא שעמדה לי לשטן בדרך אשר אמרתי לעלות עליה, ולכן בטלתי רצוני הראשון מפני רצוני האחרון. העבודה אשר העמסתי עלי פה גדולה ועצומה מאד ומי יודע אם לא בנפשי עשיתי את הדבר. ואף גם זאת כי לפי שעה אין לי עוד כל שעה פנויה ולא אוכל גם להרבות בדברים ולספר לך מקרים אחדים אשר קרוני פה, ולכן אשוב ואכתוב עוד אליך בימים הבאים. — הפעם הזאת לא חפצתי בלתי אם להראות לך אות לחיים ולמען תדע כי זכור אזכרך.

ועוד דבר אחד חפצתי הפעם! אם נא מצאתי חן בעיניך ואם חפץ אתה להיות לי לעזר מעירך, הבה נא ידך וכתב לך כפעם בפעם דברים אל „היום", והיו לנו דבריך למכתבי סופרים. הלא שופט ומבקר אתה ע"פ הלא בנקל תראה כי מטרת „היום" איננה להיות ליהודים למ"ע עברי דוקא כי אם למ"ע כללי, וע"כ לא יספנו לנו עפי"ר „המאמרים" הבאים אלינו כי לא באלה חפצנו. „היום" יחפוץ בקאריספונדינציות הכתובות בשפה יפה ונעימה ואשר תשאנה דעה למרחוק על כל הנעשה בעיר, וממילא משמע כי בכלל מאתים מנה ובכלל „כל הנעשה" נכלל גם הפרק על אדות היהודים ועניניהם. הלא יודע אני כי אתה הוא האיש אשר תוכל להפיק רצוננו, ולכן נפשי בתקותי כי לא תשיב פני ריקם וכתוב תכתוב אלינו תומ"י ושכרך לפניך —

עוד הפעם הנני מבקשך למלא את בקשתי ולמהר את מעשיך. ראה בקשתיך, ראה הזהרתיך, ראה אהבתיך, ואם לא תעשה את אשר אבקש — וידעתי.

אתמול ביום ש"ק דברתי עם ה' ארז בפעם הראשונה, וזה הדבר: אני הייתי בבית קונסטנטין שפירא ועוד רבים אחרים שם, וגם סאקאלאוו מווארשויא נקרה נקרה שמה, ופתאום בא צ"ב החדרה. שפירא היה רגע אחד במבוכה כי לא ידע מה לעשות,

אחרי כי צ"ב כבר ידע את כל הנאספים בשמותם ורק אני הייתי האחד אשר לא ידעני, וע"כ מהר ויציגני גם אותי לפניו, ואולם לא קרא לי בשמי פרישמאנן כי אם „שפירא" קרא לי, ויאמר כי מבני משפחתו אני. וכן ישבנו יחדו כשתי שעות ודברנו על כל ענין ועל כל אבן, ועל המליץ ועל פרישמאנן, ועל היום ועל פרישמאנן, ועל צ"ב ועל פרישמאנן וכו' וכו' — דעת לנבון נקל כי חמודות היו לי השעות האלה.

רגעות עתותי ספורים היום ועל כן אחתום דברי.

הנני מחפה למכתבך ולמכתב־סופרים.

האדריסה אלי ע"ש הרידקציה בהוספת שמי.

ידידך ד. פ ר י ש מ א נ ן.

---

1) המכתב כתוב על „שער־מכתבים" של „היום".

יט

[סט. פטרבורג] 8 פוראל 86 מוצ"ש.

ידידי!

שני כתוביך באו אלי כאחד היום לעת הערב. מכתבך הגלוי ומכתבך הסגור, והנני ממהר לענות אותך כרגע משום שלא אבוא לידי נסיון לבלתי ענותך כלל, אחרי היות ידי מלאות עבודה.

יבואו נא דבריך וכפרנום (זאת היא הנוסחא שאהבה נפשי!) ובלבד שלא יהיו דבריך רק הגיונות ורעיונות בלבד כי אם השקפה צלולה וזכה על הנעשה בעיר מגוריך, ולא שפעציעל יהודית כי אם יותר בללית או למצער משותפת לאורמיז ולאחרימן.

שנית באמרך כי אני הנני המכלכל את „היום" והמנצח על הרידקציה, ולך אני מגלה בלחישה כי יש מאמרים בגליונות „היום" שעוד לא קראתים כלל. השפושים שהעירות עליהם צועקים גם אלי מן „היום" וגם אני כבר העירותי על זו"ן יתרים או חסרים וכיוצא בזה, ובפרט שאין לנו עוד מניה פראוי למ"ע יומי — . אני מצדי לא התאכסנתי עוד פה כהוגן ועוד לי ימים אחדים עד בואי אל המנוחה ואל הנחלה ואל העבודה העיקרית, ואז הוא דבר מובן מאליו כי גם אני אהיה עם פי הרידקציה ולא אתן את חפה לחטוא.

לפי שעה לא אוכל — וגם קאנטאר לא יוכל — לעשות יותר מאשר נעשה. אין לך עוד כל מושג מן העבודה אשר לפנינו.

את פני יל"נ ראיתי פעמים והננו אוהבים ונאהבים ונעימים ומנעימים איש את אחיו. אל מאמריך אני מחכה.

ידידך דוד פרישמאנן [1]).

---

1) אל הגלויה הזאת מצורפת גם דרישת־שלום מאת א. רוזנפלד (בעל „גן שעשועים" ואחד העוזרים הקבועים ב„חיום"):

„גם אנכי קורא לך לשלום ומאפס מקום אעצור במלים. אבנ"ר".

כ

С. Петербургъ, 23 Апрѣля, 1886 г.

יקירי!

אצבע אלהים היא כי ביום אשר הבאתי את ספורך „אצבע אלהים" [1]) אל תוך המעטפה להשיבהו אליך כחפצך, בו ביום קבלתי את מכתבך הנלוי אשר בו אתה צועק אלי, ע"ד האחור אשר אחרתי עד כה. לוא ידעת עד כמה אני שטוף בעבודה כל היום וחלק גדול מהלילה, כי עתה לא חרה אפך בי, לא על מנעי ממך את ספורך להשיבהו אליך ולא על מנעי ממך את מכתבי. הן פאיש חכמתך וידעת והשבות אל לבבך כי דבר אי אפשר הוא להיות איש רעים להתרועע ואיש משועבד למלאכתו. ובפרט יאחזני כעין נעל נפש באמרי לשבת ולכתוב גם מכתבים פרטים אחרי כתבי כל היום כתיבת חובה. אמשול לך משל: הד"ר טאננער בשעתו ישב בתענית ארבעים יום; נניח כי הרופא הזה היה יהודי, ונניח כי יום הארבעים ואחד היה יום הכפורים; ואמור מעתה כי בא איש אל הרופא הזה ואמר לו: ידידי! יפה עשית כי צמת את הארבעים יום, לחם לא אכלת ומים לא שתית, ואולם נסה נא בטובך הגדול וצמת לך גם את יום הארבעים ואחד ושכרך נכון לעולם הבא — מה יענה טאננער לדבר הזה? ואנכי מה אענה?

חמתי עליך כי עזבתנו ולא תכתוב אלינו דבר. הן ידעת כי הקונקורנציה נדולה אלינו מפנים ומאחור, ואם המעטים והשרידים בין אוהבי לא יתמכוני בידם הנדיבה ובעטם הנדיב, מה תהיה

אחריתי? — חמה אין לי עליך על כי תאמר לתת את כחך להאסיף ולהב"א, אשר לפנים לא ידעת אתה ואבותיך, ואולם אם גזרה היא מלפניך לא אבוא עמך בטרוניא על הדבר הזה. אבל זכור את בוראך וזכור אותי ואת המו"ל ואת "היום"!

הנני מבקש מלפניך על "היום" לעשות למענו לפי חמרו ולפי רוחו.

שלח נא אלינו מכתבים מקיוב ואתה הלא איש בעל טעם אתה היודע לזרות ולהבר, לקרב ולרחק. שא נא לי אם לא אוכל להרבות שיחה עמך כי המלאכה מרובה לפני.

מוקירך ד. פ ר י ש מ א נ ן.

הלא תקרא את האותיות הפורחות בגליון 63? הלא תדע אל מי כונתי בספורי "מעמע" ולמי עשיתי פאראדיע? [2]).

---

1) נדפס במאסף "כנסת הגדולה" של סובאלסקי, כרך שני.

2) לפי השערתי כוון פרישמאן בפיליטונו זה להספור "גדיא" של דובער רבינוביץ, ב"הצפירה" שנת 1886, גליון 8—7.

כא

ידידי!

ה' קאנטאר הראה אותי מכתב כתוב בידך אליו, ושם אתה קורא גם בשמי. ישלם לך האלהים הטוב ככל החסד אשר אתה עושה עמי! אני חשבתי עד היום הזה כי קונם אתה ממני וכי גם את שמי לא תחפוץ עוד לשאת על שפתיך, והנה הראוני אלהים וקאנטאר יחדו כי שגיתי.

כפי הנראה, בן־קיוב אתה לכל משפטיו וחקותיו, העיר קיוב נודעת לי לעיר מלאה מחרחרי ריב ועושי אינטריגות, ובאין ספק הלשינו באזניך גם עלי, ועל כן לא מצאת לנופך טוב משתיקה, ולא דברת אלי מלה וחצי מלה בקרב שנה אחת וחצי. אם צדיק אתה בריבך זה, אלהים הוא היודע, ואולם אנכי אינני יודע דבר, ולמען הראותך כי לבבי שלם עמך, הנני אוחז את ההזדמנות הראשונה לכתוב אליך את הדברים האלה, כי לכה"פ ראיתי אשר אינני מחרם ומנודה מלפניך וכי קראת בשם המפורש שלי ולא יראת כי יבולע לך.

הגידה נא לי: האם לא תכסה כלמה את פניך על המעשה אשר עשית לי?

בנוגע לעצם הענין אשר אתה מציע לפני ה׳ קאנטאר, אין אני יודע להגיד לך בלתי אם כי לא כונת את השעה. בסוד סודות הנני מודיע לך כי כבר משכתי ידי מן „היום" זה יותר מירח ימים, ובאין ספק אעזוב את פ״ב בימים הקרובים; ואולם יוכל היות כי עוד אשנה את עצתי זאת, ולא אעזוב את העיר, ורק את הרידקציה של „היום" אעזוב ואשים פני לבקש לי ענין אחר לענות בו. את הדברים האלה הנני מגלה לך בלחישה, כי כפי הנראה לא יחפוץ ה׳ קאנטאר בהתגלותם, ועל כן ראיתי אותו בהודעותיו קורא עוד בשמי ובאותיותי הפורחות, אם כי ידע כי אין תקוה לו ממני, ואני לא אחפוץ להרע עם הגבר הזה אשר דרכו נסתרה, ואם ידמה בנפשו כי שמי יוכל להועיל לו, יעשה למען שמי ואני אחשה.

והנני מוקירך ומכבדך

ד. פ ר י ש מ א נ ן.

С. Петербургъ, 15 Января, 1888 г.

כב

ס׳ פעטערבורג, 9 פברואר, 1888.

ידידי!

הנה אנכי עונה אותך היום על מכתבך האחרון, אם כי ידי מלאות עבודה בשני השבועות האחרונים מן הבוקר ועד לפנות בוקר השני, וגם ה׳ קאנטאר נסע מזה זה שבוע אחד ועלי היתה כל העבודה. האמת אגיד לך ולא אכחד, כי לוא ראיתיך באיש אשר עיניו בראשו והן למרחוק יביטו, כי עתה לא עניתיך עוד גם הפעם ועליך היה להבין, כי מקוצר זמן ועבודה קשה עושה אני כדבר הזה, אבל עתה, אחרי אשר ראיתי אותך כמתעתע העושה לו שיטות בשמים וחולם חלומות בהקיץ, ואם רעהו לא יענה אותו תומ״י, מיד הוא מבין כי שיטה היא, כונה היא, פניה היא וכדומה, לכן הנני מ מ ה ר לשלוח אליך את מכתבי. אוי לי כי ראיתיך בכך!

דבריך במכתבך קשים פגידים, ויש ביניהם גם דבר אחד שהוא לבדו קשה יותר משם״ה גידים יחדיו. אבל, מובן מאליו, כי האיש

אשר פבר הספין לשמוע דבורים פמו: פלב, נבלה, זונה וכו', האיש הזה יעמוד ולא ינוע ולא יזוע גם אם יאמר אליו „אוהב נאמן" אחר מקיוב פי מה שהוא כותב הוא כותב „ב ש כ ר". פן ארוני! „בשבר" אמרת — ואני קראתי והמלה לא עשתה כל רושם בנפשי. הוי אלי, אלי! העולם הוא בית־משוגעים גדול, והמשוגעים האלה בעשותם את זרותיהם ותהפוכותיהם, הלא סוף סוף אחת היא לנו אל מה מן התהפוכות ומן הזרות יפנו בראשונה, ואם יקטינו ואם יגדילו... הלא „אוהב נאמן" פתב לי את המלה הזאת!

ידידי! האל הטוב יסלח לך את פחזותך ואת הדם אשר חפצת לשפוך ארצה!

ב כ ל ל ראיתי פי אין אני יכול לצרף אותך לחשפון ואין אני רשאי להביא אותך במשפט, אחרי כי מוח גלגלתך איננו תקוע במקום נאמן ועיניך תראינה זרות. ראה, אתה אומר אלי, פי אתה הוא אשר פתבת אלי פעם ופעמים ואני הוא אשר לא עניתיך — טוב! אבל האם לחכמה מן השמים אנחנו צריכים למען נוכל להבין, פי האיש אשר ידיו מלאות עבודה בבית של רידקציה לא יוכל לכתוב מכתבים בכל יום ובכל שעה? האם בשביל זה יש לך הזכות לגשת אל איש אשר לא ידעת אותו ואת תכונת רוחו ולמשמש ולהגרים באצבעותיך הגסות בתוך בני־מעיו ולהגיד לו, פי „ברצונו הבלתי פשוט, חדש הלכה ב„שאלות ותשובות" אך ורק למען הכליכך בתשובתו, ער פי תרף ממנו ולא תחפוץ עוד לשום לך מגע ומשא עמו"? — ידידי! אם לי היושבת בלאדז ואשר נכון אני יום יום לתת במחירה אותך ואת כל המשפילים ואת כל הספרות העברית והאירופאית גם יחד, ואמי זאת — יודע אני אל נכון — לא תוכל לחיות בלעדי; ואני גם אל י ה לא יכולתי לכתוב בלתי אם אחת בשבוע ולפעמים רק אחת בשני שבועות, והנה זה בא איש פמוך ומבקש עלי תנואות, פי לא עניתיו פעם או פעמים פחוגן! האם לא הצחוק הוא לשמוע? — זוכר אנכי, לפני שלש שנים פתבת אלי ע"ד ה' פריעדבערג, ומצאת אז בו את המום אשר אתה מוצא היום בי, ואמרת פי „מיום שבא לכהן פאר בקדשי הרידקציה נהפך לאחר, פי גבה לבו בכהונתו הגדולה" וכו'; ואני האמנתי לך אז, אבל היום לא אאמין לך עוד; היום אני יודע מה זאת עבודה בבית

רידקציה ועד כמה אפשר לכתוב מכתבים לאנשים פרטים ועד כמה אפשר לכתוב אפילו לאם אהובה וקשורה בנפש (ובכל אלה הלא ה׳ פריעדבערג עבר למ״ע היו״ל רק פעמים בשבוע ואני עובד למ״ע היו״ל יום ביומו!). ואת אשר תאמר כי חדשתי הלכה ב„שאלות ותשובות״ רק למען הכלימך בתשובתי פעם אחת ולא אשנה ואז אהיה נקי ממך כל ימי חיי — על דברים כאלה אין לי לענות; דברים כאלה יוכלו לצאת רק מפי איש אשר לא הגיע עוד אפילו לשנות מקרא. אולי בקיוב עושים כדבר הזה, אולי משפילי פאדאל היודעים אינטריגה לכל חפץ נוהגים לפטור מחבריהם מתוך דבר הלכה כזאת ובאופן כזה, אבל אני: אותי עשה אלהים ישר; אם הייתי רוצה כי לא יהיה לך עוד מגע ומשא עמי, אז הייתי כותב לך: „אדוני ווייסבערג! מהיום והלאה לא אענה עוד אותך על מכתביך, וטוב לך לדעת זאת למען תקמץ מהיום והלאה במרקות ולא תכתוב ולא תשלח מכתביך לבהלה!״ — רע היה לי לפני ארבע וחמש שנים, לעווינסקי שמו, והאיש הזה כתב אלי מכתבים שתים שלש פעמים בשבוע ואני עניתיו תמיד ובריתנו היתה ברית נאמנה; אבל פעם אחת חטא האיש הזה חטאה גדולה, ואני בררתי לו את חטאו וכתבתי לו ישר ומפורש: „אדוני לעווינסקי! מהיום והלאה לא אענה״ וכו׳, והיה כאשר לא שמע האיש הזה לקולי, ויכתוב אלי מכתב גם אחרי הדברים האלה, אז שלחתי לו את מכתבו בחזרה ואת מסגרתו לא קרעתי כלל, והאיש הזה נפרד מעלי עד היום הזה. עוד רע אחד היה לי ולפשיטץ שמו, וגם לו עשיתי כדבר הזה. והנני מבטיחך גם אותך, כי לוא מצאתי בך און ולא הייתי חפץ לבוא עוד עמך בדברים, כי אז דברתי אליך ישר ומפורש: סוב פנה לך ממני! ולא חדשתי כלל הלכה בשאלות ותשובות וכו׳ — אמת היא כי עניתיך פעם אחת באגרת התשובה [1], והנני מתחרט על הדבר הזה, כי לא מחכמה עשיתי זאת; ואולם בימים ההם לא הייתי עוד רגיל בדברים כאלה, ולא ידעתי עוד, כי דבר כזה הוא בלימת עולם; הלא גם אותי ענו פעם אחת באופן כזה, ואני לא נכלמתי כלל, והנני מבטיחך כי לא רק לך לבד עניתי באגרת התשובה ועשיתי לך נס במקום הזה, כי גם לה׳ ישראל בערנשטיין ולה׳ פרוג בזה ולה׳ שפירא בווארשא ועוד ועוד, וכל האנשים האלה לא נכלמו.

ובפרט כי אומר אני לך בפה מלא שאני מתחרט על פחזותי זאת שעשיתי שלא מדעת! — ואולם אתה לא כן היית עמך; אתה ראית איזו שיטה במעשי — ואני ישבתי פה ולא הבינותי דבר, ורק ראיתי כי סרת מאחרי. בראשונה, יוכל היות, כי אתה כתבת ואני לא עניתיך, כי לא הספיקה לי השעה, ובאחרונה אין ספק בעיני, כי לא כתבתי לך תשובה רק משום „אם תעזבנה יום יומים תעזבך", והימים היו לחדשים והחדשים לתקופות, ובין פה וכה ראיתי למגנת לבי כי שומר אתה את פתחי פיך מלהזכיר אף בשמי, ואז חדלתי, ורק כאשר שמעתי לפני שלשה שבועות כי דובר אתה בי באזני קאנטאר וכי שמי לא היה עוד לך למחנק לצוארך — מהרתי וכתבתי אני לך בראשונה.

האם חכמה גדולה אנחנו צריכים להבין דברים פשוטים כמו אלה?

אבל הנה זה באת בכתבך ובמנוחה ובמתינות אתה יכול לדבר אלי: „הלא אתה בשכרך באת לידות אבן באיש הקדוש" וכו'. — אישי! הרוצה לנבל את פיו עליו לדעת בראשונה לפני מי הוא עומד! אלי לא ערב עוד איש את לבו לדבר דבר כזה. ואתה וכל המשבילים וכל הנלוים אליכם עוד ימפרו שבעים ושבע פעמים את נשמותיכם בשכר, עד אם תזכו לראות כי אני אדבר דבר ולא רוחי! השמעת ידידי? אתה וכל אשר לך אולי תעשה כדבר הזה, אבל לא אנכי! — בכלל עליך לדעת, ידידי, כי קאנטאר זה שאני עובד את עבודתי למענו, איננו איש כסף, והוא, לדאבון לבי, אין ידו משגת לשלם לעוזריו את המגיע להם אף מימי קדם, והאיש היושב בזה והיודע את היחס אשר לי ולו או אשר לי ולה' גארדאן, הוא ידע ויבין עד כמה אני נקי אף מצל של חשד כזה. — או האם באמת כבר נעשיתם כלכם למשוגעים ואין אתם יכולים אפילו לראות דבר פשוט כזה ולהבין אותו לאשורו בלי פירושים ורמזים? האם כבר טפש לבכם באופן כזה ולא תוכלו עוד להרגיש ולחוש כי באמת יש אשר יתרגז לב איש בקרבו אם יראה סופר גדול כגארדאן עושה אתמול כן והיום כן? האם באמת אין בכם איש ישר אף אחד אשר יתחמץ לבו בקרבו לראות את אשר היה לנו גארדאן לפנים ואת אשר הוא עתה? האם באמת אין בכם אף איש

אחד אשר יכאב בו לבו לראות, כי גאַרדאַן זה, אשר בכל ספריו ושיריו ואף גם במעשיו, היה תמיד בין הסוערים והעוקרים, והיום נהפך פתאום וצועק בקול גדול: שישו ושמחו! יש סברה גדולה, כי גם הרבי פלוני אלמוני יהיה אי"ה ברבות הימים לאחד מחברתנו? — האם לא תבינו עד כמה שקר ועד כמה חנופה וצביעות נמצא בדבר הזה? האם לא תרגישו, כי האיש הזה, מפיון שהזקין, לא יוכל עוד למשול בתאותו, תאות הפסף, והנה הוא התחבר אל „המליץ" ואוחז גם הוא בשיטתו ובכל הבליו, אך רק משום שפך מצא לטוב לפניו? — וממני מה תבקשו? ממני תבקשו, כי אשים יד לפה ולא אתבונן אל כל הדברים האלה, אך רק משום שאני אוהב את שירי יל"ג מאין כמוני? לא! אלף פעמים לא! אני לא אשקוט ולא אנוח עד כי אביא את מלאכי זה, אשר אליו התפללתי, ואשיבו אל המקום אשר עמד שם שלשים שנה!

אנכי באתי בשכרי — הבאמת אין בגלגלתך קורטוב מוח אף אחד לראות ולהבין ולהרגיש, כי מיום דרכי ראשונה על מפתן הספרות הייתי תמיד האיש אשר התקצפתי והתרגזתי בכל פעם ופעם בראותי שקר וחנופה וצביעות? — עוד נער הייתי בכתבי את דברי הראשונים על סמאלענסקין. האם גם אז באתי בשכרי? האם גם אז, לא תודו לי, חרה אף הנער הצעיר מאד מאד ביום ראותו בפעם הראשונה סופר גדול עושה אחיזת עינים ועוסק בשארלאטאניזם? — אחרי כן הרבּיתי ימים אחדים, ואני ראיתי את השערוריות החדשות אשר עשו לנו הארונים אשר בספרתנו — הגם אז באתי בשכרי? הגם אז, לא תודו לי, להטה נפשי גחלים בראותי איש פאר"ז מושל בכפה, וסופרים כיהל"ל ודומיהם נקראים משוררים ודוברי צחות? — אחרי כן ראיתי את ליליענבלום ואת תעתועיו — האם בשכר פתבתי על אדותיו? האם לא באשר ראיתי כי הוא איש שאינו מרגיש את היופי שבשירי גאַרדאַן והוא לועס אותם בשנים? — ועתה בכתבי את דברי על גאַרדאַן, האם באמת רחוק הדבר מן ההבנה הישרה להבין ולהרגיש, כי צלחה כאש חמתי בראותי את גאַרדאַן עושה שקר בגלוי והוא נעשה לחנף ולצבוע? —

אלהים לא ידרוש את משפטי מאתכם!

אכן חמה יש לי רק על קאנטאר! רק על קאנטאר אני כועס, כי עשה מעשה כסל ויבלבל את מחלקתו לשם שמים עם מחלקתו אשר לו עם גארדאן משום שזה האחרון הכלים אותו! [2]). את הדבר הזה לא אוכל לסלוח לו! או האם באמת אין בכם אף איש אחד, אשר לא ירגיש ולא יחוש עד כמה נפל גארדאן זה בשיריו האחרונים? האם באמת יש איש אחד, שיש לו טעם מעט, ואשר יוכל לקרוא שיר כשירו „שרש נשמתי" ולא יהיה לו געל נפש? אמנם, יוכל היות, כי עשיתי שלא כהוגן בכתבי את שירי „שרש נשמתך" [3]; ואולם הדבר הזה הלא היה אך הלצה יפה, והיא מצאה חן בעיני יותר מדי מאשר הייתי יכול למשול ברוחי ולקבור אותה בחובי! האין כל סליחה ומחילה לדבר כזה?

רב לי! כבר עבר מועד הצהרים, ועלי עוד לכתוב היום פוליטון ומאמר ראשי, ועל כן אחתום.

אם עוד תשוב לכתוב אלי ואם עוד יקר המקרה כי לא אענה אותך תומ"י — זכור ודע כי אין אני ברשותי וכי גם אם אמצא שעה פנויה, לא בכל יום עלול אני לכתיבת מכתבי.

היה שלום ולמד ממכתבי זה לדעת כי עוד נסתרה דרכי מעמך ולא ידעת את תכונת רוחי אפילו במשהו!

ידידך ד. פ ר י ש מ א נ ן.

---

1) ב„אגרת התשובה", ב„היום" שנה א', גליון 63, אנו מוצאים תשובה זו ערוכה לווייסברג: „לה' י. וו"ב בק. את העתקתך מש"ר אנחנו שולחים אליך בחזרה". ווייסברג ה„נוח לכעוס", הרגיש את עצמו נעלב בגלל זה.

2) בפיליטון „מתנובות שדי" ב„המליץ" 1888, גליון 145, שלח יל"ג עקיצות שנונות אחדות ללב קאנטור. ואם כי דבריו נאמרו ברמזים דקים, מובנים היו לקוראים למדי.

3) „היום" שנה שניה, גליון 234. על השיר הזה חתום פרישמאן בשם „יחיאל בער".

כג

ס׳ פּטרבורג, 6 מארץ 1888.

בעוד שעות אחדות אנכי עוזב את פּטרבורג לבלתי שוב עוד אליה, ובטרם עברי מזה חפץ אנכי עוד לענות אותך דברים אחדים על מכתבך האחרון והגדול.

כּפי הנראה לא נבין עוד איש את רעהו עד עולם; תכונת רוחך שונה מתכונתי ועל כּן נבלה שפתנו, ואם גם אניח כּי זווגנו עולה, ואולם איננו עולה יפ ה. לא אחשוך אותך כּי חפץ אתה בהתגלות לבד וע״כּ אתה מספּר דברים רבּים ומעשים ארוכּים ע״ד סמאלענסקין וע״ד איש אחד ששמו יפה [1]) ויחוסם אליך, ואולם הפכתי והפכתי בדבריך ולא אדע מדוע כּתבת אותם דוקא אלי. אמת היא כּי אני קראתי באזניך את הקריאה: „העולם הוא בית משגעים גדול!״ אבל מעולם לא עלה על לבּי להוציא א״ע מן הכּלל ולהתהלל כּי אני הנני הרופא, ולהפך, יודע אני כּי כּשם שאני סובל יסורים ע״י שגעונם של אחרים כּך סובלים אחרים יסורים ע״י שגעוני וכּשם שאני חולם על אחרים כּך חולמים אחרים עלי; ולפיכך אין אני יודע מה ענין ריבך עם סמאלענסקין ודבריך הארוכּים על אדותיו ואלי, ועוד יותר מזה נפלאו בעיני דבריך על אדות האיש יפה ודמיונו אלי, בעת אשר אני מעולם לא התאוננתי באזניך על גורלי ולא באתי אליך לקבל פּרס או חנופה על טרחתי שאני טורח בספּרות ולא אמרתי אליך כּי העשרתי אותך ואת הקוראים האחרים, ואדרבּה שמח אני בחלקי בכל עת שרוח הפּילוסופיה מתגברת עלי על רוח הזמרה וההגיון, ולא עלה על לבּי מעולם להתאונן על אחרים ולאמר כּי קרבן הצבּור אני; ומכּל דבריך אני רואה רק את האחד, כּי נחה עליך רוח כּתיבה יתירה, אחרי שלא כתבת אלי ימים רבּים, וע״כּ כּתבת אלי הפּעם הזאת כּל מה שעלה על לשונך ודברת אלי גם דברים שאינם נוגעים אלי ולא כלום.

בּדבר ריבי עם גאַרדאַן [2]) לא אוכל לקרוע לפניך את סגור לבּי ולהראותך כּי באמת ובתמים רבתי את ריבי, ויוכל היות כּי לא תאמין לי אם אומר לך: לולא הייתי בּהרידקציה של „היום״, שהדבּר הזה אסר את לשוני בּכבל, כּי עתה דברתי את דברי יותר ברורים ויותר מפורשים מאשר עשיתי עתה [3]), אבל יודע אנכי כּי גם אם אשבע

לפניך ולפני כל החברותא, אתם לא תוכלו להאמין שיש איש אשר נפשו בקרבו תחרד ותרגז ביום ראותו את האיש אשר היה לו תמיד לאלהים, נהפך ויהי ל נ ב ל בפרהסיא. — ראה אתה אומר אלי כי לא אתה בלבר כי אם עדה שלמה [1]) דוברים עלי כדבר הזה ושמים לי עלילות דברים, אשר מעולם לא טעיתי להאמין שיש יכולת בידי לסגור את פי כל הרוצה לדבר. זוכר אני כי גם אחרי צאת הקונטרס „תהו ובהו" לאור, קם יהל"ל, ועוד אחרים לענות בי כדבר הזה וכי כותב אני בשלום, אבל מי כסיל ישים לב אל הדבר הזה? זכורני כי אתה עמדת אז לצדי ולא האמנת להם — עכשו עברה גם עליך רוח אחרת ולא תבין עוד מה זה איש בלי פניה, והרי אתה מאמין גם אתה כי „מכרתי בכסף עטי ודעתי לאחר נתתי". אמת היא, כי דברים כאלה יכאבו לי מאד, אבל קצרה ידי מהושיע לנפשי — הן מזכיר אתה גם את שכרי, שכר מאה וחמשה ועשרים רו"כ לחדש, שאני מקבל; ואולם מלבד שעליך היה לראות כי ד ר ך א ח ד להשקפותי ולדעותי עתה ולהשקפותי ולדעותי לפני שנים ולא שניתי את דרכי אפילו כמלוא נימא מה שעשו אחרים וגדולים ממני, הלא אוכל לגלות לפניך גם את הדבר הזה כי לא באתי על שכרי בביתו של ה' קאנטאר, והאיש הזה אשר אהבתיו וכבדתיו מאד, קצרה ידו ממלא את חובתו, וזה לי יותר משנה אשר עבדתיו כמעט חנם, ורק יען כי אנשים אחים אנחנו ולבו נאמן עם כל דעותי והשקפותי. — ואולם הרשות נתונה לך להאמין את כל אשר תחפוץ להאמין.

במכתבי האחרון עשיתי כמעשה אשר יעשה כל איש ישר והודיתי על כמה דברים שנראים לי כאמת ואמרתי כי מתחרט אני עליהם — ואתה מה עשית? אתה הוצאת ממכתבי ר ק את הציונים האלה והבאתם אלי במכתבך ואתה אומר אלי כי רואה אתה אשר „נפשי יודעת מאד כי לך הצדקה ולי בשת הפנים". יודע אתה לטכס מלחמה!

אך רב לי.

תמונתי אין אתי, ואם תהיה בידי, אשלחה לך.

בימים האלה קבלתי את הספור „אפיון" העתקת יהל"ל, אך לא קראתי עוד.

נוסע אנכי מזה ללאָדז, והאדריסה אלי כשמי, ורק עליך להוסיף את שם הרחוב — —

והנני ידידך הכותב בחפזון גדול מאד

ד. פרישמאנן.

---

1) לפי השערתי, האיש יפה הנזכר במכתב זה, הוא הד"ר אברהם יהושע יפה, מי שהיה מורה לתלמוד ב„בית מדרש לרבנים" בניו־יורק.

2) בשנת תרמ"ז התחיל יל"ג להראות פנים מסבירות לרעיון הלאומי ופרסם אז ב„המליץ" מאמרים אחדים לטובת „חבת ציון", מה שהעירו את חמת פרישמאן והתנפל על המשורר בשני פיליטונים ב„היום". פיליטונים אלו („ממערכות המלחמה" ו„אחר בחצר סוסה") נכנסו אחר־כך יחד עם תשובת פרישמאן לברנפלד („מחצר סוסה ועד הנה"), לתוך „כל כתבי פרישמאן" („כתבים ראשונים", ע' 170—139).

3) בפיליטוניו לא הזכיר פרישמאן את שם המשורר מפורש כי־אם בכנוי „דון יצחק קופייקין".

4) בשם „רוב סופרי שפת עבר" בקיוב פרסם הד"ר קאמינר „מחאה גלויה" ב„הצפירה" (שנת 1888, גליון 21) נגד פרישמאן על „שיצא לחרף ולגדף את בחיר משוררינו". גם ברנפלד יצא אז ב„הצפירה" לדציז את כבוד גורדון.

כד

Лодзь, 27 Марта, 1889 г.

ידידי!

לך, ידידי, בא בחדרך וסגר דלתיך בערך כי דבר סתר לי אליך היום, ואולם בכל הקדוש לך אנכי משביע אותך בראשונה לבלתי גלות דבר ורבע דבר לאיש מכל אשר אנכי כותב אליך ולבלתי יגונב אל אזן זר אפילו קוצו של יו"ד ממכתבי זה. ראה השבעתיך! ועתה הט אזנך ושמע:

מוואַרשוי כתבתי אליך זה שני שבועות וכבר גליתי את אזנך כי הייתי בקיוב ואהי שם כמתנפר ובשמי לא נודעתי לך; ואולם את טעם הדבר הזה לא שמתי לפניך, וגם עתה לא אוכל לברר לך עוד את הסבה אשר הניעתני לעשות ככה, ורק בבוא מועד, וידעת; אבל חדשה אנכי מגיד לך היום: הן הייתי לפני שנים שלשה שבועות בקיוב ולא התודעתי אל איש, זולתי אל ה' שלום־

עליכם וביתו, ועתה הנני אומר לבוא שנית אל עיר מגוריך ולא אראה את פני איש, זולתי אותך ואת ביתך ומפריך. באמרי: לא אראה את פני איש, ר"ל, לא אראה את פני ה' שלום־עליכם, ובהיותי בביתך, ושמעת מפי חדשות ונצורות אשר לא פללת, וידעת על מה אנכי עושה פכה. רק בשם ה' ובשם כבודך! אל נא יודע דבר לאיש פן יבולע לי מאד! ראה בקשתיך והשבעתיך והזהרתיך!

כמדומה לי שאתה אינך נופל מה' שלום־עליכם, ובשם שה' שלום־עליכם ידע לשים מחסום לפיו ולשמור את סודו, כך תשמור את סודך גם אתה.

ואולם משום שאין ספק בידי להכין לי את זכות הישיבה בקיוב, הנני מבקש את פניך לתת את ידך לי ולהיות לי לעזר, אם בביתך ואם בבית אחד ממפריך ברחובות פאראל; אמנם יוכל היות כי מיד אחרי באי לקיוב יצלח חפצי בידי לשפן את שמי ואת בשרי באחד מבתי המלונות הגדולים באין מכלים דבר, ואולם לפי שעה אין עוד זכות הישיבה בידי, עליך ידידי אטל החובה להצפין אותי בביתך או בבית אחד מרעיך, פשם שהצפנת שם את ה' אטלס [1]) ואת מזה; והנני מבטיח אותך כי בבואי לפניך ונפקחו עיניך לראות את אשר לא ראתה שפחה על הים ואזניך תשמענה את אשר לא שמעה אזן על הר סיני.

כתב נא לי חיש מהר אם ברצונך ואם ביכלתך לעשות עמי את החסד הזה.

כתב נא לי ג"כ אם ה' אטלס עוד יושב במחיצתך כי דבר גדול לי אליו לטובתו ולהנאתך.

והיה אם תענה אותי כי יש עם נפשך לקיים בי מצות הכנסת אורחים אז אודיע אותך במכתב, ואחרי כן בטעלעגראממא, את מועד צאתי מזה ושעת בואי לקיוב וחפית לי בחצר מסלת הברזל; וגם באופן הזה אבקש ממך לבלתי הגד לאיש דבר עד היותך בחצר מסלת הברזל, וגם שם תבוא לבדך, ושם אדבר עמך פא"פ ונדע ביניגו מה טוב ומה המעשה אשר נעשה להתודע אל מפריך, או אל מפרי (ה' אטלס ומזח) אם עודם יושבים בקיוב.

ברעתי לעזוב את לאדז ביום הראשון לחוה"מ הבא ולבוא למחרתו בערב לקיוב.

ואתה ענה נא אותי דבר ברור בהקדם היותר אפשרי, כי מחפה אני אליו בכליון עינים.

אבל בשם ה'! אל נא תשמע אזן איש אפילו הברה אחת או אות אחת מכל אשר אנכי דובר אליך היום. בנפשי בקשתיך!

והנני שלך, דוד פרישמאן.

P. S. יודע אני כי דברים רבים היו בעיניך כחידה סתומה, ויוכל היות כי חייב אני בעיניך על כי יכלתי למשול ברוחי לבלתי התודע אליך בהיותי בקיוב, ואולם עוד חזון למועד ואתה תדע את כל ונוכחת כי לא מרע לב עשיתי לך בכה.

ענה נא בהקדם היותר אפשרי, באופן שמכתבך יהיה בידי בעוד ימים אחדים, והנני פורט לך זמן בכדי שיעשה ולא יותר.

---

1) אלעזר אטלס, מבקר מפורסם ועורך „הכרם".

כה

Лодзь, 9 Апрѣля, 1889 г.

ידידי!

זה עתה שבתי מדרכי ומצאתי את מכתבך מיום השלשים ואחד לחדש האחרון. לפי שעה לא אדע עוד לכון את יום בואי אל עיר מגוריך, ואולם בכל אופן שיהיה אודיעך את הדבר הזה גם במכתב וגם בתלגרמה. לפי ההשערה לא יארכו הימים ואני בא אבא.

והנני מברכך בשמחת החג,

ידידך ד. פרישמאן.

סלח נא לי כי אין גליון מהודר תחת ידי לכתוב אליך.

את סודי הלא תשמור אתך, האין זה?

כו

Лодзь, 21 Апрѣля, 1889 г.

ידידי!

ביום מחר השלישית, הוא יום 23 לחודש הזה אנכי עוזב את לאדז ואבא לווארשוי, ולא אדע עוד לפי שעה אם אעשה יום אחד

בעיר ההיא ואם לא. כפי הנראה אעזב את ווארשוי בעצם היום ההוא ואבא לקיוב למחרתו בערב בשעה התשיעית, הוא יום השני לשבוע בערב, ואולם יוכל היות כי אעשה בווארשוי יום אחד, ואז אבוא לקיוב ביום השלישי בערב. — בכל אופן שיהיה, תקבל ממני תלגרמה, למען תדע את השעה הנכונה לקבל את פני. לפי שעה קבל נא את תודתי למפרע.

בשם ה׳ שים נא אל לבך כי כבודך הסתר דבר!

והנני מוקירך ומכבדך

ד. פ ר י ש מ א נ ן.

הנשמעה גם בקיוב השמועה ע״ד מותי? בלי״ס הן קראת את הצפירה ואת דעתה המחופמה ע״ד מקור השמועה ההיא[1]).

---

1) בראשון לחג הפסח של שנת תרמ״ט, נתקבלה במערכת „הצפירה״ תלגרמה מעיר לודז המודיעה על מות פרישמאן. אך בטרם שהספיקו לפרסם את התלגרמה, ראו את פרישמאן מתהלך בחוצות ווארשה. במערכת „הצפירה״ השדו אז כי פרישמאן בעצמו הריץ את התלגרמה, והפולי־טוניסטן הקבוע של „הצפירה״, הכ״ק, הביע את השדו זה באחד מפרקי „בראש הומיות״. בגליון 81 של שנת 1889 יכתוב: „מי היה מחבר התלגרמה עוד לא נודע על נכון, אומרים אמור כי יש רגלים לדבר, שבותב התלגרמה הוא — הבר־מינן בכבודו ובעצמו, יען כי נפשו נכספה לראות בחיים בעיני בשר את המצבה אשר תציג לו הצפירה על קברו, ואת התהלות והשבחים אשר יספרו אחרי מטתו, השיאהו יצרו לאבד עצמו לדעת עכ״פ לאיזה ימים, לפני יודעיו ומכיריו, לשמוע אל הרנה ואל התפלה״.

כז

Варшава, 7 Августа, 1889 г.

ידידי היקר!

זה עתה שבתי ממסעותי ואבא לעירי לווארשוי, אבל גם בזה לא ינוח לי ולא אנוח, כי בעוד ביום הזה אנכי עוזב את ווארשויא ואבא להראות את פני אבותי בלאדז ואשב שם ימים או עשור, ואחרי כן אקח לי שנית את מקלי ואת תרמילי ואלך בדרך אשר באתי, עד אבוא אל מנוחתי ואל נחלתי.

ומה אתה יכול להשמיעני מן הנעשה בביתך ובחומותיך? מה שלומך ושלום אנשי ביתך? המזח עודנו בקיוב? אם סופרים ואורחים אחרים שם בימים האלה? ו מ ה ח ד ש ו ת ב כ ל ב ק י ו ב?

הן רואה אתה את לבי הטוב כי זכרתיך ופקדתיך במכתבי, ואולם שא נא לי אם יהיו דברי מעטים מאד כי טרוד אנכי ורגלי האחת עומדת בווארשוי והשנית מזה והלאה. אבל אתה הן לא תשלם לי מדה תחת מדה ולא תקצר גם אתה במכתבך ולא תאריך נפשי לימים רבים.

על פי האדריסה אשר אני כותב אליך הפעם תוכל לכתוב אלי תמיד עד אשר אורך אדריסה אחרת.

והנני דורש לשלום בלכם.

מוקירך ומכבדך

ד. פ ר י ש מ א נ ן.

היטיבה נא ברצונך להודיעני אם תחפוץ להיות לי לפה בקיוב, אם את עזרתך אבקש, וזה הדבר: נגמר אצלי בימים האלה ספר כתוב זשארגאנית, ויוכל היות כי לא אביאהו אל בית הצינזוריא אשר בווארשוי, כי אם אשלחהו לקיוב, והיה בעשותי כדבר הזה, הן תהיה לי אתה לשתדלן, כי אשלחהו אליך עם המארקות הדרושות, ואתה תמסרהו למבקר ותקבלהו אח"כ בחזרה. אם תמצא לך שעה כשרה, הן תוכל לדבר עם ה' קראסעק, ואת אשר יגיד לך תודיעני.

ה נ " ל.

כח

ידידי!

עוד במכתבי האחרון אליך שאלתיך על דבר מזח ומקום שבתו, ואתה לא עניתני דבר, ועל כן שא נא לי אם אהיה לך למשא בבאי הפעם שנית לשנות את שאלתי, וענית אותי בטובך אם ידעת, כי דבר לי אל האיש הזה.

לפני שבועות אחדים השלמתי את מחברת השירים הזשארגאנים אשר החילותי, והם מאה ושלשים במספר, בלם שירי הגיון או שירי אהבה, אשר כמוהם לא נסו עוד סופרי זשארגאן לכתוב עד היום הזה, מר' אליהו בחור ועד אליקום צונזער ועד בכלל, והמחברת

ההיא נכונה לדפוס; והנה חפצתי לשלוח אותה אליך לבעבור תמסור אותה על יד הצינזוריע בקיוב, ועל כן הטיבה נא להודיעני ברצונך אם נכון אתה להטפל במחברתי זאת. ועוד אחת: אולי תמצא בקיוב איש אשר יחפוץ להוציא את המחברת הזאת על הוצאותיו, והנני מובטח כי עשה יעשה וגם הרוח ירויח. לולא כתבתי אני את השירים האלה, כי אז אמרתי לך בפה מלא: השירים האלה טובים מאד מאד והם המובחרים מכל אשר כתבתי. וכמדומה לי אשר בקיוב תמצא לך מו"ל; נסה נא לשאול את פי ה' שעפטעל [1] וכדומה, ואולי ירדשו לך גם אנשים חיצונים אשר אין מלאכתם בכך לשית ידם עמי. — בכל אופן הנני שואל מעמך לבלתי תת אותי לחפות על דבריך ולענותני תומ"י.

ובכן אנכי דובר שלום אליך ואל כל אנשי ביתך, ולבת זקוניך, להאלקא, תאמר כי זכר אזכרנה עוד ולא שכחתיה.

מוקירך ומכבדך

ד. פ ר י ש מ א נ ן.

Лодзь, 1 Октября, 1889 г.

---

1) מדפיס ומוכר ספרים בקיוב.

כט

Лодзь, 19 Ноября, 1889 г.

ידידי!

ראשית דבר דע לך כי קוץ מכאיב לי מכתב גלוי ולא אוכל כלכל אותו, ואתה זה לך הפעם החמישית או הששית בשנה הזאת לכתוב אלי במכתבים גלוים. — וזאת שנית דע לך כי „יהודי ארור" אתה אשר שמונים קאפ' יהיו לו לענין לענות בו; ואתה הלא עליך לדעת כי גם בלעדיך נכון הייתי לשלם לך את מחיר המארקע אשר תשים על כתב־ידי, ועתה כי עשית זאת, „יהודי ארור" אתה המוכר את רעהו בעבור נעלים, וענש תענש בזאת כי תחכה לי עתה ימים ושבועות עד שלחי אליך את מחיר המארקע. — וזאת לי שלישיה: בתך גאלקא הפריזה על המדה באמרה עלי כי אמן נפלא אנכי בשחוק הקארטי.

מלבד שלשת הדברים הנחוצים האלה עלי להודיעך גם את זאת: ע"פ מכתבך לא יכלתי בשום אופן לדעת אם פבר מסרת את פ"י למבקר ואם לא; ועוד זאת: מי הוא המבקר אשר יקרא את השירים האלה? האם הצענזאר בעצמו או האיש הצעיר אשר ראיתי את פניו פעם בבית ה' ראבינאוויטש [1])? (את שמו שכחתי; כמדומה לי ששמו קאראסעק. — מאד מאד חפצתי כי גם ה' שולמאנן יקרא את השירים האלה אחרי כי שנים או שלשה מהם קראתי באזניו בהיותו בבית מלוני בקיוב, ומי יודע אם האיש הזה איננו היחיד בקיוב היודע את משפט השירים האלה וטיבם.

ידידי! בדרך כלל אומר לך: שונא אנכי אותך בימים האלה תכלית שנאה ולא אוכל כלכל אותך עוד, אחרי כי נהפכת לאיש אחר ואין לפך ופיך נוגעים זה בזה אפילו כמלוא נימא. היו ימים טובים ואתה ידעת לקחת עמך דברים ולדבר על לב רעך בנוח עליו הרוח הרעה, ולא הסתפקת במכתבים גלוים ובשיעורים קצרים ובמלים ספורות ומדודות; ועתה בלל האל הרע את שפתנו ולמן החורף האחרון לא נשמע עוד איש שפת רעהו, ובאופן כזה לא אוכל להאריך עוד את מגענו ומשאנו, כי תקצר רוחי בי, ואתה הלא ידעתני ואת רוחי: אם תשוב להיות לי כבראשונה — טוב, ואם לא, חדל נא ממני לגמרי ולך לך לעזאזל מעבר מזה ואני אלך לי לעזאזל מעבר מזה. השמעת?

ידידי! האמן לי על דברתי: בשנה הזאת תכפו עלי צרות רבות וגדולות ואני נשאתי וסבלתי כל מה שהפה לא יכול לדבר, ותהי המעט לי כל זאת והנה נכונות לי גם מפות קטנות בבית מאהבי ואתה כאחד מהם, ואני עומד ושואל: עד מתי עוד? כצפור הייתי למשחק בידי אנשים אין לב, פעפר הייתי למרמס לרגל גאוה, את גאוני שברו ואת כבודי רמסו ברגל, ועתה תדרוך תרמוס גם אתה בראותך כי באה שעת הפושר — בשם ד', חדל לך, ידידי, ואל נא תוסיף עוד להשליך קרחך כפתים בתוך מכתביך הקטנים; הרפה נשאתי וסבלתי, ואולם דברים קרים ומדודים לא אוכל שאת.

על הגבור הספרדי ס י ד מספרים כי אחרי נפלו במלחמה לקחו את גויתו ויקשרוה אל סוסו וירכיבוה במחנה, והגבור המת הפיל חללים רבים, כי נפל חתיתו על כל משנאיו. — ראה, הנה נפלתי

גם אני, ואולם גם אחרי נפלי, עוד תעוז ידי לי ומי יודע אם לא אהיה עוד לכם לששון ולשמחה ואם לא אעבוד את עבודתכם עוד ואם לא יבא יום ואתם תתהללו בי בשער. — עוד מעט והגבור המת יבוא אל תוך המחנה.

לבי נגרש כיום מאד מאד ואין אני יודע את אשר יעשה בי בקרב לבי היום; ואולם רב לי כי הקרח הנורא נמס ולא אוסיף עוד להיות סגור ומסוגר לקראת אוהבי ורעי. חש אני בנפשי כי פצעי הנאמנים אשר שמו בלבי בשנה הזאת החלו לרפא ועוד מעט ושב ורפא לי כלי.

כתב נא לי במהרה.

מה שלום רעיתך שהיתה חולה? ומה שלום בנך ובנותיך? הרואה אתה את פני קלמנסון הצעיר [2]) אם לא? — האיש הזה, ידעתי כי ישמח מאד לקראת שירי.

כתב נא לי במהרה.

והנני שלך

ד. פ ר י ש מ א נ ז.

---

1) שלום־עליכם.
2) אלחנן.

ל

ידידי יקירי!

ראה הנה אנכי שולח לך היום את ספרי בכתובים, ועוד ספר שני אשלח לך אשר שאלתי מאת ה' שולמאנן בהיותי בקיוב ואתה בטובך תשיב את הספר הזה אל ידו ותברכהו בשמי.

ואת ספרי השני קח לך ושים עליו מארקע על חשבוני ומסרת אותו לבית הצינזוריה, ובצאתו בשלום מאת הצינזוריה והשיבות אותו אלי. ובין כה וכה בקש לך איש בקיוב אשר יש עם לבבו להוציא את הספר הזה לאור, כי מובטחני בו שיביא פרי בשכרו, ואם ה' שעפטיל לא יאבה לשמוע לך הן תוכל לבקש לך איש אחר לאו דוקא בין מוכרי הספרים, ובפרט כי הספר יהיה בידך להראותו. ונפשי יודעת מאד כי ימצא חן בעיני כל קורא מבין שיש לו נשמה יתירה להבין שירי הגיון. ואתה דע לך כי בווארשוי אי אפשר לי

לבקש לי מו"ל בימים האלה משום טעמים רבים, וגם אני לכשעצמי אין את לבי בעתים הרעות האלה להוציא את הספר הזה בהוצאותי ומאד מאד חפצתי כי יהיה לי מו"ל, ואולם אם תקצר ידך ממצוא חפצי בקיוב, אז אהיה מוכרח להדפיס את הספר בהוצאותי. — הן השירים האלה בידך, ואם צריך אתה להספמתי אז אומר לך כי הספר הזה הוא המובחר מכל אשר כתבתי עד היום הזה. קולות כאלה, צבעים כאלה, מראות הנפש במדה מרובה כזו, — לא נמצא יום יום בכל ספר וספר. כמדומה לי שגם ה' שולמאנן קרא שירים אחדים מן השירים האלה בהיותו בבית משפני בקיוב.

והנני מוקירך ומכבדך המחפה לתשובתך

ד. פ ר י ש מ א נ ן.

אם בני ביתך יזכרו עור את שמי ומי ומה אני, אז אמור להם כי גם אני לא שכחתים וכי דובר אנכי שלום להם בכל לב.

Лодзь, 20 Декабря, 1889 г.

לא

יקירי!

היום קבלתי מעם הצינזוריה בקיוב את ספר שירי הזרגונים ואם נא מצאתי חן בעיניך קבל נא את תודתי על עמלך שעמלת לי וגם על המרקה ששלמת במחירה שמונים קאפ'; הן אמת הדבר כי מצאתי כתוב בשער הספר אשר ה' שולמאנן היה המוסר את כתב־היד לידי הצינזוריה ובאופן הזה יש לחשוד אותו כי הוא גם המשלם במחיר המרקה הנכבדה שתחי', ואולם מניח אני את הספק הזה ואבחר לי את הודאי, שבודאי היית אתה המשלם ולך אני חיב את הסך שמונים קאפ', והיה בבא דברך אלי ואדע וגם אתה על תשלומיך תבא בשלום. ואולם אעזבה נא את הדברים הבטלים האלה ונקחה עמנו דברים אחרים.

בספר השירים מצאתי שיר אחד אשר היתה בו יד הצינזור עם הדיו האדום אשר לו לאסור אותו מבא בקהל, ואני לא אדע בשום אופן את טעמו ונמוקו. אמת הוא כי בשיר הזה חמדתי לי לצון להגיד לקוראי כי בחלומי הייתי לאלהים — ואולם משוררים למאות כבר עשו כדבר הזה ולא היה — — פוצה פה ומצפצף נגדם,

וגם הצינזור הזה בעצמו הלא קרא את שירי „אופיר" ולא השמידו מתחת שמי „הביבליותיקה" [1]), ושם נמצא דברים נוראים שבעתים מן הדברים האלה, ואם שם לא מצא הצינזור מקום לגבות את חובו על שום שהטחתי דברים בלפי מי שאמר והיה העולם, פה עאפו"כ לא היתה לו כל זכות לעקור את הנטוע, ומעולם לא דמיתי בי יתחשב גם ה' קאראסעק במין הצינזורים הזה. אבל הנעשה אין להשיב לפי שעה, ואין אני רוצה כלל להקניטו בי סוף סוף הלא אנו מחבריו והוא צנזורנו.

עפ"י מקרה קראתי את מאמרך „מי זאת הנשקפה כמו שחר" [2]) וגם את מאמרך השני ע"ד „האומן" [3]), והנה בנוגע למאמרך הראשון אומר אני לך יישר, בי גם אני קראתי את החוברות ההן [4]), ויודע אני פנים אל פנים גם את ה' קאפולאוויטץ היושב פה עמנו בלאדז וחושב לעלות לדוכן של מטיף בביה"כ לנאורים. ובכל זה אומר לך בי בכל מאמרך מצאתי אך מלה אחת טובה, והיא — הש' שקראת למאמרך, ומכאן ואילך לא עשית דבר בלתי אם נשפטת עמו ע"ד ספור שבלי"ם כתב אותו איזה נער משגע או אויל, ולא שמו לבך אל החלק הנקרא בלע"ז „החלק המדעי", במו המאמר ע"ד בן גבירול. את המאמר הזה קרא המחבר באזני ולא אוכל להגיד לך עד כמה העלה את חמתי עליו, בי מלבד ששייך לזה מדה גדולה של טפשות לכתוב בימים האלה מאמר ע"ד ב"נ אחרי שחוקרים גדולים הקדישו לו כל ימי חייהם לכתוב על אדותיו ספרים שלמים, הנה רואים אנחנו גם זאת בי מדבר ה' קאפולאוויטץ על גבירול ואת מונק [5]) לא הפיר ואת זאפס [6]) לא ידע ולא הזפיר אפילו את שמם בכל המאמר ההוא. — ומלבד המרגלית הטובה הזאת, הלא מצאתי עוד מרגליות אחרות וטובות בחוברות ההן שראוי לשום אליהן לב, וכועם אני עליך שפטרת את המו"ל החכם הזה בלא כלום אחרי שבבר באה המצוה הזאת לידך. ובכל זאת אומר אני לך יישר!

ראה הנה אתה נשפט עמי גם על דבר מעשי ותהלוכותי נגדך בהיותי בקיוב בפעם הראשונה — ואתה שים נא אתה את ידך על לבך ואמור לי: הבאמת צריכים עוד הדברים האלה ברור? הבאמת אינך יודע את הנעשה בי בימים ההם ובזמן ההוא? הבאמת אינך יודע ואינך מבין ואינך מרגיש את אשר עשו לי ועד

כמה היה כל דבור ודבור וכל פסיעה ופסיעה שדברתי ושפסעתי בזמן ההוא דיבורים ופסיעות עפ"י ההכרח ולא היה כח בידי לשנות מכל אלה אפילו קוצו של יו"ד? הלא אתה בעצמך יודע את כל הדברים האלה היטב, ואולי תדע עוד יתר ממני, ורק שגם אתה אוהב למשמש באצבע גסה במקום שמכתו של חברך טריה. ואולם לך אני מגיד בסוד סודות כי בשבועות האחרונים כבר החילותי להרגיש בנפשי חיים חדשים ומוצא אני כי שב אלי כחי הראשון והריני מביט בעצמי על כל העבר כמו על חלום רע. בימים האלה כבר יש לאל ידי להתנער ולהביט על כל המעשים הללו ברוח קרה וברוח משפט, ובקרב לבי פנימה כבר סלחתי גם לכל אלה אשר ערבו את לבם לגעת בי ובנפשי. — הנה אתה אומר אלי כי ביד חזקה דרשתי מידך לגלות לי סודות שחלמו אחרים עלי באזניך (מאן אחרים — הלא תדע היטב), ועל הדבר הזה אתה אומר כי לא במשפט ולא בצדק דרשתיו מידך, ואולם גם בזאת לא צדקת. יודע אני בעצמי כי „סוד אחר אל תגל", ובעצמי כועס אני על האיש שעושה את ההפך, ואולם יש מעשים בודדים ודברים היוצאים מן הכלל הזה, ע"ד „עת לעשות — הפרו תורתך"; יש אשר הדבר נוגע עד ה נ פ ש, ואז יחדלו כל הכללים הטובים ההם, והאיש החושש לכללים האלה בשעת חירום פזו אומר לכל כי איננו בעל הרגשה צחה ואינו יודע לכוון את הרגעים בשעה שהדברים הנזכרים מותרים. זאת היא דעתי בענין הזה, ועפ"י דעתי זאת שפטתי בימים ההם, ואם אתה בחרת לך השקפה אחרת — יהי לך אשר לך.

ונוסף על כל אלה עליך לדעת כי הימים שכתבתי אליך את מכתבי מפ"ב היו לי ימים רעים ומרים מאד, כי בימים ההם ולבי טרם שב עוד למנוחתו וכל הדברים שדברתי וכל המעשים שעשיתי בימים ההם נושאים עליהם את חותם התרגשות הנפש והתרגשות העצבים. הלא תשחק לי אם אומר לך כי לא ראית כלל את פריש־מאנן בהיותו בקיוב, כי בימים ההם לא הייתי פרישמאנן כלל וכלל, ויודע אני אל נכון כי לו באתי עתה אל עיר מגוריך כי אז ראית איש חדש אשר לא פללת ויודע אני א ל נ כ ו ן כי ע ת ה מצאתי חן בעיניך. כן, כן ידידי! אל תראני שאני „קשטן" וכי מקפיד אני אם ימצא רבב על בגדי, כי באמת נמצאים גם מתחת לבגדי איזה

דברים שהם יוכלו למצוא חן בעיני בני אדם אחדים. חפה לי, ידידי, ואולי אבא אליכם שלישית לקיוב ואז רק אז תראו מי אני ומה אני וכי בריה חדשה אני אשר לא פללתם ולא קויתם. אכן רב לי ואסב לי מזה אל מול אחר.

מי ומי הקוראים את ספר שירי בקיוב? העוד רבים קראו אותם גם מלבד הצינזור ושולמאנן וקאמינער? הלא תגיד לי, האין זה?

בפרט נותן אני לך את תודתי על שנתת את השירים למקרא לקאמינער. ראה אתה אומר אלי כי מצאו השירים חן בעיני קאמינער, ורק „מה אמר עוד לא אגיד לך למען הגדל צמאונך" וכו', ואני בתמי אלך ואמצא את חידתך. באין ספק אמר לך קאמינער כי רואה הוא עפ"י פעלי שחשקה נפשי באיזו נערה או שהנני מן האוהבים ואינם נאהבים, וכדומה, האין זה, יקירי?

אבל העיקר, ידידי! מה דעתו של שולמאנן מיודענו בדבר השירים? הלא הבטחתני להודיעני את דעתו למען ארע. ואתה, ידידי, הלא עוקר הרים אתה מעודך ולכן קום וקח לך את אחד ההרים מן ההרים הגבוהים אשר בקיוב וכפה אותו כגיגית על ה' שולמאנן וכוף אותו לכתוב אלי במהרה ולהשמיעני את דעתו בדבר השירים האלה, כי תלוי אנכי בדעתו זו, אחרי כי סוף סוף הוא היחיד בכל הקוראים אשר יוכלו לערוך את השירים האלה עפ"י ערכם האמתי, כי יודע הוא את המקצוע הזה היטב, אחרי אשר היינע היה לו לאלהים [1].

ומתי תכתוב אלי אתה?

קורא אני לשלום לכל בני ביתך הגדולים עם הקטנים, והגד להם כי יש תקוה אשר בדרך בנסעי אסור גם לקיוב.

לא אוכל לכתוב אליך היום יותר כי חולה אני מעט מחלת ארעי.

חציי חולה וכלי שלך,

ד. פ ר י ש מ א נ.

[לודז, 20 בדצמבר, 1889].

---

1) „פאלקס־ביבליאטהעק", של שלום־עליכם.

2) „המליץ", 1890, גליון 260.
3) לי. ל. קלאַצקא. נדפס ב„המליץ" 1889, גליון 275.
4) „הועד".
5) שלמה.
6) שניאור.
7) שולמאן חבר את תולדות היינה בעברית, הוא החלק הראשון של ספרו „ממקור ישראל" (ווינה, תרל"ו).

לב

Breslau, 6 S. Januar 1891, 25 Dekaber 1890.

יקירי!

מברעסלוי תשמע קולי, מברעסלוי אערך אליך את הדברים האלה, כי זה לי ירחים רבים אשר אני יושב בעיר הזאת ומתאַבק בעפר רגלי חכמיה, והנה רב מאד האַבק אשר מצאתי לי ורק החכמה עוד רחוקה ממני.

על משפּבי בלילות זוכר אני לפעמים את האנשים אשר התהלכתי עמם ואת פל הרעים והסופרים אשר עזבתי אחרי בארצי, ויש אשר גם זכרך עולה על לבי. הן כמעט נהפכתי והייתי לאיש אחר, כי עזבתי את הספרות העבריה ואת סופריה גם יחד, ומי יודע אם לא כמת נחשבתי גם בעיניהם והם שכחוני ולא ידעוני עוד. הן סופרים חדשים יולדו לכם יום יום, דור חדש יקום אשר לא ידע עוד את הסופרים אשר עבדו לפניו, ובמה נחשב עוד סופר כמוני בעיניהם? — ספרים עברים הנדפסים בערי רוסיה לא אקרא, וגם גליונות מכה"ע רחוקים ממני ולא אדע את הנכתב בהם — ואולם הן לא תהתל בי אם אומר לך כי יש אשר על משפּבי בלילות אזפּור פתאום את פל פבודי הראשון אשר גז ממני, ואז אחוש כאב בלבי ולא אדע על מה היה לי פדבר הזה. חולם אנכי, יקירי, ואולם יש אשר טובה בעיני כף אחת חלומות נעימים מפל הנחלה החדשה והמוחלטת אשר נחלתי לי עתה. געגועים לי עתה בלבי עליכם אחי וחברי, געגועים רבים והמון מעים — מי ישיבני עתה אל סיר הבשר אשר עזבתי בשאט נפש?

עוד שנה אחת עברה עלי. זוכר אני כי מליצינו הספינו לכתוב במקום הזה: עוד א' טפה ירדה לים הנצח וכו' ואולם

בנוגע אלי הנני אומר לך, כי הטפה הזאת היתה לי טפה סרוחה מאד, טפה מרה, וכמעט נלאיתי כלכל אותה, והטפה החדשה הבאה עתה לקראתי הן נפלאה ממני ולא אדענה — האם לא תוכל אתה להגיד לי: טפה זו מה תהא עליה?

נענועים לי עליכם, אחי וחברי! מה גורלכם עתה? מה אתם עושים? מה אתם כותבים? העודכם חיים אם מתם? ומכתבי העתים אשר לכם, במה עוסקים אלה? וספרי השנה אשר לכם העודם יוצאים לאור? מי עומד עתה בשורה הראשונה? מי היה לסופר נכבד בן לילה?

בלילה האחרון לא יכלתי לישון ואהי מתהפך על משכבי מימין לשמאל ומשמאל לימין, כאותו פסוק: לישועתך קויתי, קויתי לישועתך וכו'. — אכן נפלא הוא רוח האדם! ימים רבים לא חשבתי בך ולא זכרתיך, ופתאום עלה על לבי בלילה הזה זכרונך וזכרון הימים הראשונים אשר החלונו לכתוב מכתבים איש אל אחיו. כמדומה לי שיותר מעשר שנים עברו מן היום ההוא ועד עתה, ואולם כשמלה פרוש לפני זכרון ההתחלה הזאת עם כל פרטיה. זוכר אני את המכתב אשר שלחת אלי על יד מיכל גארדאן בבואו לווארשוי עם גאונו ושברו, זוכר אני כי הייתי בעינך כעין בריה משונה משאר הבריות שפתבו עברית, זוכר אני כי במכתביך הראשונים עשית בי הרושם כאילו ברכת עלי כפעם בפעם: ברוך משנה הבריות, זוכר אני כי באמת התענגתי בימים ההם לכתוב אליך ולקבל את מכתביך — את כל אלה אזפרה עתה בשרבי בדד על משכבי, ואחרי כן הנה אנכי שב ווזכר כי באו גם ימים רעים וכי נלאיתי כלכל את כל הספרות ואת כל הסופרים והקוראים והכותבים מכתבים וכי רוח גאה ושטות נכנסה בי ואפן מכם ואעזוב אתכם כולכם יחד ואצא אל מחוץ למחנה ואצחק לכם בלבי — ואולם עתה הנה אנכי יושב על אדמת נכר, ולבי יכבד עלי בקרבי מיום אל יום, הנה פנים חדשות יום יום לנגד עיני, הנה מעשים אחרים נעשים על סביבי, ואני טרם אמצא מנוח לרוחי הסוערת בי. על משכבי בלילות אזכור אתכם פתאום, והנה געגועים לי עליכם, אחי ורעי, מי יתן וישבתי ביניכם והשתעשעתי לפניכם, כי סוף סוף הלא חלמנו יחדו תמיד חלומות נעימים...

מה אתם עושים שם בקיוב? מה הפרק אשר עליו אתם עומדים פיום הזה? איזו הלכה נתחדשה בבית־מדרשכם?

כתב נא אלי, יקירי, כתב נא אלי מכתב מלא וגדוש, ואתה היה סמוך ובטוח כי על כל מלה ומלה ועל כל שמועה ושמועה אודך מקרב לבי העמוק. האם כבר פלה ה' שולמאנן את מלאכתו ע"ד תולדות ספרות הזשארגאן [1]? האם הוציא ה' שלום עליכם את הביבליותיקה השלישית? [2]. ובכלל: היש עוד בקרבכם איש אשר יזכרני לפעמים? — כתב נא אלי על כל קוץ וקוץ מכל הנעשה במחנה ועל סביביו, הודיעני נא מכל החדשות אשר היו, בין בקיוב ובין מחוצה לה, כי אוזן קשבת לי לשמוע אליך ככל אשר תדבר אלי, ונפשי עורגת עליכם כימים מקדם.

ואני שלום לי במקום מגורי זה, כי יושב אנכי בשבת תחפמוני ולעת קץ אהיה גם לדוקטור, ובין כה וכה הנני כותב למה"ע האשפנזים ויש אשר אומרים כי גם כשרון לי ויש תקוה לאחריתי. אם אמת הדבר הזה לא אדע, ואולם אחת ידעתי ואותה אחשוב, כי עד אשר תבוא תקותי ועד אשר אהיה את אשר אהיה, יקדמני בלי"ס המות ואהיה לו לברות. מי יתן וכזבתי!

והנני מוקירך ואוהבך המחפה אל מכתבך

ד. פרישמאנן.

אם תראה את פני ה' שולמאנן ודברת אליו שלום בשמי, ואולם לה' שלום עליכם אל נא תגיד כי שאלתי גם לשלום הביבליותיקה אשר לו ולכל המעשה אשר נעשה בביתו, ואת יתר מפרינו ומיודעינו הטובים ברך נא בשמי.

---

1) „שפת יהודית אשכנזית וספרותה", נדפס אחרי מות המחבר, על־ידי י. ח. טביוב (ריגה, תרע"ג).

2) בנמחק: „והקלמנסונים מה עושים?"

לג

ברסלוי, 26/13 פעברואר 1891.

יקירי! עין תחת עין, שן תחת שן ומכתב גלוי תחת מכתב גלוי, לקיים מה שנאמר מה דעלך סני לחברך עביד.

למכתבך הגדול אל תדאג כי אותו קבלתי בעתו, וגם את מכתבך הגלוי קבלתי היום והנני ממהר להשיב אותך עליו בדברים המעטים האלה, ואתה סלח לי אם קצרתי הפעם, כי עפ"י מקרה טרוד אני היום יותר מדי וע"כ הלא טוב תתי לך תשובה קצרה מאשר אמנע ממך תשובה כל עיקר.

הלא ידעתי את מריך אשר אתה ממרה אתי ואת קשי ערפך ואת תנואותיך אשר אתה מבקש ומוצא עלי, והיה בראותך כי קצרתי, ואמרת: אכן ידעתי כי יש דברים בגוי גדול זה! ואולם הנה שנית ושלישית אני מגיד לך כי אך באין היום עתי בידי ומבלתי חפצי לתת אותך לחפות לי ימים רבים קצרתי וכתבתי היום.

במכתבך אתה אומר כי בבוא תשובתי אליך תוסיף שנית ידך לכתוב אלי, והנני מחפה לדבריך בכל יום ויום.

מוקירך ואוהבך ד. פ ר י ש מ א נ ן.

ברך בשמי את ה' שולמאנן מפרנו.

במכתבך הלא תטיב עמי לשול לי מן הצבתים אשר בשדה הספרות ואחפוט את אשר תלקט. אולי יש תחת ידך איזה ספרים או קונטרסים חדשים אשר יצאו לאור בימים האחרונים בארצך, והטיבות מאד עמדי אם תשלח אותם אלי, כי חפץ אני לכתוב דברי בקרת לאוצר הספרות [1]). האם בידך שירי קאמינקא? [2]).

---

1) מאסף שנתי, יצא לאור על־ידי ש. א. גרבר.

2) „אספת שירים", פאריז, 1888.

לך

[וארשה, 30 בפברואר, 1900].

רעי הטוב!

עפ"י עצתך כתבתי היום להי שו"ב [1]). אם יוכל האיש הזה להיות לי לעזר מעט ישמח לבי מאד.

ומעמך אנכי שואל שתכתוב לי מזמן לזמן מכתבים מקיוב. מובן מעצמו כי לא בסגנון שפותבים ל„הצפירה" או ל„המליץ". זה הכלל: כל מה שראוי ל„הצפירה" או ל„המליץ" אינו ראוי ל„הדור".

שואל אני מעשים (לא רק הנעשים בקיוב, כי אם בכל הגלילות סביביך), והעיקר שהמעשים האלה יהיו נכתבים בסגנון מצומצם ומדויק, באופן שכל פסוק ישמיע איזה דבר חדש.

שלום לך.

בחפזון גדול

ידידך ד. פרישמאנן.

---

1) יהושע שוב, הדפיס מאמרים שונים ב„המליץ" ואם אין אני טועה, חבר גם קונטרס נגד ברייזין, בגלל התנפלות האחרון על יל"ג.

למשה קלמנסון

[משה קלמנסון — מחבר הספרים „ענות עני" ו„עשרה מאמרות לשאלת החנוך", שפרישמאן מזכיר אותו פעמים אחדות במכתביו אל ווייסברג, היה טפוס אוריגינאלי במקצת. הוא התוודע לפרישמאן על־ידי ווייסברג, באותם הימים שווייסברג היה נמצא בריב עם יהל"ל, והשתדל להטות את „משכילי" קיוב לצדו ולחרחר ריב ביניהם ובין יהל"ל. על־פי השפעת ווייסברג כתב קלמנסון מאמר גדול — הוא המאמר „בינות לגלגל" הנזכר במכתב השני — נגד מאמרו של יהל"ל „גלגל החוזר" שנדפס ב„השחר", אשר בו נגע יהל"ל בכבוד ווייסברג. את המאמר שלח קלמנסון בראשונה ל„העברי", אבל בפני הנראה קצה נפש עורך „העברי" בכל הפולמוס הזה, והשיב את המאמר בחזרה. באמצעות ווייסברג שלח קלמנסון לפרישמאן את ספרו „ענות עני" יחד עם המאמר, בתקווה כי פרישמאן, שישב אז בווארשה והיה קטוך לבתי־המערכת של העתונים העברים, ימצא מקום למאמרו זה. אך גם סוקולוב וגם סלונימסקי לא נאותו לקבלו לתוך עתוניהם, אם מפני אריכות המאמר או מפני שלא חפצו לפגוע ביהל"ל. האחרון השתמט גם להדפיס אותו בהוספה ל„הצפירה" על חשבון קלמנסון — דבר רגיל בימים ההם, שהסופרים ישלמו מחיר הדפסת מאמריהם.

את המכתבים האלה הדפיס אביגדור המאירי ב„דואר היום". המכתב השני נדפס, בשנוים קלים אחדים, גם ב„כתובים" (גליון ג׳) על־ידי ב. דינא־בורג. אֲנכי בחרתי את זה שנדפס על־ידי המאירי, שנראה בעיני יותר מדויק. אגב — דינאבורג טעה טעות גדולה בחפצו להוכיח כי המכתב נשלח לווייס־ברג. לבד מה שהמאירי כתב בפירוש כי המכתבים

נשלחו לקלמנסון (המכתבים נמסרו לידו מאת בנו, אלחנן קלמנסון) ואל המכתב הוסיף גם הערה בשם דינאבורג, הנה תוכן המכתב מעיד כי לא נכתב אל וויסברג. וויסברג לא היה זקוק כלל לדפוק „לחנם על דלתות העתונות", כמו שיאמר דינאבורג, ולההחנן שיקבלו את מאמריו. אדרבה, שערי העתונים היו תמיד פתוחים לפניו והעורכים היו משכימים לפתחו. גם סמולנסקין, שבקר קשה את ספרו „שבר גאון וגאון ושברו", הקציע לו פעמים אחדות מקום להשיב על על בקרתו ועל מאמרו של יהל"ל].

לה

אדון נכבד!

זה ראשית דברי אליך וזה החלי לבוא עמך בדברים, וכבר אנוס אני לבקש מחילה וסליחה לפניך, כי אתה אדוני הטיבות עמי לשלח אלי את ספרך הנכבד „ענות עני" למנחה, ואני שמתי יד לפה ולא עניתי דבר. אבל אדוני אחת היא אם אחרו דברי כמעט, כי לא אבר לך הרבה, והלואי שיהיו דברי עתה לרצון לפניך, אז ישמח לבי גם אני. — ובכן הנה אנכי נותן לך היום את תודתי על דבר אשר היה עם לבבך הטוב לכבדני במנחתך המורבכת, ומי יתן והיתה לאל ידי להשיב לך גם אני בקרוב מנחה כמוה.

אמנם הטיבות מאד לתת לקהל הקוראים קבוצת מאמרים כזאת, והם ינעמו מאד לנפשם בשמעם גדולות כאלה אשר לא מפי צעירים לימים יצאו כי אם מפי בעל נסיון היודע את החיים פנים אל פנים ולא מפי ספרים, ואני לכשעצמי רבת שבעה לה נפשי געל ותעוב לקרוא את הספרים הכתובים בידי אנשים צעירים שהם חפצים להראות כבאים בימים, אשר החכמה והזקנה מדברות מתוך גרונם; אבל את אשר עם לבבי לא אכחד כי הספר עשה בי רשם לא טוב אך רק משום שנדפס בבראדי, ואתה אדוני צחוק נא כטוב בעיניך על כי לא אוכל להיות בז לקטנות כאלה, ואני בכל חפצי הטוב לא צלח עוד חפצי בידי עד היום הזה להסיר מקרבי את אלהי הנכר האלה. — אכן טוב לי כי עוניתי באותיות רעות כאלה למען אלמד חקיך הטובים! כי בכונה קראתי את שלשת המאמרים גם יחד, ומן

השלשה הכי נכבד בעיני „התועה", אחרי כי הראשון לא בא לתכלית השלמות מפאת צורתו, והשלישי מצער. המאמר הראשון „המשגע" יתפוש את הקורא בלבו מדי קראו את הדף הראשון, או יותר טוב, מדי קראו את השורה הראשונה, כי הרעיון העקרי שעליו נוסד כל המאמר ימצא חן בעיניו מאד, והוא שאיש האמת, החכם והיודע, בעל הנסיונות ובעל המדות, איש כזה התיצב לעינינו בתור משגע למען יוכל להרביץ תורת אמת ברבים בדרך הזר הזה; הרעיון להתל בעצמו ובבשרו ולהשליך על נפשו שקוצים (זעלבסט־פערסיפלאזש) למען תצא עי"ז תורה לאדם רב, רעיון כזה כשהוא לעצמו קסם נפלא צפון בו לקחת את לב כל קורא, אולם רעיון כזה עפ"י טבעו ותכונתו איננו מסוגל להיות לנושא למאמר שלם, יען כי כל הטוב וכל היפה אשר יוכלו להאמר בו נאמרים הם בטור הראשון, וכל הדברים הבאים אחריו אינם אלא הכפלת הרעיון העקרי הראשי, וע"כ גם הטוב שבכותבים לא יעצר כח לעשות בחמר כזה בנין, ובע"כ יהיה בעינינו כחנוני אשר סחורתו מעט, והוא שם את כל אשר לו אל תוך החלון במראות הצובאות ובחנותו לא הותיר כל מאומה. מאמין אני שהקורא הנבון בקראו את הדף הראשון יתענג מאד על הרעיון האריגינעלי שהיה להמחבר לעשות את גבורו למשגע המספר במו פיו את תולדות חייו, ואולם ב"כ מאמין אני שכל קורא בעל מחשבות ידע מראש את כל הציורים אשר ימצא בדפים הבאים, ועוד דבר בכל המאמר אשר יאמר עליו ראה זה חדש הוא, ואשר יבוא לנגד עיניו לפתע פתאום (איבערראשען); הקורא הנבון ידע מראש כי המשגע יתעבר באחד „קדוש" הלומד ומלמד את תורת הקבלה וכו' כי יתעבר באחד הפקידים הלוקחים שחד וכו' כי יתעבר באחד הרעראקטורים העושים חנופה וכו' כי יתעבר באיש נבל ובליעל ועשיר, וידבר טובות על איש ישר ומשכיל ועני וכו' כי יתעבר באחד הגבירים גבה לב ועז מצח, וידבר טובות על איש הישר הבא לבקש לו משמרת פקודה וכו' כי יתעבר בעומדים אל פני הפתל המזרחי וידבר טובות על העניים הבזויים אשר מאחוריהם וכו' כי יתעבר ביוצרות ופיוטים במנהגי העליות והמפטיר והאחרון וכו' כי יתעבר ברבנים ובמחברים ובמבקרים (ואף גם ידע מראש כי יבדיל את המבקרים לשני

מחנות!) וכו׳ וכו׳ — את כל אלה וכיוצא בהם נוכל לדעת מראש, יען כי העולם כמנהגו נוהג, ואין כל חדש סביבותיו, ובמה נדע כי יצליח הסופר הטוב למשוך את לב קוראיו אם לא בשימו לפניהם דבר חדש! — ומלבד זה ישנם דברים אחדים אשר לא אדע אם נכונים הם, למשל: בדף 10 יקרא המשגע אל הפקיד הלוקח שחד: „הוי בוגד! הזאת עבודתך להממשלה הטובה המשלמת לך די שכר חלף עבודתך?" — בעת אשר נמנו וגמרו כמעט כל הנושאים והנותנים בהשאלה הזאת, כי לו שלמה הממשלה לפקידיה די שכר אשר יוכלו למלא בו רעבונם, אז לא רבו עוד לוקחי השחד כיום הזה, כי מה יעשה הרעב שלא יחטא?

אבל משפט אחר יחרוץ הקורא בשימו לב אל המאמר השני „התועה". האף אמנם גם המאמר הזה איננו חדש והציורים הנגולים לעיני הקורא, כבר ידועים וגלוים לו (ובפרט לא טוב עשה הפותב כי לא נזהר מלהביא לנו את הפראזע „תועה הייתי בדרכי החיים" ולשנות ולשלש אותה ולעשותה פעין „רעפרען" למאמרו, השתמש בפראזע הזאת סופר אחר), ואולם רעיונות נעלים נמצא בקרב המאמר הזה אשר יקחו את לב הקורא בכל עת. רעיונות כרעיונות הנמצאים בדף 112—113 או כאלה הנמצאים בדף 136—137 וכדומה, כל אלה תפארת הם לכותביהם; ובפרט ימצא הסגנון חן רב בעיני הקורא, כי חוט של חנינה משוך עליו, והדברים נשמעים בדך קול ותוכם הוצק חסד וחמלה אשר יתפשו את הקורא בלבו. האמת אניד לך אדוני, כי זה כבר חדלתי מהיות נפעם בקרוא דברים רבים, וזאת הפעם לא יכלתי השקט ולבי המה בקרבי בקראי את הדפים 144—145 המלאים רוח שירה ועדנת נפש: „על ההרים אשא עיני, ששם בהיותי ילד צחקתי עם נערים אשר כגילי —" „אט התהלכתי עד עלותי על מרום הרי —" כל הציורים האלה מעידים על נפש זכה ועל הידיעה אשר לכותב להשתמש בתגא זאת. לעמת זה לא נכנסו אל לבי דברי הודוי הגדול בדף 149—151, וגם השירים הנמצאים בספר כרכם כן לא יצא בהם המשורר ידי חובתו. — והמאמר השלישי „המאזנים" גם הוא איננו נוסר על רעיון אריגינעלי, ואולם הרבה השקפות טובות ומועילות נמצא בקרב המאמר הקטן הזה, ועל פיהן יתרון לו מן המאמר הראשון — גם השפה אשר בה

נכתב הספר פלוני נעימה וצחה מאד מאד, וכל הקורא יראה כי כתבי־הקדש היו לך לעינים בכל עת ומלתם על לשונך, ולא מצאתי בכל הספר בלתי אם חטאים קלים כמו „משגעתי" תחת שגעוני, וכיוצא בו.

ואתה אדון נכבד שא נא על פחזותי ועל ידיעתי הקלה בפרק ד"א, אשר בפעט החלותי לדבר באזני איש זר לי מתמול שלשום וכבר לקחתי לי רשיום לדבר חפשי בכל העולה על רוחי, וזה לך לאות כי כסיל אני אשר לא יחפץ בי אם בהתגלות לבו ואשר לא ידע כי מנהגו של עולם הוא לכסות את אשר בקרבו. ובכל זה מקוה אני כי לא יחר אפך בי והנני מברכך בשלום ואצא מאת פניך בבקשה להוסיף לזכות את ישראל בספרים טובים ומועילים, ובזה הנני,

מוקירך ומכבדך העומד לשרת לפניך

ד ו ד פ ר י ש מ א נ ן.

[לאדז, ג׳ יאנואר, 1885].

לו

אדוני איש חמודות!

מכתבך הנכבד עם המאמר הגדול „בינות לגלגל" הובאו לי במועדם ואחריהם גם מכתבך הגלוי. האמת אגיד לך, כי כבר בחלה נפשי בכל היהללות ואני איננני מאותם האנשים האוהבים לחבק אשפה ורפש בל ימיהם, וכיון שבקרתי פעם את יהל"ל, כבר יצאתי ידי חובתי ופטור אני מלשים שפין בלועי ולקרא את הבליו יום יום, ובפרט כי ירחים אחדים ישבתי במקום שאין הספרות שורה שם ולא קראתי אף מ"ע אחד עברי מלבד גליונות אחדים מן „העברי", שנשלחו אלי. ולכן איפוא הלא תבין כי מאמרך כמו זר היה בעיני אחרי כי את נושאו לא ידעתי ולא ראיתי מעודי את הגלגל ואת מחזירו, ואך בדברי את סאקאלאוו השמיעני בקצרה את תכן המאמר ההוא וכי יהל"ל מקיף הקפות ותקופות ומודד אותן באמה לשליש ולרביע, ומי יודע אם לא יבוא יום וסופרינו יולידו לנו תקופות בנות שעות אחדות ובנינו אחרינו יאמרו: מיום פלוני ועד יום פלוני עברה התקופה האחת, ומיום פלוני בשעה התשיעית ומחצה בבקר ועד השעה הרביעית ורבע לפנות ערב התקופה השנית.

כן אדוני! כן סופרינו דוברים וזאת דרכם בקדש! אם אמר האחד „תקונים", וקראו כל הסופרים „תקנים, תקונים", אם אמר האחד „יובל", והתיבלו כל הסופרים, זקנים עם נערים יחדיו והיו לבני יובל; אם אמר האחד „ארץ ישראל" ונעשו כמעט כלם לעמי ארץ; אם גנב האחד ושם בכליו, וקמו כלם לגנוב ולעשות תמונות של משה [1]; אם אמר האחד „תקופות" וקם גם החכם מל"ל ויבקר את שירי י"ג מן הנקודה ההיא; זה הוא דרך סופרינו: אם יפהק איש בעבור עליו רוח שנה וראינו כי כל המסובים יחלו לפהק — לא אוכל עוד כלכל אותם ואת המהם ואת ספריהם ומאמריהם גם יחד!

ובכל זאת שלטתי ברוחי ואקרא את מאמרך במנוחת נפש וכלום אני חסר אם לא קראתי את מאמרו של יהל"ל כי מתוך דבריך רואה אני את דבריו; והנה מעיקרא דדינא פירכא אם כראי הוא מאמר כזה לדבר בו באריכות כאשר עשית אתה, אבל אם נאמר כי כראי הוא מאמר כזה להיות מנוחת לנתחיו, אז עשיתי וגם יכלת ואין מאמרך חסר כי אם מצד תמונתו החיצונית שאין לו עוד המלח והתבלין כאשר תאמר גם אתה, מאמרים כאלה ראוים להכתב ברוח חופש יתירה ובפרט במעט חדוד להכנים בנקל את הדברים לתוך לב השומע, ולולא היו דבריך יבשים מעט יותר מדי כי עתה קלעו אל השערה; למשל: אתה היית מצליח בדרכך להרים על נס את דברי יהל"ל באמרו: „הבחורים לומדי הישיבות אובדים הם בחיים, יען מה? יען יש ישיבות! מדוע יש ישיבות? יען היהודים וכו' מדוע הם וכו' עד וחזר הדין מסופו לראשו ומראשו לסופו —" ואני יודע בטח כי לו מצאתי אני לפני חמר נכבד כזה כי עתה אמרתי בלי ספק: למה"ד? להמאמר הידוע: זה הגמרא שייך, למי שייך? למי שקנה אותה! מי קנה אותה? מי שיש לו מעות! למי יש מעות? למי שיש לו כיס! למי יש כיס? למי שיש לו מכנסים! למי יש מכנסים? להבחור המופלג והמהולל שלו שייך הגמרא, ה"ה וכו' וכו' — וכן מצאתי דברים רבים במאמרך הנכבד אשר לו שמת לב לתבל אותם בחדוד מן המין הזה כי עתה קלעו אל השערה. —

זה הוא משפטי בנוגע לצורה החיצונית של מאמרך, ובנוגע לעקרו מצא חן בעיני מאד, וגם הדברים אשר אמרת במכתבך הנלוי להוסיף גם את דבר הספרים בענפי החכמה והמדעים משנות השבעים ועד היום נכונים וראוים מאד.

במצאי היום את ה' מזח הנוסע לקיעוו, לכן הנני נותן עמו את מכתבי זה ואת מאמרך.

עם סאקאלאוו דברתי והוא איננו יכול לע"ע לקבל את מאמרך אל תוך האסיף וכהוספה להצפירה (וגם אם ע"ח) לא יאבה הזקן [2] לתתו. — ע"ד ספרך אולי עוד אשוב לדבר אם יחלק לי סאקאלאוו מקום בהאסיף לבקרת ספרים ומקום אחר לא אדע.

והנני נותן לך את בריתי שלום ואת תודתי על אמונתך אשר נתת בי.

מוקירך ומכבדך

דוד פרישמאן.

Варшава, 21 Января, 1885 г.

---

1) השווה מכתב יג, למעלה עמוד נד.

2) סלונימסקי.

לט. ד. בראנדשטטר

לז

ס"ט פטרסבורג, 11 מרץ (27 פברואר) 1887.

יהי כן כאשר דברת ואקרא לך: ידיד יקר ונכבד!

שושן פורים היום בקרב הארץ ובקרב הרידקציה, ויש לי שעה פנויה אחת ואותה אקדיש לך; ואולם האמת אניד לך, כי לא מרוב עבודה לא מהרתי לענות על מכתבך היקר לי באמת, כי אם באשר התנית עמי תנאי במכתבך והבאתני במבוכה: אם אכתוב אליך, אז לא יתאימו עוד דברי עם התנאי, ואם אשמור את התנאי מחללו, אז אין לי מה לכתוב. אכן טוב לי שאהיה חוטא בעיניך שעה אחת ולא אהיה שוטה כל הימים.

מודה אני לפניך, כי בכתבי אליך את מכתבי הראשון שבו אמרתי כי יש לי דברים אליך, לא היתה כונה אחרת בלתי להתחנן אליך ולבקש מלפניך על מכה"ע היו"ל בעזרתי, ואולם אתה, כפי הנראה, יש לך חוש ריח נפלא, והריחות כרגע וידעת את אשר לפניך, ומה איפוא אוכל עוד לכתוב אליך כיום הזה? אני חפצתי לשאול מעמך איזה מאמר, ואתה בא ואומר לי, כי מאמרים אין לך כי אם בנות אשר הניעו לפרקן — האם אוכל לאמר לך: אדוני! אם מאמר לא תוכל לתת לי, אז תן לי לכה"פ את בתך, כי „בחור" אני המוצא חפץ גם בענין אשר כזה? — אדמה, ידיד יקר, כי כאשר תהיה לי רשות לבקש מלפניך, ואערוך לפניך לתת לי אחת משתי המתנות שאתה יכול לתת, אז תתן לי את המתנה הראשונה בכל נפשך ובכל מאודך, ובלבד שלא אפתחה פה בדבר המתנה השנית.

אדוני וידידי! לא אעיר למוסר אזנך ולא אדבר על לבבך עד אשר ירך ולא אומר לך: שוב מחרון אפך והנחם על הרעה אשר אתה אומר לעשות לכל בית ישראל, כי הימים הטובים עברו

אשר המוסר היה לפועל ישועות בקרב הארץ. פל דרך איש ישר בעיניו, ובעיניך מצא חן הדרך להיות נחבא אל הכלים ולקרא בעצם ימי מפעלך: יורד אני, צרורי נקוב, עטי כבר נס ליחו וחדל מעשות פרי. אבל דבר אחד אומר לך, ואותו אשים על לבבך: איש כמוני לא יוכל בשום אופן להאמין, כי איש כמוך יהיה לעקר במבחר השנים; אני יודע את דרך הרוח ואדע כי דבר כזה הוא דבר בלתי אפשר; אני יודע, כי איש כמוך נעים יהיה לכל אוזן שומעת גם בשיחות חולין אשר לך וגם בכל דבר אשר יצא מפיך. אני יודע, כי ת"ח כל זמן שמזקינים דעתם מתישבת עליהם, ואם ת ל מ י ד י החכמים כך הוא, ה ח כ מ י ם על אפו"כ. — גם אני הייתי לפנים סוחר העומד בראש בית מסחר גדול בלאדז, ועבודה רבה היתה לי, מן הבוקר ועד הערב, ובכ"ז יודע אני כי לא יכולתי לכלוא את הרוח מדי עלותו. ואם תאמר: בבני הנעורים כך הוא, אבל לא באנשים שכבר שלפו את נעל הנעורים מעל רגליהם; ואולם גם אנשים כמוך ראיתי, ובכ"ז לא אמרו לגנוז את האור אשר נמצא בהם. — אדוני! ענו גדול אתה הרוצה להיות נחבא אל הכלים בטרם בוא עתך. והמבינים עומדים וקוראים: ענותנותו של האי גברא החריבה את בית ספרותנו!

אכן אמת הדבר כי מנהג הטענאריסטים הוא לעזוב את במת התיאטרון בחצי ימיהם, כי יראו לנפשותם פן יאבד להם קולם לפתע פתאום ואז יראו כל העם את חרפתם, וע"כ מוטב להם לעזוב את במת המשוררים מרצונם הטוב מעזבם אותה עפ"י ההכרח — ואולם הלא ידעת כי הטענאריסטים הם עם סכל ולא חכם, וחלילה לאיש ממנו לקחת מפיהם תורה ומוסר.

היש לי תקוה מלפניך? היש לי בכלל תוחלת, כי עוד תשוב לכתוב אלי ומכתבי זה לא יהיה האחרון אליך?

אשרי המחפה. —

והנני אוהב אותך מאוד והוגה בך תמיד באהבה,

ד ו ד פ ר י ש מ א נ ן.

למבש״ן

לח

ס׳ פּטרבורג 3/19 אָקטאָבר 1887.

אדוני הנכבד!

מבלתי יכולת המו״ל בעצמו לענות אותך על מכתבך הנכבד, לוקח אני רשות לנפשי לענות אותך במקומו:

שמחים אנחנו כלנו כי שבת לכתוב אל „היום", וגם אני מצדי הנני נותן לך את תודתי על הדבר הזה; יוכל היות כי יודע אתה את שמי או יודע אתה כי עושה אני עם המו״ל במערכת „היום". לו ידעת ער כמה מכעיסים הקורים־פונדנטים את איש כמוני במכתביהם ובעזרתם אשר הם יעזרו אותנו, כי עתה הבינות לתודה מה זו עושה, ועד כמה אני שמח בראותי איש מבין ויודע את אשר לפניו בא להיות לנו לעזר. מי יתן והיה זה לבבך אלינו כל הימים לפקוד אותנו בפקודות טובות לעתים מזומנות, ומי יתן ובא „היום" על מכונו והמו״ל יוכל לשלוח אליך את משפורתך מיד ולא לאחר זמן, בריוח ולא בצמצום, כי לך יאתה. אבל ער שיבוא המועד אשר אליו נקוה כלנו, בטוח אני בך כי לא תסיר עזרתך מעמנו ולא תראינה עיני בבוא סופרים שאינם מהוגנים ואנחנו כ ו כ ר ח י ם לפנות להם מקום, או יותר טוב, למלא בהם את המקום. וסוף סוף הלא יבא היום ואתה על משפורתך תבוא בשלום.

הלא תשוב לכתוב אלינו בקרוב, האין זאת אדוני?

אם תכתוב: „ה׳ ד״ר ל. קאנטאר, ס׳ פּטרבורג, איזמאיילאווסקי־פּראספּעקט נו׳ 5", אז יבואו מכתביך אל נכון לבית הרידקציה.

מוקירך ומכבדך מאד,

ד ו ד פ ר י ש מ א נ ן.

לשלום־עליכם

[פרישמאן ושלום־עליכם — על הנושא הזה יש לכתוב מאמר גדול. במדה ידועה עשה זאת י. ד. ברקוביץ. ב„ספר שלום־עליכם" הקדיש (במחלקה „עם משפחת הסופרים") פרק מיוחד להיחס שבין פרישמאן ושלום־עליכם.

חליפת המכתבים בין פרישמאן ושלום־עליכם התחילה בסוף שנת 1887. שלום־עליכם היה אז בראשית שגשוגו והתפתחותו, היה בבחינת „מבקש דרך" בספרות, ופרישמאן הסופר בעל הטעם הטוב, עשה עליו רושם עז ונמרץ. שלום־עליכם פנה אז לפרישמאן במכתב קצר בדבר איזה ענין ספרותי, ואגב הביע לפניו את „התפעלותו" הנמרצה על ה„תהו ובהו". לפי השערת ברקוביץ, היה תוכן מכתבו הראשון של שלום־עליכם לפרישמאן — שישתדל לפני קאנטור, שהיה אז עורך ה„פולקס־בלאט", שישפיע על מו"ל ה„פולקס־בלאט", ישראל לוי, להרחיק מעל דפי העתון הזה את ההרפות והשקוצים על השפה האידית, שהיתה שנואה מאד על לוי. פרישמאן, שלא התענין אז בספרות האידית, הציע לשלום־עליכם לקנות מקאנטור את „היום", שהיה נמצא אז במצב דחוק, ולהעמידו על בסיס נכון, או להשתתף עמו ביסוד עתון חדש, אך בלב שלום־עליכם נרקמה אז מחשבה על יסוד בימה ספרותית באידית, ולא שם לב להצעת פרישמאן.

כשנגש שלום־עליכם להוציא את ה„ביבליותיקה העממית", היה פרישמאן מן הראשונים ששלום־עליכם פנה אליו שישתתף במאסף זה. בראשונה נסה פרישמאן להשתמט באמתלא כי אין כחו גדול בשפה האידית ואין ברצונו כלל „לרעות בגן הזה". גם הוכיח פרישמאן את שלום־עליכם על שבהוצאת ה„ביבליותיקה" הוא מכוון להתחרות עם ספקטור שהוציא אז את ה„הויז־פריינד" — דבר שמעולם לא

עלה במחשבת שלום־עליכם, ורק „הולכי רכיל" מצאו בזה ענין לחרחר ריב.

היו ביניהם גם „חכוכים" קטנים בנוגע ל„שבר הסופרים". אך עוד בטרם שלח פרישמאן את כתב־ידו, קבל מאת שלום־עליכם מאה רובל „דמי־קדימה". וכשקבל שלום־עליכם באחרונה את שירו של פרישמאן „אופיר", מהר להביע לפרישמאן את התפעלותו על השיר הזה, וכתב אליו: „אין כח בעט... אבל די במחמאות! איך יכול היות אחרת? ואיך צריך פרישמאן לכתוב?" ואחרי הדפסת ה„ביבליותיקה" שלח לו שלום־עליכם „הונוראר" כזה, אשר העיר אז תמהון וימים רבים היה הדבר לשיחה בפי הסופרים.

לאט־לאט נתקרבו שני הסופרים הגדולים, ונפשותיהם נקשרו לאהבה אחד את השני. במכתביו הראשונים לשלום־עליכם לא היה פרישמאן זהיר בדבריו, לא נשא פנים והיה מבקר קשה את יצירותיו של שלום־עליכם. שלום־עליכם, לא רק שלא היח מרגיש את עצמו נעלב, אלא אדרבה, היה שמח מאד על שפרישמאן מתנהג עמו במדת־הדין ומדקדק עמו על כל קוץ וקוץ. שלום־עליכם התחשב הרבה בפרישמאן, וחות־דעתו על יצירותיו היתה יקרה לו מאד. כשלא קבל שלום־עליכם תשובה מספיקה מפרישמאן על ה„ביבליותיקה", כתב אליו: „ומה תאמר על „סטעמפעניו"? או האם שכחת, כי משפטך (על־דבר האחרון, כי בו הכתוב מדבר) יקר בעיני עד למאד? או האם לא תדע, כי נחוץ לי לדעת חות־דעתך, כדעת של המשורר היותר נשגב, המשורר „הבורא עולמות"? האם לא ידעת?" („ספר שלום־עליכם", ע' 193—192).

שלום־עליכם השתוקק מאד להכיר את פרישמאן פנים־אל־פנים, והזמין אותו לביתו בקיוב. על בקורו של פרישמאן בקיוב מסר שלום־עליכם בזכרונותיו שנדפסו ב„ספר־היובל" לכבוד פרישמאן.

חליפת־המכתבים בין פרישמאן ושלום־עליכם היתה גם בעברית וגם באידית. שלום־עליכם אהב מאד את סגנונו העברי של פרישמאן, והיה מפציר

בו מאד שמכתביו אליו יהיו כתובים אך ורק בעברית. „אל תשים לב, — אומר שלום־עליכם באחד ממכתביו לפרישמאן — מה שאני כותב אליך אידית, אלי תכתוב דוקא עברית". וגם פרישמאן, שחשב את שלום־עליכם לבעל־סגנון מצוין בעברית, הוכיח אותו פעם על כתבו אליו באידית. כשנדפס ב„הדור" ספורו של שלום־עליכם „חברבר החצרוני", לא חפצו „משכילי" קיוב להאמין כי הספור נכתב עברית מאת שלום־עליכם, וחשדו כי הספור תורגם על־ידי פרישמאן, ועל זה יכתוב אליו פרישמאן: „צחוק עשו לי חכמי קיוב החפצים ליחס לי את הלשון ואת הסגנון של ספורך „חברבר החצרוני". אילו ידעת לכתוב זרגונית כאשר אתה יודע לכתוב עברית, כי עתה היו הזרגונסטים יכולים לשמוח. לפי דעתי הפרטית אין אתה זרגוניסט, כי אם עברי. בקראי את „חברבר" שלך לא נפלאתי כל־כך על לשונך כאשר נפלאתי על סגנונך".

מכתבי פרישמאן לשלום־עליכם שמורים בארכיונו של שלום־עליכם (חסר רק הראשון). ממכתבי שלום־עליכם לפרישמאן לא עלה בידי ברקוביץ להשיג רק מקצתם. חמשה כתובים אידית ואחד עברית, נכנסו ב„ספר שלום־עליכם"].

לט

С. Петербургъ, 30 Октября, 1887 г.

אדוני הנכבד!

כותב אני אליך את תשובתי על מכתבך תומ"י, בתנאי שתעשה גם אתה עמי את החסד לענות אותי על מכתבי זה בפאסט החוזרת. התעשה כדברי?

ראשית מכתבך היה לי לאות נאמן כי יודע אתה את שפתנו העברית ומבין להשתמש בה כהוגן, ורק בן־יחיד אתה שיש לו געגועים שונים ומבקש תואנות שונות, ועל כן תלך עמי בקרי; ואולם גם אני אלך עמך בקרי. איש כמוך כופין אותו עד שיאמר רוצה אני ואין משגיחין בו ובגעגועיו ובתואנותיו, ולכן הבה, אדוני, הנני כופה עליך את מכתבי כניגית וכותב אליך דוקא בלה"ק ואומר

אני אליך: אם תחפוץ מוטב, ואם לאו, עשה לי ככל אשר תוכל לעשות.

במכתבך האחרון ההוא הבאתני לעבור על איסור דרבנן ולמלאות שחוק פי בעוה"ז, ובצוארך הקולר תלוי. במושב לציס ונשים ובתולות יפות ישבתי בקבלי את מכתבך וכולנו קראנו את הדברים בקול, ושחקנו מטוב לב על המקרה אשר קרה אותך בקארלסבאד עם פרישמאנן השני. והנה למען השב את נפשך למנוחתה, אין לי בלתי אם לספר באזניך כי אתה לא הראשון אשר קרה אותו מקרה כזה על אדותי. הגע בעצמך כי אנכי בחור יפה תואר עם יפה עינים, ומלבד ליטרטים ומשפילים יש בעולם הזה גם בתולות יפות המבקשות את קרבתי, והנה עלמה מבנות הנדיבים הגדולים ישבה לפני שנתים ימים בעיר אסטענדע ותמצא גם היא את שמי ברשימת שמות האורחים אשר שם, ותחשק גם היא לראות את פני, ותבוא לראותי, והנה — איש זקן לקראתה. ואולם האיש הזה לא נקרא "דוד" כי אם "פרישמאנן" לבד, והוא דודי אחי אבי, ומלבד זה הן גם העלמה ידעה אותי פנים אל פנים זה מכבר, ולא היה העפפעקט גדול כל כך. ועוד דברים כאלה קרו את אוהבי ורעי אשר את פני אינם יודעים; ומי יודע אם לא יבוא יום ואני מות אמות ובמכתבי־העתים יהיה כתוב כי דוד פרישמאנן מת, ואיש לא יאמין ואיש לא יבוא לספוד לי ולבכותי, כי יאמר: אין זאת כי פרישמאנן השני מת. הה, אלי אלי! לא טוב היות לאדם שותף בשמו ובכנויו!

במכתבך אתה רומז לי כי דבר לך "אלינו" (כלומר: אל הרידקציה, אל ה' קאנטאר או אלי) וכן אתה שואל אותי אם ה' קאנטאר הוא איש ישר. מי יתן והיה כל עם ה' ישרים כמוהו, אך אחריתם לא תהיה כמוהו! כי עובד האיש הזה לבהלה, והקונקורינציה שעמדה על "היום" בטרם שהספיקה לו השעה לתקוע יתדותיו במקום נאמן, היא הצרה את צעדיו תחתיו ולא נתנה אותו לצאת ידי חובותיו הרבות בעתן ובזמנן, ואולם אין ספק בלבי כי האיש הזה ישר רוח וטוב לב, ואף עשה יעשה את כל אשר יוכל, למען שמו. — ואתה אדוני, דע לך כי גם לי דבר אליך, ואולי נתכוונו שנינו לדבר אחד. האם תטה אזנך אלי רגעים אחדים?

כפי אשר אזכרה אמרתי לך במכתבי הראשון כי אדיר כל חפצי היה לראות את כל האנשים בעלי הכשרון אשר בקרבנו, מתאספים אל מקום אחד, ועושים להם מרכז אחד, ועובדים כולם את עבודתם לשמה, ולא יהיו עוד הניצוצים נפזרים לכל רוח. אולי שמר ה' אותך מן הפגעים ומן המזיקים עד היום הזה ולא תדע עוד את אשר אנכי יודע; אולי לא תדע עוד את הגנבה ואת המרמה ואת העול ואת הרעה, אשר עוסקים בם רובי סופרינו העומדים בראש; אולי לא תדע עוד כי בעד אגורת נחושת אחת יעשו „הגדולים" שבנו את אשר לא יעשה אף הפחות שבפחותים. אנכי, לפצעי ולחבורתי, יודע את כל הדברים האלה למן היום הראשון אשר ירדתי אל תוך הצבור הנחמד הזה והייתי בעצמי לסופר, ולו ידעת אותי ואת דרך החינוך אשר בו הלכתי, כי אז הבינות עד כמה היתה ספרות פזאת לתועבה ולנועל נפש לאיש כמוני; ואז הבינות ג"כ מה ראיתי על כן לכתוב מאמר כמאמרי „תדו ובהו" אשר אתה מספר בשבחו, או יתר המאמרים אשר הייתי בם למר נפש וקשה רוח הקורא לריב כל היום, ואז הבינות ג"כ כי לא מרוב נחת וטוב לב אני עושה כדבר הזה. — בימים ההם ואני נקראתי להיות שותף למעשה „היום", ואני אחזתי בשמחה גדולה בעבודה הזאת, כי אמרתי: פה ימצא איש כמוני מקום להחריב את העולם המלא מרמה אשר עשו להם „גדולינו", ופה אדבר יום יום עד כי ישמע העם והבין ורפא לו. ואולם ה' קאנטאר בעל „היום" איננו קאפיטאליסט ואיננו תלוי בדעת עצמו — ועל כן היתה כל עבודתנו לשוא. לו היה לה' קאנטאר איזה סך הגון להציב את „היום" על יסודות חזקים ונאמנים, כי עתה הכרענו את הקונ־קורינציה בנקל, ואז יכולנו לעשות בספרתנו מעשה אשר כמוהו לא היה עוד לעולמים; ואולם בעל „היום" נגש אל המלאכה בידים ריקניות, ועל כן „היום" עוד מתחלת בריאתו ינוד כקנה בתוך המים.

לא ארע, אדוני, באיזה מקצוע אתה עוסק ומשלח ידך מה הוא, אבל יודע אני כי אינך עני — ובכן הגידה נא לי, מחמדי, היש בך איזה זיק של חשק להשתתף עם ה' קאנטאר או עמי בהוצאת „היום" או „בן עמי" [1]) או באיזה מ"ע שיהיה? האם

לא חשקת להיות „איזדאטיעל“ [2]) לאיזה מ״ע ולקרוא את שמך עליו? — הנני מוסר לך מודעה בלחש כי הקאפיטאל הנדרש לעסק כזה איננו גדול ועצום יותר מדי.

שים נא את הדבר הזה אל לבך והגית בו מעט — האין זה עסק בשבילך?

יוכל היות כי שנינו נתפוצנו לדבר אחד, וכי עלתה המחשבה הזאת גם על לבך, ולו יהיה כדברי כי עתה שמחתי מאד מאד.

יודע אנכי ברור כי לו יכלתי לדבר עמך פא״פ, כי אז היתה לאל ידי לבאר לך את משפט כל הדבר הזה לאשורו, ויודע אנכי נאמנה כי אמרת: הן! בכל פה — אבל הדרך אשר בין פטרבורג ובין קיוב היא דרך רחוקה מאד, ואני לא אוכל לבוא אל עיר הקודש אשר אוית לשבתך. הגידה נא לי, יקירי, האם לא יכלת אתה לטייל מעט קט מקיוב לעיר המלוכה? הלא עיר המלוכה עיר יפה מאד, ויש בה דברים אחדים שיוכלו לשובב נפשות צדיקים כמונו, וברור הדבר כי בלילי החורף הארופים אין ללילית וכל כת דילה כל שליטה בפטרבורג. התחפוץ לבוא הנה?

ושתים אנכי נוטל עליך: א) מכתבי זה יהיה עמך סוד כמוס, כי דברים שלא נתגלו לשום אדם, נתגלו לך; ב) על מכתבי זה תעניני ת י כ ף ו מ י ד ב י ו ם ק ב ל ד א ו ת ו, באופן שביום ה׳ הבע״ל תהיה תשובתך בידי.

ועוד אחת אני מגלה לך בחשאי: יוכל היות כי אעזוב את פטרבורג ואני בעצמי אוציא לאור איזה מ״ע.

ובכן: ביום ה׳ הבע״ל תהיה תשובתך בידי!

מוקירך ומכבדך מאד

ד. פ ר י ש מ א נ ן.

האם יודע אתה כי ה׳ נאלדפאדען [3]) עזב את ארצנו ויסע לאמעריקא?

---

1) ירחון, יצא על־ידי קאנטור.
2) מוציא־לאור.
3) אברהם.

מ

Лодзь, 25 Марта, 1888 г.

אדוני,

את מכתבך האחד (ולא שנים) אשר שלחת אלי על שם הרידקציה של „היום" בפ"ב ואת מכתבך השני אשר שלחת אלי לאַרז, קבלתי, והנני נותן לך את תודתי על כל השבחים הרבים ששמת בפיך בדברך אלי. אמנם ידעתי גם בלעדיך כי בעיני רוב הקוראים לא מצא שירי הקטן [1]) כל חן, כי לא רוחם רוחי, וגם את שפת זשאַרגאַן לא ידעתי להשתמש בה פראוי ולא נסיתי מעודי לכתוב בה דבר וחצי דבר; ואולם מאמין אני כי שירים כאלה, אם יהיו נתונים לפני הקוראים במדה גדולה ועצומה, אז יעוררו הפנים החדשים האלה את הרגש הנסתר אשר במעמקי לבם, ואז, מי יודע, אם לא נוכל להשיב לאמלים האלה את ששון ישעם ואם לא נשפוך עליהם גם טל ילדות מעט. מאמין אנכי באמונה שלמה כי הליריק את כל תוכל, ובה נושיע גם את עמנו.

„דאם מעסער־ל" [2]) קראתי, וארמה כי דברים כאלה יהיו נקראים בתאות נפש בכל לשון שהיא, וממילא גם בלשון הקודש; ואולם ידי תקצר מבקש לך, או למעתיקך, מקום להדפסת הספור, כי אני בעצמי הן גורשתי מגן העדן של הספרות העברית, ואם אבוא אני בעצמי להדפיס איזה דבר הן לא יקבלו ממני, וגם בעל „המליץ" וגם בעל „הצפירה" ינוסו מפני מנוסת חרב, ואיך אפוא איעץ לאחרים?

את מאמרו של ה' יהל"ל בהמליץ [3]) לא קראתי, ומפה לאוזן יכול אני לגלות לך את הסוד כי לא באהבה יתירה אוהב את הספרות העברית, ואם אינני אנוס לקרוא (כמו שהייתי אנוס בשעה שעבדתי בבית הרידקציה), אז יוכלו לעבור עלי גם שבועות וירחים ואני לא אקום לקחת ספר עברי או מכ"ע עברי לתוך ידי.

ועתה בנוגע לשאלתך במכתבך השני, יכול אני להשמיע אותך את דעתי בפה מלא, כי אין אני מאמין שיצלח חפצך בידך להשיג רשיון להוציא לאור איזה מ"ע בשפת זשאַרגאַן; אנשים רבים, גדולים ועצומים, אשר יש להם פרוטקציה עד למעלה ראש, כבר עמלו ויגעו הרבה ולא הצליחו, וע"כ אין אני מאמין כי אתה תהיה

הנבחר. ואולם אם יהיה ה׳ עמך והגיה אורו עליך והופיע על עצתך, אז יהי לבך סמוך ובטוח כי סופרים גדולים וטובים יהיו עמך בעצה אחת ועזרו אחריך; ואני הן ידעתּ גם אתּה, כי אינני מסופרי זשארגאן ואין גם ברצוני לרעות בגן הזה, ורק לבקשת אשה כבודה אחת כתבתי פעם אחת מה שכתבתי. וגם נכונה לפני עתּה עבודה גדולה ולא תהיה עתּי בידי לכתוב דברים שאינם מן ההכרח. — אכן חזק והתחזק ובוא נא עד המטרה אשר הצבתּ לך, אז נראה איך יפול דבר.

אם יש את לבך, הודיעני נא את המקום אשר שם נוכל להשיג את ספוריך הנדפסים בהוצאות מיוחדות, ואקנה; כמדומה לי שכבר אמרתּי לך פעם אחת כי לא קראתי מספוריך בלתּי אם שנים. והנני מוקיר את פעלך ומכבד את שמך,

ד ו ד פ ר י ש מ א נ ן.

---

1) „אויף דעם בערגעל" (תרגום שירו „שם ברמה"), נדפס בהוספה הספרותית של ה„יודישעס פאלקסבלאט" 1888, גליון 2.

2) מיצירותיו הביליטריסטיות הראשונות של שלום־עליכם, נדפס בשנת 1887. תורגם לעברית על־ידי י. ח. רבניצקי (בשם „האולר", הוצאת „מוריה") ועל־ידי י. ד. ברקוביץ (בשם „האזמל").

3) „צדקה למשקולת", נדפס בהמשכים אחדים בגליונות „המליץ" של שנת 1888.

מא

וארשוא, 29 מאי, 1888.

ידידי!

מכתבך הפטוח (בלי דאטום) אשר בא היום לידי, היה בעיני כחלום ברב ענין. אני מעולם לא החזרתי עוד עם תורתי ולא באתי עוד לאיש לכפות עליו את ההר כגיגית ולאמר לו: אם תקבל את תורתי מוטב וכו׳, וגם עתּה, כאשר כתבתּי ספור קטן בשפת זשארגאן, כתבתּיו עפ״י בעשטעלונג [1], ורק כי היה ה׳ דינעס־זאהן בביתי ואותו אוהב, לכן קראתי באזניו את אשר כתבתּי, גם בטרם נגמר הספור, והוא בקש ממני כי לא אתּן את ספורי זה לשום איש בלתּי אם לו, ובאחרונה הגיד לי כי חפץ הוא לקנותו למענך.

הדבר הזה נתן שמחה בלבי, כי באמת חפצתי גם אני יותר לעבוד אותך מעבוד אנשים אחרים. — ה' דינעסזאהן עשה עוד יותר, כי נקב לי גם את פרשת הפסוּ במחיר הספור, ויגד לי כי המחיר היותר קטן הוא מאה רו"כ (ובאמת לא הפריז על המדה; כי גם אם נחשב 10 קאפ. בעד השורה, לא יחסר הרבה לסכום הנ"ל). ואולם הנה זה בא מכתבך היום ויטפח על פני, כי מצאתי בו בטואים, כמו: „מיר וועלען זאך אביסעל דינגען", „איך בין א יוד א סוחר", „די בעלעטריסטיק איז בייא מיר שוין פולל ווי איין אויג" — ובכן הלא רואה אני כי מקח טעות היה לו לה' דינעסזאהן, וגם אני מצדי לא אחפוץ להיות אורח לא קרוא, ועל כן נחדול מזה. האל הטוב, אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב, לא יעזבך ולא יסיר חסדו ואמתו ממך וממה"ע אשר אתה מוציא לאור, וגם אותי לא יזנח ולא יעזבני ולא יטשני, אמן סלה.

ראה אתה אומר אלי כי ע"ד מכתבי האחרון אשר כתבתי אליך ואל ה' ווייסבערג היית כועס עלי, ואני צר לי מאד כי באת לידי כך; מעולם לא חפצתי להכעיס איש ולהכאיב את לבו, ואולי באמת דברתי דברים רעים ואני לא אזכור, לכן אבקש ממך סליחה ומחילה.

יהי נא לפך סמוך ובטוח כי בטבעי אינני איש רע.

מכאובים רבים וענינים רעים און שלעכטע געשאפטען עצבוני וימררוני בימים האחרונים וע"כ אוציא לפעמים מפי דבר מר.

סלח נא לי אם לא אוכל להאריך היום במכתב, ואולי עוד אשוב לכתוב אליך בזמן קרוב.

מוקירך ומכבדך

ד. פ ר י ש מ א נ ן.

---

1) הזמנה.

מא

Варшава, 17 Іюня, 1888 г.

ידיד נכבד!

זה עתה הוגד לי, כי הוצאת לאור בימים האלה ספר ע"ד ספורי ה' שייקעוויטש [1]) ויען כי גם אני נשאתי ונתתי בדבר

האיש הזה בימים שעברו [2], לכן אוותה נפשי לראות את אשר תעשה בו אתה. היטיבה נא ברצונך לשלוח לי את מחברתך עפ"י האדריסה הרשומה מטה וקבל בזה את מחיר ספרך (כפי שהוגד לי). סלח נא לי בטובך אם לא אוכל להאריך, והנני מוקירך ומכבדך,

ד. פ ר י ש מ א נ ן.

רצוף בזה 21 קאפ. פ"מ.

---

1) „שמרים משפט".

2) ב„היום" שנה שניה (1887), גליון 257, 258, הדפים פרישמאן בקורת על ספורו העברי של שמ"ר „הנדחת". (הוא המכתב השלישי של ה„מכתבים על־דבר הספרות").

מג

Варшава, 24 Іюня, 1888 г.

אדוני וידידי ראבינאוויטש!

על מכתבך הזאקאזנאי מיום 16 לח"ז לא היה סיפק בידי לענות אותך עד היום הזה, ועמך הסליחה אם נתתיך לחפות יותר מן השיעור. ועתה הנני ואשיב אותך כפל אשר אדע.

את ספורי בשפת זשארגאן לא כתבתי מעיקרא בשבילך, ורק לבקשת ה' דינעסזאהן, אשר נ נ ש א ו ת י ו י א ל צ נ י ב ד ב ר י ם, נעניתי באחרונה לתתו לך, והאמת אניד לך עתה כי לא בלב שלם ולא באמונה עשיתי כדבר הזה, אחרי כי מלאכתך בכלל לא מצאה חן בעיני, יען כי היית בעיני למסיג גבול ולאוכל את כבשת הרש. ספעקטאר הוא הרש אשר אין לו כל בלתי אם „מאספו" הדל [1] אשר יהיה לו ללחם יבש, ואתה אשר ברכך אלהים בכל (לא לפי דרשת חז"ל), באת לכבות את גחלתו הנשארה, ולכן היה הדבר הזה בעיני כעין עבירה, ולא חפצתי כלל להיות מסייע לידי עובר עבירה; ואולם הנה זה בא ה' דינענסאהן ויעתיר עלי דברים ויוכל לי ואז כתב אליך דינעסזאהן מה שכתב, ואף חשב כי בוא יבוא אל ידי סך הגון אשר תשלח לי והוא יוציא מקרב לבי את הטינא האחרונה אשר עוד היה לי עליך. אכן הנה אחרת היתה עמך, כי כתבת אלי מכתב ודברת אלי בלשון התגרנים ע"ד

„אבהאנדלען", „דינגען זיך" וכיוצא בזה, וע"כ קצרה נפשי בכל אלה ואענה אותך בקצרה, כי אין לי המדה של הקב"ה לחזור עם תורתי על כל אומה ואומה, וכי מעולם לא בקשתי לי עוד מו"ל לדבר אשר פתבתי. — בין כה וכה וה' קאנטאר מפ"ב, אשר אוהב אותו כנפשי, כותב לי ומשביע אותי יום יום לכתוב לו דבר בעד הפאלקסבלאטט [2]), וע"כ לקחתי בשבוע שעבר את המאנוסקריפט אשר היה לי [3]) ואשלח אותו פטרבורגה. ועתה הנה זה באו תלגרמותיך ומכתביך, וה' דינעסזאהן עמד למליץ עליך מאין כמוהו, לכן קמתי ואכתוב לה' קאנטאר כי ימהר להשיב לי את המאנוסקריפט א ם ל א נ ד פ ס ע ו ד — והיה אם יהיה פדבר הזה, אז תקבל מידי את ספורי זה, ואם לא, אז יוכל היות כי אכתוב למענך ספור חדש ואתן אותו לך.

ועתה נעזוב נא את ה„בן־מלך" ונבוא אל ה„בת־מלכה".

בנוגע למחיר אשר אתה אומר לשלם לי, דע לך כי לא הפרזת פכה על המדה כאשר מדותה בנפשך. עשר קאפ׳ בעד השורה ישלם לי גם ה' ספעקטאר העני, אשר אין ידו משגת ואשר למצוה גדולה תחשב לי אם אוכל לתת לו דבר־מה בחנם. ה' לעווי בעל הפאלקס־בלאטט יתן לי 5 קאפ׳ בעד השורה הקטנה אשר לו, והמחיר הזה הלא יגדל ממחיר עשר קאפ׳ בעד השורה הגדולה, האין זאת? — במה שנוגע לשירים שלם לי ה' לעווי 20 קאפ׳ בעד השורה, וגם ה' ספעקטאר שלם לי 20 קאפ׳ בעד כל שורה של שירי „עם האט מיר די באבע א מעשה דערצאהלט" הנכון לבוא במאספו החדש [4]), וכמדומה לי כי גם אתה באחד מכתביך הראשונים פתבת לי כי בעד פראזע טובה תשלם לי 10 קאפ׳ ובעד שירים טובים 20 בעד השורה, ואתה מה זה כי באת להגיד: „אני העשרתי את אברם?" —

עוד הפעם אנכי חוזר לעניני למען הגיד לך, כי בעוד שנים שלשה ימים אדע אם אוכל לשלוח אליך את ספורי הנמצא כעת בפ"ב, או אם פבר אחרתי את המועד ולא אוכל עוד להחזיר את המת מבית־הקברות.

באופן האחרון נכון אני לכתוב למענך דבר חדש אשר תהיה כמותו פכמות המאנוסקריפט אשר שלחתי לפטרבורג. והבירה בידך לבחור עתה: אם לכתוב למענך פראזע או שיר. — בנוגע לי,

הנני מגיד לך כי רעיון יפה ר ו ק ד עתה במוחי, אשר יהיה לי לחומר לשיר אשר — יודע אני נאמנה — ימצא חן בעיניך; ואתה כטוב בעיניך עשה.

בנוגע לצד החמרי אשר בכל הענין הזה שאנחנו עסוקים בו עתה, הנני מבקש ממך כי לא תדין אותי לכף חובה ואל תאמר עלי כי הנני איש הנושא עיניו אך אל המחיר, ונושא ונותן על אדותיו כאלו היה הענין הזה כלו פאעזיע. ואולם דע לך, כי היו ימים טובים לי אשר לא עלה על לבי להאריך בדבור על אדות הענין הנמאס הזה, ואולם עתה נשתנו מעט הדברים האלה ויעשוני גם לחצוף — — ודי לחכימא בשני קוים.

אתמול קבלתי את מכתבך עם שלש המארקות. ראה אתה אומר לי כי אך להקניטך שלחתי את המארקות [3]), והוא טעות בידך, כי לא כן הדבר, ואני הן בפרוש כתבתי אליך כי לא קראתי שום מודעה, ואך מפי השמועה הנני בא לשלח את מחיר ספרך אליך (אדריסה אחרת לא ידעתי) ולבקש ממך את הספר.

והנני מוקירך ומכבדך

ד. פרישמאנן.

בין כה וכה ואני מחפה לדבריך למען דעת אם אחל לכתוב לך שיר או ספור. אני מצדי נוטה יותר אחרי השיר, אחרי כי רעיון השיר הזה ממלא עתה את כל לבי, ואני מדמה כי שיר אשר כזה לא נכתב עוד מעולם בשפת זשארגאן. — בשבוע הזה אנכי כותב אל ה' פרוג להודיע אותו את רעיון השיר, ויוכל היות כי נכתוב שנינו בנושא הענין הזה: הוא יכתוב רוסית ואני אכתוב זשארגאן, כי כן עשינו זה פעמים אחדות, וגם באחת מחוברות הוואסחאד האחרונות אתה מוצא שיר אחד מאת פרוג אשר אנכי כתבתיו בראשונה עברית [4]).

---

1) „הויז־פרוינד".

2) קאנטור היה אז עורך ה„פולקסבלאט".

3) הספור „הזכרת נשמות", נדפס בהוספה הספרותית של ה„פולקס־בלאט", 1888, גליון 26, 27, 28.

4) בכרך השני של ה„פאמיליענפרוינד".

5) מחיר הקונטרס „שמ"ר מ‌שפט".

6) אין ה„וואסחאד" כעת לנגד עיני, ואיני יודע את תוכן השיר המדובר. אבל יש לשער כי פרישמאן מכוון בזה לשירו „הנדבה", שעל נושא זה כתב פרוג את שירו „בת השכש". ואמנם כשהדפיס פרישמאן את שירו זה, הוסיף את ההערה הזאת: „ימים רבים אחרי כתבי את השיר הזה נודע לי כי משורר עברי בשפת רוסיה השתמש גם הוא בלגנדה הזאת לענין אחר" (לוח „אחיאסף" שנה ב', תרנ"ה, ע' 54—49). דומה לזה הוא גם שירו של פרישמאן „משיח", שדומה הוא לשירו של פרוג, בשם זה. כשנדפס שירו זה ב„השלח", העיר על הדמיון הזה א. ל. שיינהויז („השלח", כרך א', ע' 392).

מד

Варшава, 29 Іюня, 1888 г.

ידידי הנכבד!

בחפזון גדול אנכי כותב אליך את הדברים האלה: זה עתה קבלתי את הסך מאה רו"כ אשר שלחת אלי עפ"י תלגרמה, וצר לי מאד כי עוד לא הגיע אלי מכתבך למען אדע מה לעשות. במכתבי האחרון אליך בארתי לך את הנעשה ואמרתי לך כי מסופק אני אם עוד יצלח חפצי בידי להשיב אלי את ספורי מבית הרידקציה של הפ"ב [1], וכאשר דמיתי כן היה. על שתי תלגרמות אשר שלחתי לפטרבורג, קבלתי תשובה מאת ה' לעווי [2]: וואזווראטיט ניעלזא, פערוואיא גלאווא נאפעטשאטאנא [3]. ובכן אפוא אין לי עתה מה לעשות בלתי אם לחפות למכתבך אשר בו תענני על הדברים אשר שאלתי את פיך במכתבי האחרון, ואז אדע אם ספור חדש אכתוב למענך אם אכתוב את השיר אשר אמרתי לך.

אם תחפוץ, אכתוב גם לה' פרוג ואיעץ אותו לקחת חלק בקרב סופריך.

והנני בחפזון נמרץ

מוקירך ומכבדך

ד. פ ר י ש מ א נ ן.

מכתבך יבוא אלי בלי"ס היום לפנות ערב או מחר בבוקר.

את ספורך „סנדר בלאנק" אני קורא עתה, וכבר קראתי ממנו שבעה פרקים.

---

1) „פולקסבלאט".
2) ישראל לוי, מו"ל ה„פולקסבלאט".
3) אי־אפשר להחזיר. הפרק הראשון כבר נדפס.

מה

Варшава, 8 Іюля, 1888 г.

ידידי,

ספריך ומכתביך ואגרותיך וכספיך באו אלי איש איש במועדו, והיום קבלתי גם את שני מכתביך הזאקאזנאים, ובאחד מצאתי חמשה רו"כ. —

קבל נא את תודתי על „שמרס משפט", ובאין ספק יגיד לך דינענזאהן אהובי את דעתי על הקונטרס הזה. יש דברים שהם „פאר א בארשט צו זיסס און פאר א יוך צו זויער", וגם הקונטרס הזה כאחד מהם. הקונטרס הזה לא כתוב לקוראים פמוני, כי אם לקוראים אשר שמ"ר היה להם לאלהים, ואתה כי עשית זאת וכי קמת לדבר משפטים עם שייקעוויטש, לא בחרת לך שפה שתהיה מובנת לכל הרקחות והשפחות והטבחות שה' שמ"ר עומר בראשן. ראשית דבר לא יצלח השם אשר נתת לקונטרסך, ויותר טוב היה לו קראת לו „שמ"רס ועדקע (באותיות גדולות) פאר דעם סוד" וכו' בכדי למשוך עליו את עיני הקונים מתוך ההמון; ואחרי כן היה עליך לבחור לך סגנון אשר יפנם אל לב הקוראים הפשוטים והתמימים ההם, לא ברעש ולא בסער, כי אם בלצון, וללכת מן הקל אל הכבד ולתעב את שמ"ר בעיני קוראיו האוהבים אותו קימעא קימעא, לא בבת אחת כי אם על יד על יד.

גם את ספורך „ר' סענדער בלאנק" קראתי. אין עוד כל ספק בלבי כי עין בוחנת נתן לך אלהים לבחון ולראות, להבין ולדעת את כל הנעשה תחת השמש, ולכן מוצאים אנחנו אצלך נפשות חיות העושות ומדברות; ואולם בנוגע למלאכת מחשבת, מה שקורין בלע"ז קונסט, חודאושעסטוואָ, רואים אנחנו כי אין לכף הולך אחר המעשה הזה כלל וכלל. — או האם באמת לא תבין כי ספורך איננו

ס פ ו ר? כי הפל עשוי מלוקט כמו ליקוטי הר"ן ז"ל, או כפסוקי התורה בתקון ליל שבועות? או האם לא תבין מעצמך כי אי אפשר לכתוב ספור גדול כזה בן 104 עמודים בתבנית לעקסיקאן, והוא מיוסד על רעיון קטן מאד, הוא הרעיון האחד כי איש עשיר חלה ובניו נקבצו אליו מכל העברים לקחת את הירושה, והוא שב ויחי מחליו? האם לא תבין מעצמך כי אי אפשר להעמים קרני ראמים על ביצי כנה אחת? (סלח נא לי על המליצה הזאת!) או האם באמת לא עלה על לבך כי המעשיות שאתה מספר בין פרק לפרק ושאינם שייכים אל עצם הספור כלל, הם ממיתים את רוח הספור כולו? לפי דעתי אי אפשר הוא בספור כ ז ה כי המספר בעצמו יכנס לתוך דברי יצוריו ויאמר: אני פב"פ או אני „שלום עליכם" אומר כן וכן, או: אני פב"פ או אני „שלום עליכם" ראיתי כך וכך. דבר כזה איננו יפה, איננו עשוי במלאכת מחשבת, איננו אבר מאברי ה ס פ ו ר, ועל כן יפעול דבר כזה פעולה רעה עלי.

אבל עוד הפעם עלי להגיד לך, כי רואה אני בך כשרונות מיוחדים להיות צופה ורואה את כל הנעשה מסביב לך, מה שקורין בלע"ז בעאבאכטער, אבסערוואטאר, ואתה לך בכחך זה והושע את ישראל בכל אשר תוכל.

ועתה נסוב נא מזה אל מול אחר.

את השיר אשר אמרתי לך, לא החלותי עוד לכתוב, ומחר אעשה את ההתחלה הראשונה ומקץ ימים או עשור אשלימנו ואשלחנו לך; שם השיר הזה יהיה: אופיר. — במה שנוגע לספורים, לא ארע עוד אם תמצא ידי לכתוב לך, ואולי אכתוב רשימות קטנות כעין אלו שהיו נדפסות ממני בשנות „האסיף" הראשונות בשם „אותיות פורחות".

רואה אני במכתביך כי הנני בעיניך כאיש שנותנים לו שלום ואיננו מחזיר, ולפיכך אתה אומר במכתב אחד אל דינענזאהן יקירי, כי רודף אתה אחרי אחוותי ואני נותן לך תאנה גדולה (לשונך) — ולכן אנוס אני לבאר לך את כל אלה בכל אשר תמצא ידי.

במכתב קטן נגשת אלי בראשונה עוד בהיותי בפ"ב, ואני עניתיך דברים אחדים כמשפט, ואחרי כן באת וכתבת אלי מכתב גדול מאד מאד, ואני קראתי את המכתב ההוא וארא כי הנך מן האנשים האוהבים חזיונות ודמיונות וכי שונה אתה מן האנשים אשר יעלו מהם ששים בכל שאקק, לא פחות ולא יותר. בימים ההם הוגד לי כי עשיר גדול אתה, ויש לך מאתים או שלש מאות אלף כסף; ואומר אני בלבי בימים ההם: איש כזה אשר לו חלומות ודמיונות, חזיונות ואידעאלים, וגם כסף למדי, איש כזה יוכל עוד ל ע ש ו ת דבר מה; ואקום ואכתוב אליך אז את מכתבי בדבר "היום", כי אמרתי אתה תהיה הגואל; אתה אשר ידעת כי "הצפירה" איננה שוה לדבר בה ו"המליץ" הוא מ"ע לרמאים, אתה תקום לעזרת "היום", שהוא היה היחיד אשר פיו ולבו שוים (על הדבר הזה אני מעיד עלי את השמים ואת הארץ ואותך, שלום עליכם!), ובחמשת אלפים רו"כ או גם בשלשת אלפים, הלא יכול יכולנו לעשות דבר אשר היה יכול להיות לתפארת לספרתנו. אז ענית אותי דבר, וארא פתאום והנה: ניט בע ניט מע ניט קיקיריקי, ואליט את פני באדרתי ואנחם מאד על שגיוני אשר שגיתי ובי בעצמי חרה אפי מאד על כי כתבתי אליך את מכתבי ההוא, ואשפוך את רוחי בחיק איש זר לי ולרוחי, כאשר לא הסכנתי מעודי. מני אז לא היה עוד לבי ערום נגדך, ומכתבי אשר כתבתי אליך היו מעט ורעים, ועניתיך תמיד רק הן הן ולאו לאו, לא יותר. — ואחרי כן, כאשר קבלתי את מכתבך אשר בו הודעתני בראשונה כי נכון אתה להוציא לאור איזה ספר שנתי או אלמאנאך, חדלת מהיות בעיני לאידיאליסט שפיו וכיסו אינם שוים, כי היית בעיני עוד רע מזה: היית בעיני לאיש המסיג את גבול רעהו ואוכל את כבשת הרש. ספעקטאר איש עני ובעל אשה ובנים החיים בדוחק ובצער, ואתה איש עשיר הפותב פאעמות ע"ד הפאראן סאלאמאן [1], ובעצמך הנך כעין באראן סאלאמאן קטן; כן היית בעיני. וע"כ בפסיעות קלות ובמתינות ובלב קר קרבתי אליך הפעם, וזה הדבר אשר ראית בי כי אתה רודף אחרי אחוותי ואני נותן לך תאנה גדולה. — אכן בשבועות האחרונים עשיתי בלבי שלום עמך, ובעצמי אינני יודע עוד בשביל מה. יוכל היות כי ה' דינענזאהן עשה לי את הדבר הזה, או יוכל היות כי אני

בעצמי תהיתי על קנקנך יותר, או יוכל היות כי נבל אני מכל הנבלים, כלו׳ אדם מכל בני האדם, ומאת כפר הפסח אשר שקלת על ידי הפו אותי בסנורים ויהיו לי לשוחד. — כן, אדוני וידידי! רע ומר לי עתה מאד, ויש רגעים אשר אשפכה על משכבי בלילות, ואדמה בנפשי כי חוטא אני, ויש אשר אחלום כי הנני אדם מכל בני האדם, כלו׳ נבל מכל הנבלים!

אך הנה זה עתה קבלתי מכתב מאת דינענזאהן שלי, אשר בו הוא אומר עליך, כי „רגשות נעלות, רגשי קודש" לך; ולו יאמין בכל נפשי ומאודי. יסלח נא לי אלהי הסליחות אם הכאבתי את לבך, שלום־עליכם!

אכן לדבר אחד לא אוכל לשאת לך: כפי הנראה חושב אתה עלי, כי ה׳ ספעקטאר עומד עלי למורה דרך, והוא ידבר עליך רעות באזני, וכי כל מה שאני כותב בענין אשר לפנינו, בכחו אני כותב ובהשפעתו אשר הוא משפיע עלי. חי אתה כי לא צדקת —

— —

וצר לי מאד מאד על המחלוקת שהיתה בעיניכם, בעת אשר עליכם היה לתת יד אחת ולעבוד שכם אחד את קוראיכם. — האם תוכל לבאר לפני את שורש הדבר, מדוע היה ספעקטאר בעיניך לחוטא אשר כזה? — יודע אני בבירור — לא! בבירור אינני יודע! — כי לו דברתי עמך פא״פ כי עתה יכלתי לפקוח את עיניך ולהראותך כי אדם כמוך אסור לו ליכנס לפרנסתו של חברו העני, והייתי יועץ לקנות איזו תחבולה בכדי שיהיה הואב שבע והכבשה שלמה והייתי מבקש איזה אמצעי לעשות ביניכם פעין שותפות, למען אשר תחדל הקונקורינציה (עוד הפעם אומר לך כי הוא לא יעשה קונקורינציה לך, כי אם אתה לו, באשר הוא איש עני ואתה עשיר, ולדבר הזה לא אוכל לסלוח לך!), ואז היה שלום על ישראל.

מאת ה׳ לעווי קבלתי היום מכתב עם אגוו׳ [2]) במחיר הספור הנדפס ממני בהפ״ב, ורואה אני כי חשוב נדול אני אצלו, וכמעט יאמר עלי כי גדול אני בעיניו מאת — אל תגידו בגת! — מאת פרוג, וע״כ אנסה נא ואשלח אליו היום את המודעה [3]). אולי ידפיס אותה, כי ארבה עליו דברים ואבקש אותו במפגיע.

גם אל פרוג ואל קאנטאר אכתוב היום או מחר על אדותיך. והנה בנוגע להּ פרוג מאמין אני כי יתן את ידו לך, אבל בנוגע להּ קאנטאר אינני יודע אם יכתוב אפילו חצי דבר, אחרי כי אשתו חולה מאד, והוא עוזב את פ"ב לימים אחדים, או כבר עזב אותה, ויוכל היות כי לא אקבל ממנו שום תשובה.

היה שלום!

ושים שלום בשמי על כל מיודעינו ומכיריני.

מוקירך ומכבדך ואיש בריתך

ד. פרישמאנן.

---

1) גבור שיר־ספורי של שלום־עליכם, „דער אַרימער עושר". השיר נדפס בכרך הראשון של המאַסף „פאַמיליענפרוינד" שיצא על־ידי מ. ספקטור.

2) אַנווייזונג — המחאה.

3) על הופעת ה„ביבליותיקה".

מו

Варшава, 27 Іюля, 1888 г.

ידידי הנחמד!

קבל נא את תודתי על התמונה הפוטוגראפית אשר שלחת לי ועל דבריך הנעימים אשר דברת אלי במכתבך האחרון; אכן פה חזיתי לי את תמונתך גם בחזון בטרם ראיתי את לוח התמונה בהקיץ, ורק את שער ראשך לא חזיתי לי כן ולא עלה על לבי כי תגדל את שערך פרע כמשפט הסטודנטים אשר שערותיהם בעיניהם, וגם לא ימצא חן בעיני העט התחוב בתוך הרביד אשר על צוארך. אני, למשל, אבוש ואכלם מאד אם יבירו בי בתוך קהל ועדה כי איש מחבר אני, ואתה הנך מתהלל במלאכתך זו, ותקטן בל זאת ממך, ותלך ותקן לך עט סופרים ותשם אותו על לוח לבבך להיות לך לאות או לשלט בפתח בית מסחרך כי איש פלוני וסופר אתה; אני, למשל, תעב אתעב את העט גם אם לא ינוח על לוח לבי, ורק אם אראה אותו אצל קסת הסופר אשר על שלחני יאחזני בולמוס תומ"י ואשנאהו תכלית שנאה. רבונו של עולם! כמדומה לי כי את העט בראת בשעה שלבך היה מטומטם מעט ודעתך לא היתה כיושבת עליך...

צר לי מאד כי אין אתי לוח תמונתי מן המוכן למען אשר אוכל גם אני להנקם ממך ולשלוח אליך את קלסתר פני, ואולם היה סמוך ובטוח כי בימים הקרובים, ואולי עוד בשבוע הבא, אבוא אל בית היוצר העושה תמונות פוטוגרפיות, ובפקדי את פל אוהבי ורעי ופקדתי גם אותך; ועליך לדעת, ידידי, כי יש הבדל גדול בין מראה פני ובין מראה פניו של קופידא.

אם עוד היה טינא בלבי עליך, הנה בא דינעסזאהן שלך (בדעה צלולה ומיושבת כותב אני „ך" ולא „י") וימחה את הטינא הזו מתוך לבי, כי דבר עליך כל מה שהפה יכול לדבר ומאליו מובן כי רק טובות דבר עליך, ובדרך אגב ספר לי גם את כל התלאה אשר מצאתך על ידי המחברים אשר באו עליך בעקספלואטטורים למוץ את דמיך (דמים ח ד א משמע). מאליו מובן כי הדבר הזה הממני ויעצבני מאד, והנני נשבע לך כי לו ידעתי את הדבר הזה בראשונה כי עתה בכל אופן שיהיה לא לקחתי ממך את הפסוף אשר שלחת, כי, מי יודע, אם לא יבוא יום ואתה תוכל לחשוב גם עלי תועה ותתנני לפני בן בליעל, פלומר לפני מחבר, ותדמה בנפשך כי הנני גם אני מהם ומהמונם. עוד הפעם אנכי אומר לך כי ע"י ה„פלה־מתנות וואס איהר האט געשיקט אייד־ער דער חתן איז נאך גאר געבוירען געווארען" (לשונך) תחבת לי עצם בגרוני ועוד מעט ואני אמות בחניקה. אנכי לא נסיתי להיות מעולם עבד לאיש חונן ונותן —

וגם זאת עשה לך דינעסזאהן: בראותו כי עוד לא שלם לבי עמך פולו, בא ויספר לי כי ילדים קטנים לך והם יפים ונעימים כמלאכים קטנים (את המלאכים למשפחותיהם יודע אני היטב מיום אשר זכיתי לראות את תמונותיהם וחליפותיהם בתוך עיני העלענע בת הדוקטור אורבאך בעיר מגורי), ואז קנה את לבי לצמיתות; כי אוהב אנכי מאד ילדים קטנים ויפים, ואוהב גם את אביהם ואת אמם. והוא, דינעסזאהן הגנב, יודע את כל זאת, ועל כן הלל באזני את ילדיך שעה שלמה, וכמעט הביא חשק אל תוך לבי לקום ולנסוע אל עיר מגוריך להראות את פני ילדיך. קום ושקה נא את ילדיך מנשיקות פיך, אחת ושתים ושלש, וכוון בזה: יהי רצון כאלו נשק אותם פרישמאנן בעצמו, הוא ולא אחר ולא ע"י שליח. —

ואשתך? האם תרבה לנשוק את הילדים בכל יום? — אכן קנאה גדולה קנאתי ברגע ההוא בה, ומי יודע אם רגעים כאלה לא יביאוני לידי כך פי אקום גם אנכי ואעשה לי בית, ואלי שבשמים יהיה בעזרי והיו ילדים גם לי, ואוכל לנשוק אותם בנפשי שבעה. פי מה אנכי שואל מאת אבי שבשמים?

כמה וכמה מדות טובות וכמה וכמה מדות מגונות יש לך — כן ספר לי הינעסזאהן. בין המדות הטובות מצאתי את המדה כי איש סוחר אתה ובשעה שאתה שולח את ידך במסחרך אין אתה עושה שירים ומליצות ורק מוסר אתה את נפשך למשלח ידך; אנשים כאלה אהובים ונחמדים לי מאד. ובין המדות המגונות אשר יש לך, מצאתי את המדה כי תשוך את צפרני אצבעותיך בלי מעצור עד זוב דם. הידעת כי דבר כזה הוא סימן מובהק לאנשים אשר לא ישרה נפשם בם? הידעת כי לו באתי לקיוב כי אז לא באתי אל תוך ביתך בשביל הדבר המגונה הזה? הידעת כי לו הייתי במקום אשתך כי אז ברחתי על נפשי אל כל אשר נשאתני רוחי? אם באמת לא תוכל עוד לעזוב את המנהג הרע הזה אחרי היותו לך לטבע, אז צר לי עליך מאד והנני מביט עליך כעל איש שפור אשר אין לו הפח להתגבר על יצרו.

השיר אשר החילותי לכתוב למענך מונח לפי שעה בקרן זוית וגם אני לא יכלתי להתגבר על יצרי ולכלות את מלאכתי, ואולם יהי נא לפך סמוך ובטוח כי בעוד שנים שלשה ימים אפנה את לבי כולו למלאכתי זאת ובקרב ימי השבוע הבא אכלנו ואשלחנו לך. וגם שיר קטן אשלח לך, כאשר אתה מבקש. ואם חלילה וחלילה לא תעלה בידי להשלים את מלאכתי, אז היה בטוח כי אשלח אליך בחזרה את מכסת הפסף אשר שלחת אלי בטרם מועד —

את ההוספה של ה„פאלקסבלאטט" קראתי. דברי הבקורת על אדות ספורך בלאנק [1]) טובים ולא טובים; הטענה אשר יש לו להמבקר אליך כי הנפשות אשר עשית אינן חיות, הטענה הזאת אינה מובנת לי היטב. את אשר אחזה לי אני היתה גם הפראזע הזאת (ע"ד הנפשות החיות) כמו הפראזע „לאומיות", „השפלה", „רוח חיים" וכו' שהפלדשים ב מ ל י ם האלה בכל אתר ואתר במקום הצורך ושלא לצורך; המבקרים הראשונים אשר באמת לא מצאו לפניהם

בלתי אם גלמים מתים החלו לדבר על „נפשות חיות", „השתלשלות הסבות", „פסיכולוגיה אמתית" וכו׳ והמבקרים המאוחרים יודעים כי מ ל י ם כאלה דרושות לכל מבקר הבא ל ע ש ו ת בקורת, והרי הם באים ועושים. ובכל זה רואה אני כי כשרונות רבים למבקר הזה ודברים רבים מדבריו נאמנו מאד מאד. האם לא תדע מי זה האיש הערדנער? [1]).

גם את המאמר השני „זיעבען סוחרים" [2]) קראתי, ואני כועס תמיד מאד על הפובסים האלה שמכבסים את הבגדים הצואים דוקא בפרהסיא. הלא גם אנכי במכתבי דברתי אליך בדברים האלה וכדומיהם, אולם תדבק לשוני לחכי אם הייתי יכול לדבר כאלה בפומבי; דברים כאלה אמורים לפנים מן הקלעים, מפה לאוזן, ולא בפני קהל ועדה. כמה אני שונא את כל הערה הרעה והחטאה הזאת! — כפי הנראה ה׳ לעווי בעצמו, או ע״י שליח [3]), כתב את המגלה הזאת.

זה לי שלשה לילות אשר לא ראיתי שנה בעיני, וע״כ דברי לעו ואני כותב ומוחק וחוזר וכותב, ואתך הסליחה.

את המורעה לא הדפיס ה׳ לעווי בלתי אם פעם אחת, ואתה האם חפצת להדפיסנה יותר?

בנוגע לך ולספעקטאר הן כתב לך דינעסזאהן את דעתי, והננו מחכים למכתבך.

והנני מוקירך ומכבדך

ד. פ ר י ש מ א נ ן.

אם תראה את פני ה׳ וויסבערג שים שלום עליו בשמי ואמר לו כי במהרה אכתוב גם אליו, ולפי שעה אבקש מלפניו סליחה אם לא דברתי אליו דבר ורבע דבר עד פה.

---

1) בההוספה הספרותית של ה„פולקסבלאט" 1888 גליון 29, הדפיס יוסף יואל הרדנר מאמר־בקורת על הרומאן „ר׳ סנדר בלאנק" של שלום־עליכם בשם „לעבענדיגע מתים".

2) הרדנר (כנויו הספרותי של יוסף יהודה לרנר) הוא אחד המבקרים הראשונים בספרות העברית. עוד בשנות הששים הדפיס מאמרי בקורת חשובים ב„המליץ", וגם חבר מחברת „דורש אל המתים" נגד א. ב. גוטלובר וש. י. אברמוביץ.

3) באותו גליון של ה„פולקסבלאט" נדפס מאמר בשם: „זיעבען סוחרים אויף איין קונה", על־דבר ההתחרות בין מול"י המאספים בעברית ובאידית. מאמר זה היה ערוך כולו נגד שלום־עליכם שנגש אז לחוציא את ה„פולקסביבליותיקה" ובעל המאמר (שאינו מזכיר את שם שלום־עליכם מפורש כי־אם ברמז: „הסופר המפורסם ונודע לתהלה" ו„הסופר החשוב") מאשים אותו כי ביסוד ה„ביבליותיקה" רוצה הוא להפך בחררת ספקטור העני. בעל המאמר ההם באות S וזה נתן מקום לפרישמאן לחשוד את ש. ש. פרוג כי המאמר נכתב על ידו.

4) בנמחק: „יוכל היות ה' פרוג".

מז

Варшава, 28 Декабря, 1888 г.

ידידי!

את מכתבך השלוח אלי מיאלטא, אשר תוכו רצוף מאה רו"כ, קבלתי זה היום לפני חצי שעה, ונפלא הדבר בעיני כי נתעכב המכתב בדרך פשני שבועות, מיום החמשה עשר ועד העשרים ושמונה לחודש. — במכתב הזה אתה אומר לי, כי לא אשלח לך שטר־חוב בשום אופן לפני יום הראשון ליאנוואר, ואם כי יוכל היות כי אמרת כן משום שחשבת להתמהמה עוד ביאלטא ולא ידעת את מועד שובך לקיוב, ואולם יוכל היות כי יש לך בזה עוד טעם אחר, וע"כ אחפה עוד שני ימים ואעשה כדבריך; והיה אם אמצא את ה' דינעסאן בקרב שני הימים האלה אז יבוא גם הוא על החתום, ואם לא — אז תסתפק במועט, ואבוא אנכי לברי. אבל להרגיע את רוחך, הנני אומר לך כי אשתדל להראות את פני דינעסאן, והביא גם הוא את חתימת ידו לקרבן על מזבחך. — בכל אופן קבל נא את תודתי השלמה על החסד אשר עשית עמדי.

ידידי! הצרה שבאה עליך ביאלטא [1]) עשתה רושם גם בנפשי והנני מיצר בצרתך, והאל הטוב ישלח לך נחומים בתוך שאר אבלי קיוב וירושלים.

צר לי מאד כי שירי „א הארטער ביסען" לא מצא חן בעיניך. את אשר יגורתי בא לי: כפי הנראה אתה אוהב יותר שירים ליריים ואתה מסגל את טעמך רק לדבר אחד, בעת אשר איש כמוני מבקש בתוך השירה את כל מין ומין ואת כל טעם וטעם. למשל:

איש כמוני מצטער מאד על פרוג משום שנטלתהו רוחו רק על עבר אחד; איש כמוני מצטער מאד על מענדעלי מו"ס משום שהחזיק בשתי ידיו רק במין אחד וע"פ בכל ספר חדש היוצא מתחת ידו לא נמצא בלתי אם את אשר קראנו ממנו זה הרבה פעמים; איש כמוני מצטער מאד גם על שלום־עליכם משום שהוא מסגל את עינו להביט רק על מין ידוע ואיננו מרחיב את חוג טעמו לבקש נועם ונחת בכל מין שיהיה; וגם בכל היוצא מתחת ידו של שלום־עליכם זה אנחנו מוצאים כבר את המדה הזאת. — ובכל זה, אם אך תחפוץ, הלא תמצא גם בתוך ה„ביסען" דברים טובים אחדים: ראשית חכמה תמצא בו רעיון אחד פולל, ואחרי כן תמצא בו ציורים אחדים שאינם מגונים, ואחרי כן תמצא בו לשון וחרוזים המתקבלים על הלב, ואחרי כן תמצא בו גם מעט חידוד ועוקצים, וסוף כל סוף הלא תמצא בו גם איזו השתפכות לירית. איש כמוני מביט על הפאעזיע בעין אחרת. איש כמוני כותב לעת בוקר שיר כמו ה„ביסען", ולעת ערב הוא כותב למשל שיר כזה:

(השיר הזה מעתק לנגד עיניך כמו שיצא מתחת עטי, בלי כל כחל ופרכוס, ועוד לא הספיקה לי השעה ללטשו ולשכללו, לשנותו וליפותו, למען עשותו לכלי שלם).

א מעשה פון מיין יוגענד [2]).

Es ist eine alte Geschichte.

אַ שטראַהל איז פון הימעל גענאַלען,
ווען פייגעלעך האָבען געזונגען;
אין אַ גאָרטען איז ער געפאַלען,
און איז אין אַ רויז אַריינגעדרונגען.

דאָ ליעבט זיך דער שטראַהל אין זיין רויז —
קומט טעגליך צו איהר פון זיין הויך;
און קושט זי און קושט זי אָהן אויפהער,
און קושט זי גאָר וואונד און גאָר בלייך.

און שטאַרק האָבען ביידע געליעבט זיך!
דאָ זענען געקומען די ווינטען
און האָבען געבלאָזען, געשעפטשעט,
געסוד־עט זיך פאַרענט און הינטען.

און האָבען דערציילט און געספּליעטנעט
וואָס איז ניט געשטויגען, געפלויגען;
און האָבען געמאַכט מחלוקות,
רכילות פיעל אונטער די אויגען.

זייט דענצמאָל איז ניט מעהר געקומען
דער שטראַהל צו זיין רויז, צו דער ליעבען;
זייט דענצמאָל איז איינזאָם די רויז
און פערוועלקט און פערוויאַלעט געבליבען.

כּפי אשר עיניך תראינה, השיר הזה איננו מיופּה ואיננו מנופּה עוד כּל צרכּו, ואולם בכל זה ארמה כּי יש לי הצדקה לקרוא גם את החרוזים האלה „שיר", ואיננו נופל בעיני בשום אופן מן ה„ביסען"; אבל גם ה„ביסען" איננו נופל ממנו בשום אופן. — ידידי! כּלך לך ממין הבקורת הזה שהחזקת בו!

ברגע הזה בא אלי דיענעסאָן והוא אומר אלי כּי גם הוא כתב אליך כּכל הדברים האלה. — בנוגע אל 5% אינני יודע אם אחל לחשב אותם מן היום הזה (28 דעקאבער) או מן הראשון ליאנוואר הבע"ל, אשר אז אשלח אליך את שטרי [1]).

ידידי! יוכל היות כּי ש נ ו י י ם ג ד ו ל י ם יעשו עמי בקרב ימים אחדים, ואולי אסע לפּטרבורג אחר השבת ואשב שם ימים אחדים ואחרי כן אשוב. חדשות גדולות מרוקמות בבטן העתיד ואני לא אוכל לגלותן בכתב. בכל אופן דע לך כּי גם השורות האלה אינן נכתבות בלתי אם לך לבדך ואין לכל זר חלק עמהן.

והנני מוקירך ומכבדך

ד. פ ר י ש מ א נ ן.

בנוגע לסימני הדפּים אשר על פּני הקאַרעקטען של ה„הויז־פרוינד" אוכל להרגיע את לבך; בכל אופן לא הגיע עוד ה„הויז־פרוינד" אל המספּר הזה, ואולי לא בא עוד גם עד החצי, ויוכל היות כּי הסימן אשר ראית אתה הוא טעות הדפּוס או כּי המסדרים עושים סימנים בפּני עצמם למצוא בהם ידים ורגלים, ולנו אין כּל חלק בהם [2]).

---

1) מות בת אחיה של מרת שלום־עליכם, שגודלה בבית שלום־עליכם.

2) השווה שירו של פרישמאן: „קרן אור ירדה ממרום הרקיע", במכתב הראשון של ה„מכתבים על־דבר הספרות", ע׳ 11.

3) מתוך מכתב כתוב אידית מפרישמאן לשלום־עליכם, הנמצא בידי י. ד. ברקוביץ, אֲנו רואים כי שלום־עליכם הרגיש את־עצמו נעלב מאד מהצעה זו, לקבל רבית מפרישמאן, והדבר הזה חרה לו עד מאד, עד שפרישמאן היה מוכרח להתנצל לפניו כי רק לצון חמד לו בהצעה זו.

4) אל המכתב הזה הוסיף דינזון באידית: „אם יש את נפשך ואם יש עוד מקום פנוי („הביבליותיקה". — א. ר. מ.), תוכל להדפיס את השיר הזה".

מח

Варшава, 2 Января, 1889 г.

מאטטאָ: „— שוין זשע וועט איהר מיר, ר׳ זלמן, אַזאַ קליניגקייט ניט גלויבען? איך שווער אייך בנאמנות... נאָט אייך אַ וועכסעל... איך צאָהל אייך פראָצענט..." (אַ בינטעל בלומען, דף 9).

ידידי!

אתמול, ביום הראשון ליאנוואר, חפיתי על דינעסאָן יום תמים והוא לא בא, ועל כן עברתי את המועד אשר יעצת. והנה גם היום לא ראיתי את פניו, ולכן גמרתי בלבי לשלוח אליך את השטר בחתימת ידי לבד, ויהי רצון מלפניך כאלו יצא גם דינעסאָן ידי חובתו. אכן אם תמאן נפשך לעשות כדבר הזה, אז השב נא לי את השטר, ואשתדל להביא לך גם את חתימת יד הערב הזה. שוין זשע וועט איהר מיר, ר׳ זלמן וכו׳? [1]).

והנני ידידך המחפה אל מכתבך

ד. פ ר י ש מ א נ ן.

זאקאזנאיע, בצירוף שט"ח.

---

1) באותם הימים נמצא פרישמאן במצב דחוק, ושלום־עליכם שלח לו אז שלש מאות רובל בתור „גמילות חסד". כדאי להעיר כי שלום־עליכם לא נשה את פרעון החוב, גם בשעה שמצבו התומרי של פרישמאן הוטב.

מט

Варшава, 28 Января, 1889 г.

כבוד המו"ל „די יודישע פאלקס־ביבליאטהעק"!

בעצם היום הזה קבלתי על ידי סוכנך ה' דינעסזאהן עקזעמפלאר אחד מן הביבליותיק אשר עשית ואשר שלחת אלי לתשורה, והנני נותן לך את תודתי בעד החסד הזה אשר עשית עמדי ואשר זכרתני ביום הזפרון הזה. על פי מקרה נזדמן לי לקרוא בספרך זה עוד בימי השבוע שעבר, והנני אומר לך בפה מלא כי ברכה גדולה אצלת הפעם לבית יעקב; רוב מאמרי הספר יפה מאד מאד להלל, וקבוצת מאמרים כזאת בבת אחת לא ראו עיני הקוראים זה ערן וערנים.

יהי ה' אלהיך עמך בכל אשר אתה עושה, ויחזק את לבך ואת ידך להוסיף כפעם בפעם להביא תשורות כאלה לבית ישראל, כתפלת עבדך בן אמתך

ד. פרישמאנן.

ייטיב נא ה' ראבינאוויטש לדרוש בשמי לשלום אשה אחת המכונה אלגא מיכאילאוונא ולשלום עלמה אחת המכונה נאטאליא אווסעיעוונא — הנשים הכבודות האלה יודעות כי כח זכרוני רפה מאד, ואולם הפעם הזאת — חי ראשי ורובי, — כי זוכר אני הרבה, הרבה מאד. איפה, המלאך פורה?

ובכל זאת כולכם רצחנים, כולכם גזלנים, כולכם אין בכם רחמנות אפילו פחות משוה פרוטה!

נ

Варшава, 1 Февраля, 1889 г.

„איך קאן פיהלען, אבי איך וויל נור, ווי עס איז
אויך אצינד אביסעל פוסטע אויפ'ן הארצען..."
(ממכתב שלום־עליכם אל פרישמאן, 29 יאנוו' 1889).

זאת הפעם, עצם מעצמי ובשר מבשרי, לא הבינותי באמת דברים רבים מדברי מכתבך. ראה הנה אנכי אומר אליך „באמת" אחרי כי פעמים רבות כבר השמעתיך כי לא הבינותי היטב את אשר אתה דובר אלי, ואולם בכל פעם ופעם לא הבינותי אותם, יען כי

לא חפצתי להבינם, ורק בפעם הזאת אין אני מבין אותם באמת. אנכי טענתי חטים ואתה הודית לי בשעורין! אנכי שאלתי אותך שאלה אחת גלויה וישרה ואתה הנה זה באת וענית לי כי „פאעט" אנכי וכו' כי כסיל אנכי וכו' כי חכם אנכי וכו', ותקטן כל זאת בעיניך, ותבוא לבקש ממני כי בבואי אל עיר מגוריך, לא אבוא אליך ואל אחיך היושבים שם בלתי אם בשנוי שם. האם חלילה חולה אנכי כי אשנה את שמי? — אבל יהי לך אשר לך! אין אני חפץ להרים בחזקת היד את המסכה הנסוכה על סודותיך ואין אני דורש פתרונים ממך. אם אבוא אליך, ואם גזרה היא מלפניך כי אבוא בשינוי השם, אז נכון אנכי למלא גם את חפצך זה ולא אשחית את הלצון אשר חמדת לך, אם כי באמת אין את לבי להיות כאחד האקטיורים העושים על הבמה. אמת נכון הדבר כי גם אני אוהב לפעמים את הלצון, ואולם בכל אלה דע לך כי איננני מקלי הדעת ואין אני עושה את מלאכתי בלתי אם בכובד ראש; איש כמוני אשר למד את משנתו מפי רבותיו שבאשכנז, למד מתוך ספרי־המלים אשר להם גם את המלה „ערנסט". ואולם בכל אלה היה סמוך ובטוח כי לא אתן למוט רגליך ולא אשחית את לצונך, והנני נכון לשפן את שמי שם בכל השם אשר תקרא לי.

אבל נניח נא את כל אלה ונפן לנו אל מול אחר: האם באמת ובתמים אתה חושב כי יבוא אליך פרישמאנן לקיעוו?

אמת היא כי בתוך שלשה־עשר פרקי „אני מאמין" שאני קורא בכל יום, אין אני מוצא את הפרק „אני מאמין" הזה, אבל בכל אלה א מ י ן לך כי חפץ אתה מאד לדעת אותי פנים אל פנים. ואני, אחרי כי בימים האלה אחת היא לי אם אשב בווארשוי או במקום אחר, נכון אני באמת לבוא לקיעוו, ובפרט כי חשקה נפשי בתורה ורוצה אני להוסיף לקרוא את ספרי ה ב י ב ל י ו ת י ק ה שלך אשר פסקה קריאתם באמצע —

יקירי! הנה אנכי אומר אליך „בפרט", אבל את ה„בפרט" האמתי לא הגדתי לך עוד, ואולם אם חפץ אתה כי לבי יהיה ערום נגדך, אז עלי להוסיף עוד: ובפרט כי „עס איז אצינד אביסעל פוסטע אויפן ארצען", אשר לא היה כמוהו זה ימים ושנים רבים. — קאנטאר במכתבו האחרון כותב אלי כי לי עוד לחכות זמן

מה עד אשר נדע איך יפול דבר (בלי"ס ספרה לך רעיתך הנחמדה את הדברים אשר יתחוללו ביני ובין קאנטאר), ואין אתה מרגיש עד כמה קשה עלי הישיבה בווארשוי ועד כמה קצה נפשי בכל ההמון אשר סביבי. אם אני אינני משורר, אבל לכה"פ נשמתי היא נשמת משורר לכל פרטיה ודקדוקיה, ועוד אני מסופק אם יודע אתה את כל הקרעים והסדקים הנמצאים בתוך נשמה אשר כזאת. איש פשוט רואה את עולמו האחד בשעה אחת, ואיש כמוני רואה ש"י עולמות בכל רגע ורגע, וידו תקצר לכונן לו אפילו עולם אחר על אשיות ומוסדות חזקים. יקירי ומר חביבי! ישמרך אלהיך מן המזיקין ומן הקליפות ומן הפורעניות, ובפרט מן הדבר הנקרא בשם „נשמת משורר"! אם יולד לך זכר ואתה ראה תראה כי יש לו הכנה טבעית להיות משורר, אז קום לך וקצץ את בהונות ידו בעוד מועד לבלתי היותו סופר ומשורר—

ובפרט הולך לבי עתה אל מקום אחר ונפשי חשקה מאד להיות בקיעוו—יש דברים, ידידי הוראציו!...

קצה נפשי בכל אשר סביבי, קצה נפשי בווארשוי, ואין אני יכול בימים האלה לכתוב אפילו שתים שלש דלתות. שירים רבים החילותי, ספורים אחדים החילותי, פאעמא גדולה רוקדת במוחי, ואין אני עוצר כח לכתוב עתה אפילו שורה אחת. קצה נפשי בכל אשר סביבי, קצה נפשי בווארשוי! האם תרגיש בנפשך מעט מכחו של משה רבנו להוציא „זשיד" אחד ממצרים הלזו?

ואולם דע לך כי תוך כדי דבור כאשר הבטחתי לאלגא מי־כאילאוונא לבוא לקיעוו, אמרתי לה בפירוש כי לא אבוא בלתי אם תשאל היא ממני כדברי הזה בכתב, אחרי כי ככה יעשה לאיש כמוני וכך היא דרכה של אשה לדרוש באורחים וכך היא דרך הארץ. ובכן: אם באמת ובתמים אתה אומר את אשר תאמר, אז תבוא נא אשתך אחריך, וקראה לי, וראיתם כי אמהר לרוץ אורח.

לפי שעה יודעים כל מכרי פה כי בעוד שבועים נוסע אני לליפציג.

וחוץ מזה דע לך אתה כי מחר אני נוסע לל אדז לפי שעה,

וע"כ היטיבה נא לכתוב אלי את מכתבך ללאָדז עפ"י האדריסה אשר אומר אליך.

ועתה — הלא דברים למאות לי לדבר עמך פה אל פה! ואת אשר יראת פי לא תוכל קיעוו לשאת אותנו יחדו — מחמת שני משוגעים בשק אחד — אל תירא ואל תחת, ודע לך פי יודע אנכי תמיד לערוך את פל איש ואיש, וחוץ לזה איננני מלמד ויודע אני פרקי דרך ארץ.

את הס' „שני רעים" לא קבלתי עוד.

התאמין פי יל"ג מפטרבורג חפץ לעשות עמי שלום וכי רוצה הוא לברוא חדשות בספרותנו?

התאמין פי משוגע אני, פלומר, פי שנה שלמה של „הצפירה" מונחת על שלחני ואני קורא בה והופך בה? ראה הנה אנכי אומר לך פי השנה הזאת היא שנה טובה ומתוקה! גאָר איין אַנטיקעל, יעי באָגו!

ומה אני חפץ עוד לכתוב אליך? — פתב־נא לי חיש מהר, פלו' בפאָסט החוזרת, ובכתבך אלי הודיעני נא ג"כ אל איזה מבתי המלון עלי לסור בקיעוו ומה יהיה משפט הפראָוואָזשיטעלסטוווא וכו'. — עוד בשנה שעברה, כאשר חפצתי לנסוע לקיעוו, יעץ אותי קאָנטאָר לסור אל בית המלון „בעלוויי" — האם טובה העצה הזאת?

מחפה אני למכתבך בלאָדז בפאָסט היותר קודמת. — יש דברים, רעי הוראציו, בין השמים ובין הארץ!

היה שלום ומבורך, יקירי, וזכר נא את מוקירך אשר לא חפצת להפירו היטב.

אני שלך וחלומותיך שלי

ד. פ ר י ש מ א נ ן.

את היודישע פאָלקס ביבליאָטהעק כבר קראתי מן הקצה אל הקצה ולא פסחתי אפילו על קוצו של יוד ואפילו על זנב של לטאה. ואני את דעתי אגיד לך מפורשת; בכל אופן הביבליותיקה הזאת היא היותר נכבדה מכל ספרי השנה אשר היו לנו עד פה.

בנוגע לדידי ממונות דע לך פי נוסע אני ללאָדז לרפא את הפיננצים שלי אשר הרס אותם קאָנטאָר ביום צר, ויוכל היות

כי בימים האלה אקבל מאת קאנטאר איזו מאות כסף, כי כן הוא כותב אלי.

געוואלד! שרייבט גיך! גיכער! אם גיכסטען! דענן איך בין אומגעדולדיג ווי שוין גאר א גרויסער, אמת׳ער, פייערדיגער פאעט.

בדבר החרוזים אשר בחרת לך במכתבך אלי, לאמר: טויב, רויב, שטויב, אויב — אנוס אני לענות אותך בקיצור נמרץ:

— — — — — — — גלויב
— — — — — — — אויב
— — — — — — — טויב
— — — — — — — הויב

און געהט רופט מיך קנאקניסעל! איך בין אויך אזא תקיף ווי איהר. איבערהויפט געפעלט מיר ניט דאס לשון פון א תנאי: „אויב" — וואס פרעגט איהר קשיות? מסתמא קענט איהר זיך פערלאזען!

מיר דאכט אז אט אין דעמזעלביגען טאג ווי איהר וועט טרעפען מיין חידה וועל איך טרעפען אייערע — ניט פריהער!

נא

Варшава, 3 Февраля, 1889 г.

יקירי!

לו היו לי אלפי לשונות בפי וכל לשון ולשון תוכל לדבר אלף מלים בכל רגע ורגע, כי עתה דברתי אליך היום באלפי הלשונות האלה להגיד לך את דבר תודתי על הקריאה אשר קראת את „אופיר" באזני שומעותיך הנכבדות. לפי שעה זהו חלקי מכל עמלי, כי גם אזני נשים נטויות וקשובות לקול שירתי, וכדבר הזה הן לא היה לי בכל הימים אשר כתבתי עברית. אתמול קבלתי מכתבים אחדים אשר בהם יודו לי „קוראות נכבדות" אחדות על דבר אופיר אשר קראו, וגם לך תאמרנה שבח על הדבר הזה, והיה בבואי אליך וקראתי באזניך את המכתבים ההם, כי „טיבותא לשקיה דחמרא".

בעוד שעות אחדות אנכי עוזב את ווארשוי לנסוע לליאדז ושם אני מחפה למכתביכם.

דינעסזאהן מסר לי את הסוד כי בא אתה לווארשוי וכי רצונך לראות גם את פני — ואולם דינעסזאהן יודע כי מנויה וגמורה היא אצלי לנסוע בימים הקרובים לליפציג וכי לא אוכל לחכות לך עד אשר תבוא. אכן לצון טוב חמדת לך!

ובכן אבוא אליך לקיוב אינקוגניטו [1]), ואתה תקח את המטה הזה (את פרישמאנן) בידך לעשות בו את האותות, ועיני כל משפיליך רואות; ולא פרישמאנן חי כי אם פרישמאנן מת יתהלך ברחובות עיר מגוריך. — הלא תדע את הציד (מושל ספרד) במאה הי"ג, הוא דון רודריגו, ויהי כאשר נפל במלחמה, לקחו אותו וירפיבוהו על סוסו לבוש שריון, והגבור הזה עשה נפלאות גדולות גם אחרי מותו, כי הניס את אויביו במלחמה ההיא בשבתו מת על סוסו — אל תירא, יקירי, גם עם פרישמאנן האינקוגניטו עוד תעוז ידך לך ותביא לך נצחונות אחרים.

אתמול בערב שרתי שירים רבים, וביניהם שירה אחת אשר תמצא חן בעיניך:

„אין דעם עיר המקלט שטעהען
לייזיג הונדערט שטילע גאַסטען —"

והיה בבואי אל ביתך ואקרא את השירה הזאת באזניך, וראית חדשה בספרותנו הושארנאנית.

מעיר זאנאן באשפנז פותבים אלי, כי שלחת שם עקז' אחד של „הביבליותיקה" שלך והמבקר, ה' לעווין, נכון לכתוב על אדותיה במכה"ע „איזראעליטישע וואכענשריפט".

גם אני נכון לכתוב. — וגם פאעמא חדשה וגדולה חפץ אני לכתוב בימים האלה.

אדוני המו"ל! התחפוץ לקנות ממני בער ספרך השני את השירה הזאת? התחפוץ לקנות „א קאץ אין זאק" ולשלם לי את מחירה בטרם תראה אותה? הלא גם בשנה שעברה עשית כן וקנית דבר שלא בא לעולם, מדוע לא תעשה כן גם בשנה הזאת?

הדברים האלה יהיו לך כ ע י ן ת ש ו ב ה ע ל ש א ל ה אחת אשר נגעת אליה זה שתי פעמים במכתביך האחרונים, ובקשת ממני כי א ד ב ר א ל י ך כ א י ש א ל א ח י ו — — ואני עשיתי כדבריך!

יודע אני כי עושה אני עתה מעשה בטלן, אבל הן יוכל היות כי לא ימהר קאנטאר לשלוח אלי את אשר הבטיח —

עוד מעט ואנכי נוסע למסלת הברזל, ואתה הלא תזכור את האדריסה אלי לאדז.

והנני נכון לאהוב אותך

(העתקה ממכתבו של שלום־עליכם.)

ד. פרישמאנן.

שים שלום בשמי על אלגא מיכאילאוונא [2]) ועל נאטאליא אווסעיעוונא [3]), וזרז אותן לכתוב אלי גם הן.

---

1) ראה זכרונותיו של שלום־עליכם על פרישמאן, ב„ספר־היובל" לכבוד פרישמאן (באידית), ע' 68; השוה: י. ד. ברקוביץ ב„ספר שלום־עליכם" (פרק „עם משפחת הסופרים") ע' 186—185.

2) מרת שלום־עליכם.

3) בת־אחיה של מרת שלום־עליכם.

נב

Лодзь, 14 Февраля, 1889 г.

יקירי!

כמה עונג הבאת לי במכתבך האחרון, הלא רק אלהים יודע! רעיון גדול וטוב היה הרעיון לחקות את החרוזים אשר בשירתי „אופיר", ותחת אשר הספנתי אני מעודי לברוא לי את עולמותי, הנה באת אתה הפעם ובראת לי ש"י עולמות בבת אחת!

אות הוא ביניך וביני כי הבינות אותי! יהי טעמך ברוך — ובמה אכף לך? במה אודך?

אל תירא ואל תחת, יקירי, בבואי לקיעוו לא תהפך להיות לי לשונא — בזאת אני בטוח. אולי רק האנשים אשר אינם יודעים אותי פנים אל פנים, שונאים אותי, אבל בין האנשים אשר לפניהם התהלכתי בעצמי ובבשרי, איננו יודע עד היום הזה אף אחד אשר היה לי לשונא; ואדרבה: כרובם כן יאהבוני נדבה — לא משום שאני כדאי והגון לאהבתם, אך, יוכל היות, משום שנולדתי עטוף בטלית שפולה מזל. צדקת, יקירי, צדקת מאד! בטלית של מזל נולדתי ועל כן חסד ואהבה ירדפוני כל ימי. היה

סמוך ובטוח כי אעמול לקנות את לבך, יען כי לב צמא לאהבה ברא לי אלהים. הה, אל אלהים אדירים! מה צמאתי הפעם ומה כמה לבי בקרבי!

ברגע אשר אני כותב את הדברים האלה, מוצג הסאמאווער על השלחן אשר לפני, והוא רותח וצורח ומזמר משפיל, ואזני נטויה וקשבת:

לקיוב! לקיוב! לקיוב!

ובכן, פה אמר דוד: בעוד ימים אחדים והוא בקיוב על סף בית שלום ראבינאוויץ.

גם את אגרתך אשר שלחת אלי לווארשוי, קבלתי אתמול, ואולם האגרות האחרונות משפחות את הראשונות, וחכמינו ז"ל הורונו: קם ליה בדרבא מניה.

איזה רוח עבר עליך לקרוא באזני קהל נשים את קונטרסי „תהו ובהו"? חמתי עליך, לו עשית כדבר הזה, ואולם רב לי כי לא אאמין לך ולדבריך אלה! אכן אם באמת חפצת לקרוא באזניהן איזה ענין, הלא טוב טוב לך לו בחרת את ספורי „ביום הכפורים" (והוא הן נעתק לשפות אחדות), או את ספורי „הזכרת נשמות" (את הספור הזה אוכל להביא אתי בהעתקה רוסית מעשה ידי אמן).

בלילה הזה חלמתי חלום והנה: אינני עומד על שפת היאור ואינני רואה שבע פרות טובות ורעות, כי אם על מטתי אני שוכב ואוחז ביד את „סטעמפענין" וקורא בו לאמר: „אין א לעחטיג פייאר טיט מיין הארץ פרענין פין גריית ליבשעווט צו דיר מיין נעשאמע וואת דיינע הומיל עייגין האבין מעח..."

משטה אני בך! לא היו דברים מעולם! לא חלמתי חלום כזה!

ובכל זה, חי נפשי, כי חולם אנכי —

ובדבר המלחמה אשר אתה אומר, כי בבואי לקיוב תצא עלי למלחמה, מלחמת הבינים, ושתים נשים תהיינה לנו לסקונדנטין, ואני אבחר לי כלי זיין — רב לך, שלום עליכם! הנני מזהיר אותך לבלתי עשות כדבר הזה, כי בנפשך הוא, וזה הדבר: זה לי ימים אחדים ואחת העלמות נתנה לי בווארשא חרב קטנה, קינזשאל בלע"ז, במתנה, ובחרב הזאת, נמרתי בלבי, לנצח עולם ומלואו.

בפני החרב הזאת לא יעמוד איש, ואתה שמע ודע לך, ולכן הזהר והשמר לנפשך!

בשבוע הבא אבוא אליכם לקיוב — ואתה אל נא תדאג, כי איש כמייזאח וכדומה יהיו לי למפגע. היה בטוח כי מהם ומהמונם לא יראני איש.

והנני שלך

ד. פ ר י ש מ א נ ן.

נג

Лодзь, 22 Февраля, 1889 г.

אלופי ורעי!

תלגרמותיך ומכתביך לאיש פרישמנך באו במועדם ושלא במועדם, כי מסלת הברזל בין ווארשוי וקיוב נתקלקלה מחמת רבוי השלג, וגם המכתב אשר על אדותיו שלחת לי את התלגרמות לא בא עוד, והנני מסופק אם לכה"פ יגיע המכתב הזה לידך. הנני מקוה כי בעוד שני ימים אוכל לעזוב את לאדז ולנסוע לקיוב, וכפי הנראה לא אעבור דרך ווארשוי.

בווארשוי שבעתי תלאות רבות על אדותיך, ופא"פ אספר לך שורש הדברים.

הנני כותב בחפזון רב, כי ירא אני לעבור את מועד הפאסט, ורק משום שלא חפצתי לעזוב אותך בלי כל מכתב ממני, כתבתי את הדברים האלה.

הנני מחפה למכתב רעיתך, כאשר אמרת, ולפי שעה שים שלום בשמי עליה.

והנני שלך פ ר י ש מ א נ ן.

נד

ווארשוי י"ט שבט, שנת „אל תיאמיר" וגו' שהיומים הראשונים היו טובים מאלה, כי לא וגו'" (התרס"א) לפ"ק.

לסופר מצוין ומפורסם לקוראיו, ה' שלום עליכם!

מאליו מובן כי נכון אני להדפים במכה"ע „הדור" דבר שהוא „טוב ויפה ומתוקן ומקופל"; ואולם אחרי שאין מדפיסין דבר שלא

בפניו, לכן עליך לשלוח בטובך בראשונה את ספורך אשר אתה אומר, למען אוכל לקרותו ולדעת את משפטו.

אכן ממהר אני להגיד לך כי התנאי שאתה מתנה, כי יהיה הספור נדפס בעת ובעונה אחת ב„הדור" וב„היוד", הוא תנאי שאין בעלי „אחיאסף" יכולים למלא אחריו. אם תבחר לך את „הדור" ראשונה — בחר, ואם את „היוד" — בחר, ואולם בשניהם כאחד אי אפשר לנו.

מכבד ומוקיר כשרונך

ד ו ד פ ר י ש מ א נ ן.

נה

Варшава, 18—3—01.

אדוני ה' שלום עליכם!

מלאכת השושבינין שנטלת לעצמך, בכדי להכנים מופלגים בתורה ומוסמכים לרבנים תחת כנפי הספרות, לא עלתה בידך בפעם זו. אם באמת הרשות נתונה לי מאת המחבר לעשות בשירו כאדם העושה בתוך שלו, אז אין אני יודע לעשות בו דבר יותר טוב מלהחזירו. צר לי כי אין דעותינו שוות בנוגע לכשרונו של המחבר. אתה רואה בו ברכה וחוזה לו עתידות, ואני לראבוני לא מצאתי בו לפי שעה כ ל ו ם. הסום אשר יצהל קולו, התיש עם גדיתו, השור המכשפש בזנבו, החזיר עם חזירתו, הפלבים המתאבקים, העגלים המחוללים, השכוי עם פלגשיו, התרנגולת המפלה נוצתה, העורב על גב החזיר — כל אלה א י נ ם מזכירים אלי את ביאליק; ובאמת אין במליצות האלה ולא כלום, ולא אדע על מה זה אתפעל. מליצות כאלה נקנות לרגלי אסוציציה של מחשבות פשוטה ולא על פי דמיון משורר.

והנני עבדך מכבדך

ד. פ ר י ש מ א נ ן.

זה עתה קבלתי גם את מכתבך מיום 14 לח"ז. צחוק עשו לי חכמי קיוב החפצים ליחס לי את הלשון ואת הסגנון של ספורך „חברבר החצרוני" [1]). אילו ידעת לכתוב זרגונית כאשר אתה יודע לכתוב עברית, כי עתה היו הזרגוניסטים יכולים לשמוח. לפי דעתי

הפרטית אין אתה זרגוניסט, כי אם עברי. בקראי את „חברבר“ שלך, לא נפלאתי כל כך על לשונך כאשר נפלאתי על סגנונך, ובפרט אחרי שידעתי כי אין אתה עוסק כעת כלל בכתיבה עברית. מי יתן והיו לי סופרים עוזרים הרבה כמוך, הפוטרים אותי מתקונים ושנויים רבים כמוך, כי עתה לא הייתי חולה מרוב עבודה קשה.

ה נ " ל .

---

1) נדפס ב„הדור“ שנה א׳, גליון 11 (ט“ז אדר, תרס“א).

נו

(בלי תאריך; לפי דברי י. ד. ברקוביץ, נכתב המכתב בווארשה, בראשית שנת 1905).

ברגע הזה בא אלי ספקטור והראה לי את מכתבו אליך. גם אני הקטן הח“מ מצרף את בקשתי לבקשתו. סור ובוא אלינו! מחכים אנחנו לך כלנו. נכונים אנחנו לקבל את פניך על פי כל אופן שתחפוץ: עם קרמש“ל או בלי קרמש“ל, הכל כמו שתחפוץ. אם תחפוץ, יכול אתה להתגורר בביתי, כי יש לי חדרים מרוחים. — חוץ מזה, עלי להגיד לך כי יש לי דברים נחוצים אליך.

ידיד ישן

ד. פרישמאנן [1]).

---

1) אל המכתב הזה צרף גם ספקטור שורות אחדות באידית — הזמנה לשלום־עליכם להתארח בביתו.

נז

[Варшава], 15 Іюня, 1905 г.

ידידי „הנוסע“!

זה עתה באתי מן הדרך ומצאתי את שני מכתביך הגלוים. השמועה הראשונה ששמעת (כי הייתי לרידקטור של ירחון „הזמן“) נתקיימה; השמועה השניה (כי „הזמן“ חדל לצאת) אינה אלא שמועת שוא. רק שביתה קטנה היתה שם, ועתה, כפי שמודיעים אותי, שב הכל על מקומו בשלום.

עם התיאטר היהודי אין לי עתה שום מגע ומשא ואין אני יודע גדולה או קטנה מכל הנעשה שם.

פרילוצקי איננו, ואולם בעוד ימים אחדים יהיה שנית בוורשוי. כפי שהניד לי פרץ זה עתה, יודע הוא מ מ ק ו ר נ א מ ן מ א ד (כפי הנראה, המקור הנאמן הזה הוא פרילוצקי בעצמו), כי „דער וועג" קבל את הרשיון לצאת ב ו ו א ר ש ו י.

מתי תבוא?

צ ר ל י מ א ד על רוח השטות שנכנסה בך לבוא לידי מחלוקת. הרבה הייתי נותן, אלו יכולתי להעביר את המחלוקת הזאת מן העולם.

מוקירך

ד. פ ר י ש מ א נ ן.

נח

וואַרשא 18 פוורל (3 מרס) 1914.

יקירי,

לא אדע מה הן הגדולות אשר מצאת בשירי „חמשה עשר בשבט" [1]. ממש בלבול של דם אתה מבלבל עלי, ואני נקי כמו ביילים וכמו פאשקוב. אבל יודע אני אותך: „לץ" אתה, ואתה משטה בי כדרכך. לעומת זה משתמש אני בשעת פושר זו, לברכך ולהודות לך על יצירותיך האחרונות, אלו שאתה מדפיס עתה ב„הצפירה" [2]. ובכן: עין תחת עין, פויה תחת פויה, קומפלימנט תחת קומפלימנט.

ומה שאתה כותב אלי בדבר ה„יובל" שלי — האם אינך מתביש כלל? האם פניך לא יאדימו, ואתה יכול להביט אלי ישר לתוך עיני? הלא אתה, רוצח, הלא אתה הוא האיש אשר עוללת לי כל זה, אתה במאמרך ב„היינט" וב„רזסוויט"; אתה עוררת עלי את ההמון ושילחת בי את הקהל עם התופים והצלצלים שלו והבאת עלי את כל הרעה הגדולה הזאת — ועתה אתה עומד מן הצד ועושה את עצמך כלא יודע, ידיך על מתניך ומתנודד מרוב צחוק ושמח לאיד חברך. ידעתיך, דודי!

והנני אוחז בסנטרך ומנשק לך מרחוק.

מה שלומך ומה בריאותך עתה? מתי תבוא לוורשא? הידעת כי עוזב אני את הארץ ובא לחו"ל על מנת להשתקע שם?
שלום לביתך ולכל אשר לך.

שלך

דוד פרישמאן.

---

1) נדפס בגליון הראשון של „הצפירה ליולדים" (י"ז בשבט, תרע"ד).

2) פרקי „ילדות", מהאבטוביוגראפיה של שלום עליכם בנוסחה הראשון, בתרגום י. ד. ברקוביץ.

לי. בּ. לבנר

[ישראל בנימין לבנר — „רב מטעם" בלוגאנסק, עורך השבועון לילדים „הפרחים" ומחבר „כל אגדות ישראל" ו„רע הילדים", היה בסגנונו הביבלי קרוב לסגנונו של פרישמאן, אך בהיותו „פּידאנט" ומקפּיד מאד על טהרת הסגנון, היה משתדל תמיד למצוא שגיאות בסגנונו של פרישמאן. מכתבי פרישמאן ללבנר נמצאים בידי ד"ר שמעון גינצבורג, אך לרגלי סבות שונות אי־אפשר היה לו למסור אותם לידי במשך הדפּסת הספר. נותן אני בזה רק את המכתב האחד, שאותו הדפּיס ד"ר שמעון גינצבורג, בימי אבל דוד פרישמאן, ב„הדואר" (שנה ב', גליון 223)].

נט

אדוני ומבקרי!

לפני ימים אחדים קבלתי את פרטיסך ששלחת אלי במעטפה פתוחה ואתמול קבלתי את מכתבך עם עשרים ותשע השגיאות (28 בלשון העברית ואחת בלאטינית), שאתה מונה לי בהעתקת הספר בירניקה. אכן פאיש גבורתך! והנה על פרטיסך לא עניתיך שום דבר, משום שלא כתבת עליו דבר, ואם לברכה כוונת ורק שהוחרת מן המועד מעט, אני גם אני שולח אליך מוסגר בזה את פרטיסי שלי, ואם הוחרתי מעט מן המועד גם אני, אז הן רק באשורך אחזה רגלי. ואולם על מכתבך עלי לענות אותך דברים פרורים, ורק צר לי מאד, כי אין שעתי פנויה כל צרכי באופן שאוכל לפנות את לבי לפרטים ולדקדוקים אחדים, שערייז הם מן העומדים ולא מן המוחלטים אצלי.

בכל אופן שיהיה חייב אני להודות לך על (פרדון! את) כל עמלך הרב שאתה עמל בי כל כך ובודק אחרי בכל חורי וסדקי

ומפלפל בכל מלה ומלה ובכל נקודה ונקודה שיצאה מתחת עטי או מתחת יד המגיה בבית הדפוס אם בכוונה ואם שלא בכוונה, כאילו היה מחזור רעדעלהיים לפניך, אשר הכריז עליו מדפיסו, שהוא נכון לשלם ר"ט אחד במחיר כל שגיאה ושגיאה אשר ימצא איש במחזורו, ואני עברך הן מעולם לא הכרזתי כלל פרוז זה, או כאילו היה ספר תורה לנגד עיניך אשר ביום המצא בו נו"ן הפוכה התורה פסולה ח"ו, ואני עברך הן מעולם לא כתבתי כלל ספר תורה כזה. קורא כמוך לא בעין אחת וגם לא בשתים כי אם בשבע עינים יקרא; על מלה אחת שבע עינים. ועתה אם בעל אשה אתה ואם נוהג אתה במנהג בדיקת חמץ ואשתך גונזת מפניך פתים ופרורי חמץ בכל חור ובכל סדק ובכל פרק הבית, אז מובטח אני בך כי מפניך לא תסתירם, כי במפלשי עבים אם תחביאם ואם בחורי העכברים תטמנם, משם תקבלם ידך ומשם תביאם. אבל איך איפוא לא תעלה כלל על דעת איש כמוך כי יש אשר לא ישב כלל הסופר שבעה נקיים ולא יפלפל ולא יהגה כלל באותיותיו כאשר אתה מדמה? הסופר אשר רוח הלשון נתונה ומסורה ללבבו, הוא כותב את דבריו על פי איזו הרגשה וההרגשה לברה היא שתגיד לו את הנכון ואת אשר איננו נכון. והעיקר אצלו הוא ר ו ח הלשון הנשמרת בטהרתה, ובאופן כזה המלים הבודדות אינן מעלות ואינן מורידות, וכן לא ישים לב אם ישתמש באיזה יחס שלא כהמצא בכתבי הקודש כי לא כל אפני היחס של כל פועל ופועל יכולים להמצא בתנ"ך הקטן הזה, ובלבד שיהיה היחס ההוא נכון ומדוקדק על־פי החק הטבעי וההגיוני, שאני קורא לזה דקדוק טבעי. אכן פלא הוא! יותר ממחצית השגיאות שאתה מונה לפני הן בנוגע לשימוש יחס הפועל, ולוא גם אניח רגע אחד כי צדקת, הזה עיקרה של כל הלשון? אכן יודע אני היטב, כי לוא נזדמנתי עמך לפונדק אחד ודברתי עמך פנים אל פנים, כי אז במחצית השעה הייתי יכול לברר לך יותר ממה שאוכל לברר לך בעשרה מכתבים, ואז אולי היית מוצא כי לא על התנ"ך לבדו יחיה הפותב עברית (ואפילו עברית ביבלית ומזוקקה שבעתיים), וכי התנ"ך איננו עוד האינסטנציה האחרונה וכי יש כללים וחוקים פוללים ללשונות בני קדם גם מחוץ לד' אמותיו של התנ"ך וכי יש איזה דבר הנקרא „דקדוק על

פי השואה", והם פולם נכונים פנכון היום וקימים ואיתנים גם אם מטפחים הם לפעמים לכל התנ"ך על פניו, ואז אולי לא היית מרבה עוד למצוא שגיאות כאשר אתה מוצא.

והנה את כל הדברים האלה אני אומר לך רק בדרך כלל, ואולם בנוגע לפרטים שאתה מונה לפני, עוד לי אליך מלים. הנני לוקח מאתך רשות לחלק את השגיאות האלה לארבעה מינים: לשגיאות ששגיתי אני באמת, לשגיאות ששגית אתה, לפליטת הקולמוס ושיטפא דלישנא ולשגיאות הדפוס. בין השגיאות ששגיתי אני אמצא את הפסוק: בהשיבו את פני המלפה ריקם, והנני מודה לפניך שהעירותני על זה, ועוד יותר תפלא בעיני השגיאה הזאת אחרי שאני בעצמי העירותי על זה אוזן לאחרים ואני בעצמי נלכדתי בה. כמו כן טעות היא בידי בכתבי: נוהים אחרי... וכן: נצערו... וכן: הער עליו את מקור אהבתו... ואולם אפשר הוא כי גם השגיאות האלה רק בשיגרא דלישנא פלט אותם קולמסי, אחרי כי יודע אני את מהותן ולא חדשות הן בעיני, אבל בכל אופן קבל את תודתי על שהעירותני. לפליטת הקולמוס אחשוב שגיאות, כמו: וענני הערפל תגדלנה ותרחבנה, מענות לאיש הזה, גזזתי את שער ראשי, תולה בין שמים ובין הארץ. שגיאות הדפוס הן שגיאות כמו: צודד נפש כל שומעיו, להתחבר על העם, כפרי הפרזות, ותרא, תתקנה, וישמו, ותשקינה. ומן הסוג שטעית בו אתה, מוצא אני כמו אלה: פה רדום, פה אני רוקד! ואתה משבש את הנוסחא שלי שכתבתי בצווי: פה רקוד! ואולם מוטב שלא העירות כלל משהעירות. צורת המלה בלאטינית היא Satta ולא Satto והמאמר בעצמו הלא כך הוא: ראובן היה איש שקרן ומתהלל המתהלל באזני שמעון שהוא מן המרקדים הטובים אשר רקד לעיני הרואים בהיותו באי רהודום, ושמעון עונה אותו: אל תרחיק את עדותך, פה רהודום ופה רקוד! כמו כן טעות היא בידך בחשבך כי מעקה הוא רק גדר לגג, כי על פי עדות החוקרים ועל פי ציורי תבנית הבתים בימי קדם אנחנו יודעים כי לא כן הוא. וכן גם לא אוכל להספים עמך כי גם „מגע ומשא עם..." הוא זרגוניזם או „כי רפתה רוח הנציב" הוא רק במובן שככה חמתו, ועוד רבות כאלה. והנה עוד פרטים אחדים לפנינו אשר לא באתי עוד לידי

איזו החלטה בנוגע להם. למשל „הרכב נמצא רק ממעל להעצים" סברה היא והיא צריכה עוד עיון; על דבר: „בהענותו תחת ידי מושליו", „ימעט מהיות לקבר" ו„תחנק לה", „אודה לאלהים על המקרה" וכאלה, ולא אוכל להספים עמך בשום אופן. אם כותב אני: „בדו עלי מלבם" או „אשר בדינו מלב", אז אעשה כזאת בכונה ובישוב הדעת, כי כמו שבעלי כתבי הקודש היו מרשים לעצמם לערבב את נל"ה בנל"א (למשל: רפא, רפה, ברא, ברה; להבריאכם מראשית כל מנחה ולא ברה אתם לחם, לא יוכל להרפה עוד, מרפא את ידי), כן לא אראה גם אני שום מעצור מהלוך בדרכם ולערבב את הפעלים האלה גם במקומות שלא נמצאו כלל בכתבי הקודש, ומה גם כי הדקדוק על־פי ההשואה מורה אותנו כי זה הוא הדרך הנכון.

כמדומה לי שחזרתי כמעט על כל השגיאות שערכת לפני, ועוד הפעם אגיד לך כי צר לי מאד ששעתי דחוקה ולא אוכל להגיד לך את כל לבי בנוגע לענין הזה.

היה שלום וקבל את תודתי על כל הדברים הטובים שדברת עלי, ואתה סלח לי כי קצרה ידי מערוך לפניך הפעם את דברי בסידור יותר נאה, בכדי לענותך על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, כי העבודה רבה לפני בימים האלה ואני כותב בחפזון.

מוקירך ומכבדך על טעמך הטוב,

ד. פ ר י ש מ א נ ן.

[לודז, 26 ספטמבר, 1895.]

לש. ל. ציטרון

[מכתב אבטוביוגראפי זה, שנדפס ב„התקופה" כרך י"ד־ט"ו, כתב פרישמאן לבקשת ש. ל. ציטרון, לשם לכסיקון ביוגראפי, שחשב ציטרון להוציא. הדברים האמורים בנוגע לבריינין מכוונים להתנפלותו של זה על פרישמאן. ב„המגיד 1898 גליונות כ"ז, כ"ח וכ"ט הדפיס פרישמאן פיליטון חריף נגד „המהלך החדש" בספרות העברית, ובקר קשה את הסופרים הצעירים המחקים את הספרות האירופית ומפרכסים זה את זה בשבחים מופרזים. בריינין, שראה את עצמו כבא־כח הסופרים הצעירים, יצא בפיליטון „עז" נגד פרישמאן בשם „מכתב לידידתו של דוד פרישמאן" („המגיד", גליון ל') שבו הוא שולל כל כשרון מפרישמאן ומאשים אותו בגנבות ספרותיות. „כי עברו ימי שלטונו של פרישמאן בספרותנו — מכריז בריינין — ותהלה לאל כי עברו ולא ישובו עוד". בריינין מוסיף עוד: „בציורי בן־אביגדור וגם בציורי המספרים הטירונים ח. ד. הורביץ וי. א. לובצקי תמצאי הרבה יתר מקוריות מבכל ספוריו ושיריו של אב"ג ופרישמאן תלמידו יחד"; „כי באחד הפיליטונים של לווינסקי יש יותר עצמיות ומקוריות מבכל הפיליטונים של פרישמאן".

להגן על כבוד פרישמאן יצאו: יונה קרפל וש. ל. ציטרון (שם, גליון ל"א ול"ב). האחרון כותב: „ולהאמת המרה הזאת הבתובה בשפתו ובסגנונו של פרישמאן לא יכול בריינין לסלות בשום אופן, וישנם את מתניו ויבא — ויען; אבל מה ענה ואיך ענה?"

לרגלי זה התחדד פולמוס חריף בין בריינין לציטרון. בריינין התנפל על ציטרון בחרפות

וגדופים, והאחרון ענה לו במאמר „תשובה קטנה לגס רוח גדול" („המגיד", גליון מ"ז ומ"ט). פרישמאן עצמו לא ענה כלום לבריינין, אך בשירו „לא אלך עמכם", שהדפיס ב„המגיד, בימי הפולמוס ההם, יש רמזים כלפי בריינין. ולחנם רצה בריינין לראות (באחד ממאמריו ב„התורן" השבועי) בשיר זה התנגדות להרצל, אשר פרישמאן העריץ אותו מאד].

ס

לאדז, 14 נאוומבר, 1898.

אדוני,

בחפץ לב נותן אני על ידך את הרשימות ואת הידיעות אשר אתה שואל מעמי, ואולם אם גם „נכבדות" תהיינה, כאשר אתה אומר, מסופק אני מאד.

נולדתי ביום ה' טבת תרכ"ה — כך רשום מעבר לשער איזה „מגן אברהם" ישן אשר עמנו בבית, והדאטום הזה אינו מכוון עם אותו הרשום בספר הנולדים של הרשות. מקום מולדתי הוא זגיערז אצל לאדז, ובעודי ילד קטן באו אבותי לגור בלאדז. משפחתי היא משפחה מכובדה ומיוחשה מאד, ורבנים יש לה בדגי הים לרוב, ואולם אבותי ואבות אבותי וכן רוב בני משפחתנו היו אנשים סוחרים מן הפבריקנטים הגדולים שבמקומנו, וכולם אדירים, גבירים, עשירים. מוכיר אני את הפרט הזה לפניך, משום שהדבר הזה באמת השפיע עלי בילדותי השפעה גדולה, ויוכל היות כי עי"ז תבאר לך איזה ענין הנראה בהשקפה הראשונה כמו זר. אוירא דלאדז מחפים בכל אופן שהוא, ואינו נותן גם לשוטה שבשוטים שיהיה לבטלן, ומה גם אם יגדל בין אנשים סוחרים ובתוך סביבה שיש לה מגע ומשא עם שונים כל היום. הדבר הזה יתן לו איזו עוז או איזו בטחה בקומו ובלכתו ובכל אשר הוא עושה, או גם אם רוצה אתה, איזו חוצפה. — אבי היה בעל שכל עז וחד ומלוטש מאין כמוהו. באמרי „מאין כמוהו" ירא אני שתשמע את שתי המלים האלה כעין פראזה, ואולם אני בדיוק כוונתי בהן להגיד שלא ראיתי עוד דומה לו, ורק צר לי שאתה תקבל את הדברים אך כעדותו של בן על אביו, בעת שאני יודע כי מסוגל אני להביא

בבקורת גם דברים ומעשים של איש אשר במקרה אבי הוא, ואשר רק בדעה מיושבת וצלולה ובלי כל פניה צדדית באתי תמיד לידי ההחלטה שהאיש ההוא היה החכם מכל האדם אשר ראיתי עד היום הזה. — אבי זה מת לפני ארבע שנים. אם ימצא איש בי איזה רוח של בקורת וברור וחפוש, ירושה היא לי מצד אבי; מצדה של אמי ומקרוביה, שיש בתוכם גם איזו ציירים מהוללים ונודעים, נחלתי לי את הנטיה לשגות בחלומות ובדמיונות ובהרהורים. רוח פסקונית ורוח שירה היו באמת הרוחות המנשבות בי בזמן אחד גם יחד, ולא חדלה התנגדותן מקרבי עד היום הזה. זוכר אני כי כאשר נדפסו מאמרי הבקורת הראשונים שלי עם כל גסות הרוח הנפרזה ועם כל בטול היש שבהם, אמרו עלי כי כך היא דרכו של איש שאין לו לב ושאין לו בעולמו אלא מוחו לבד, וכאשר נדפסו שירי הראשונים או ספורי הקטנים הראשונים הפתובים כולם ברוח לירית ידועה ובסנטימנטליות כמעט יותר מדי, שוב לא האמינו האומרים ההם למראה עיניהם. מעודי לא נעשה לי עוד עוול כאותו העוול שנעשה לי בבוא איש והוא אומר עלי כלאחר יד כי רק „לץ" אנכי. המלה הזאת שרטה תמיד שרטת בתוך לבי. מטבעי הנני נכאה וחולם ועצוב רוח.

בילדותי קבלתי מעין זה שקורין חנוך טוב. אומנים ואומנות, מורים ומורות לא חסרו לי. אולי לא רבים מבני גילי היו במצב מוצלח כמוני, שיהיו הולכים, למשל, לביתו של הרב לשמוע את שעורו ולהתחבט באיזה רמב"ם חמור ובאותו זמן עצמו יהיו מדברים את הצרפתית שלהם עם אומנתם או ילמדו פרק בחכמת הנגון או ילמדו רגליהם לצאת במחולות. את הלמוד בכלל אהבתי, יהיה מה שיהיה. תמיד למדתי בשקידה גדולה ובהבנה רבה ונהניתי מאד מן הלמודים, וברבות העניינים ופרקי הלמודים השונים במקצועות שונים כן רבו התענוגים שמצאתי בהם. במה שנוגע לקריאה הייתי תמיד מה שקורין תולעת של ספרים, ואין לך ספר שבא לידי אשר לא קראתיו. התאוה הנפרזה הזאת לקריאה לא חדלה עד היום וכמעט עוורו עיני. — בעודי ילד קטן היה לי מלמד אשר מנהגו היה להקריא לפני תלמידיו בכל חמשי וחמשי בשבת את הספורים הנפלאים מתוך „ספר הישר", והספורים האלה וכן

ספורי אמי ואמי זקנתי הם שעוררו והלהיבו מאד את פח דמיוני, ונוסף עליהם גם הדיין אשר בביתו למדתי אחרי כן ואני אז רק בן שמונה שנים, והוא לא מצא ענין יותר טוב לפני בלתי אם ללמדני את הספר „יסוד ושורש העבודה" או „ק"ח פתחי חכמה" וכדומה ולבסוף הכניסני תחת כנפי הקבלה. שער נא בנפשך: נער בן ה' וחכמת הקבלה!

עברית החילותי לכתוב בעודי רך וצעיר מאד. ספורי הראשון והקטן נדפס בהשחר שנה ט' בשם „המורה צדק", ואני אז בן י"ג שנים, וכן פתבתי אז את השיר „לטובת הכלל" שנדפס ג"כ שם. בהבוקר אור שנה ג' נדפס שיר זהב ממני „ביום מלאת לי חמש עשרה שנים". בעת ההיא כתבתי גם אשפנזית בשביל מכה"ע האשפנזים היוצאים לאור בלאדז, ואח"כ גם במ"ע אחרים אשר בחו"ל. בעודי צעיר מאד באתי לארץ אשפנז, ושם באתי בחברת הסופרים האשפנזים הידועים. אויערבאך, בערנשטיין ודומיהם עשו עלי רושם גדול. בהחלי להעתיק את „ידיעות הטבע" של בערנשטיין הייתי בן י"ז, ואני אז עוסק הרבה בלמודי ידיעות הטבע גם בפועל.

למחבר עברי נ ע ש י ת י כמעט שלא בידיעתי וכמעט למרות רצוני, אם יכול אני לומר כך. — בשנה שעברה קראתי מה שהדפסת אתה בלוח אחיאסף בשם לעוואנדא, ומצאתי גם מה שחשב האיש המפורסם הזה עלי בנוגע לריבי עם ליליענבלום. הן צדק האיש מאד מאד, ואולם רק מנקודת מצבו הוא יש לו הצדק לשפוט כאשר שפט. בעיקרו של דבר לא שם לב אל מצבנו אנחנו בספרתנו, וכן שכח פי טבעם של בני האדם שונה מאד וכי הרבה תלוי בטמפרמנט ובסביבה ובאופן החנוך של כל אדם ואדם. אני, למשל, אבוש בעצמי אם יזכיר לי איש את קונטרסי „תהו ובהו" אבל עם כל זה לא אשוב גם עתה אף מדבר אחד מכל הדברים שאמרתי שם, ורק על א ו פ ן כתיבת הקונטרס ההוא אני מצטער עתה. אני, לפי טבעי ולפי מזגי ותכונתי, אין לי כל טענה אפילו נגד ב ר י נ ן בריבו אלי (אשר בו יצאת גם אתה לברר את הדברים, ואני נותן לך בזה את תודתי על זה!), ואפילו נגד זלזוליו לא היה לי מה לטעון (כי יוכל היות שזה הוא דרך הדבור של האיש הזה), לו רק ידעתי כי המניע הראשון לכתיבת מאמרו הוא — ה א מ ת.

והוא לא כן: ברויזין יודע את האמת ומחשבותיו כמחשבותי — — — — — דבר כזה לא אסלח לו עד עולם. אני לא הייתי כן. אני בבואי לכתוב היה תמיד המניע הראשון איזה רצון למצוא את האמת. עוד ילדות היתה בי כשכתבתי „תהו ובהו", אבל ההתעוררות היתה מרוב גועל נפש אשר חשתי בקרבי למראה כל הבטלנות של ספרותנו בימים ההם ומרוב ההתלהבות שנתלהבתי לנגד מעט אמת. לא מבקר הייתי אז, לא סופר הייתי, ורק עלם צעיר לימים בן סוחר אשר נפשו תגעל כל מיני מלמדות ובטלנות והשפלה מן המין הידוע, וכל קרבי בי האיצו בי לכתוב מחאה. כתבתי — ובשעה שכתבתי חשתי בנפשי כי לא אוכל שאת את המחברים, יהיו מי שיהיו. שונא הייתי אז למחברים עברים בכלל. וכיון שכתבתי לא ידעתי כי עי"ז שכתבתי הייתי אני בעצמי למחבר. אני חפצתי רק להראות כי אני אני הנני המתנגד למחברים והייתי אחרי כן כמשתומם בשמעי כי אני בעצמי הייתי עי"ז למחבר. זה הוא שאמרתי כי כמעט שלא בידיעתי ואולי למרות חפצי נעשיתי למחבר.

בימים ההם כתבתי במ"ע שונים מאמרים ושירים וספורים שונים. בהאספיף הראשון והשני נדפסו ספורי הקטנים הראשונים בשם „אותיות פורחות", והמין הזה היה כמו חדש. בסוף שנת תרמ"ה נקראתי לבוא לעיר ליפסיאה לעבוד בבית הרידקציה של הסאלאן, אשר שם נדפס ספורי „יוליאנוס אפאסטאטא", ואולם באותו זמן עצמו נקראתי גם לפ"ב לקבל עלי את עריכת הפיליטון בשביל מה"ע היומי הראשון אשר היה לנו, הוא „היום". קאנטאר בעל „היום" הלך לבו אחרי, כפי מה שכתב לי אז, ע"י ספורי „ביום הכפורים" שמצא חן בעיניו עד מאד וע"י איזו מאמרי בקורת ופיליטונים. בהיום כתבתי זמן רב כמעט בכל יום, אם פיליטון ואם על הפוליטיקא ואם על כל מה שבא לידי. אחרי קום היום מצאת לאור, שבתי לווארשוי, ושם כתבתי זרגונית. אולי קראת את שירי הגרגוני הזרגוני „אופיר" שנדפס בהמאסף פאלקסביבליאטהעק של שלום עליכם. השיר הזה נעתק הרבה ודברו עליו הרבה. בין כה וכה נעתקו הרבה גם מספורי הקטנים.

אז באתי לברסלוי ונכנסתי לאוניברסיטא, לא ע"מ לבוא אל

איזו „תכלית" עי"ז, כי אם להנאתי ללמוד תורה לשמה. ובכן שמעתי שם ולמדתי שם כל ענין וענין הבא לידי, כי אמרתי: טוב לסופר שתהיה לו איזו ידיעה גם במקצוע זה וגם במקצוע זה, ובפרט שלא יהא איזה ענין זר בעיניו לגמרי. ואולם עם כל זה בחרתי לי גם איזה ענף מפורט; הענף הראשי שלי היה במקצוע הפילולוגיה הרומאנית, ואח"כ דברי ימי חרושת המעשה, וכן היסטוריה ופילוסופיה. מקץ ארבע שנים כליתי את חוקי.

בין כה וכה עבדתי הרבה בשביל „אחיאסף", והעבודה הזאת הלא גלויה וידועה לך.

בעוד שבועות אחדים תצא ע"י „תושיה" קבוצת מאמרי ושירי וספורי בשם הכולל „כתבים נבחרים".

עסוק אני עתה בכתיבת שני ספורים גדולים.

הנה לפניך הרשימות והידיעות, כפי אשר עלו בזכרוני, ואתה סלח נא לי אם לא עלתה בידי לתתן לך בסדר נכון ובדברים ברורים, כי קשים היו הדברים עלי. וכן אבקשך כי לא תשחק לי בראותך אותי משתטה באומר זה או זה, כאלו הייתי באמת, כביכול, איזה סופר מן הגדולים, כי לבסוף סוף הלא אתה האשם בזה ואתה הסבות בכל אלה.

אם יהיה עוד דבר לך לשאל את פי, פנה אלי ואענך בחפץ לב. — בכל אופן אם תכתוב איזה דבר בנוגע לי, אחלה את פניך להודיעני, בטרם שתדפים את מהות הדברים את צורת המאמר.

עברך המוקירך ומכבדך מאד

דוד פרישמאנן.

למשה הלמאן

[ליום חתונת פרישמאן שלחו לו משכילי לודז, העיר בה גודל פרישמאן, תשורה יפה — כלי־כסף במחיר שמונה מאות רובל. דבר זה, שקהל מעריצים יכבדו סופר עברי באשכר כזה, חדש היה אז בעולם העברי, והעתונים הרימו את המאורע הזה על נס. ברדיצבסקי העיר אז באחד ממאמריו („על הפרק", „הצפירה", 1903, גליון 53): „אבל מתנה יותר טובה היה הדבר, לוא לא נכשלו אותם בני אדם למנות שיקנה בסכום השקלים כלי כסף יפים, אך הדפיסו מהדורה יפה מספרי פרישמאן, או הוציאו לאור את שיריו שעדיין לא נקבצו ומונח כל אחד בקרן זוית של איזה חוברות או גליון ישן". משה הלמאן, אשר אליו ערוך המכתב, הוא עסקן צבורי ו„חובב־ספרות" בלודז. בגליון 19 של „הצפירה" שנת 1903 יודיע אחד הסופרים מלודז: „שמעתי כי בהוצאות הסוחר הנכבד ה' מ. העלמאן בעירנו נדפסת עתה מתודה לעברית בעברית, מעשה ידי אחד המורים המובחקים. — — — סימן יפה הוא לספרותנו, כי נמצא איש סוחר, המפזר כסף להדפסת ספר למוד, רק מאהבתו לשפת עבר ולא מחפצו למצוא שכר"].

סא

וארשוי, ע"ש חנוכה התרס"ג.

העלמאן ידידי הנעים!

בשעה שאני כותב את הדברים האלה, עומדת לנגד עיני (בכדי לקיים מה שנאמר „שויתי לנגדי תמיד") תבה העשויה תחתים שנים ושלישים, ובתבה הזאת אין אני מוצא חלילה בהמות טהורות או אשר אינן טהורות, כמו בתבתו של נח ע"ה, כי אם מוצא אני כסף טהור: מנחה שלוחה אלי מאת קהל מעריצים

בלאדז לזכרון ליום שמחתי. אכן צר לי מאד, כי תחת הכסף אין אני יכול להביא זהב, כי אם דברים לבד, דברים היוצאים מן הלב, והם דברי תודה בשמי ובשם אשתי.

ראה, ידידי, הנה אנכי כותב את הדברים האלה אליך בבחינת „אמור אל הכהנים", באופן שאתה תקח לך מהם בכל העולה בחלקך, לפי חלק השתתפותך במעשה הזה אם ברוח ואם בחומר, ואת יתרם תמסור בטובך לאחיך הכהנים אשר נשאו עמך במשא. רואה אני את הפירמא שלך ע"ג מעטפת המכתב השלוח אלי עם מנחתכם, ומפאן אני למד כי בבואי לכתוב, עלי לכתוב על פי שמך — ואתה בחסדך סלח על חרותי שאני לוקח לעצמי, לעשות אותך שליח להולכה.

לא אהיה תם יותר מדי ולא אעשה שקר בנפשי לומר לפניך כי הדבר בא לי בהיסח הדעת לגמרי; לא, — על פי רמזים רבים וכדומה ידעתי את אשר אתם מכינים לי; ואולם באמת ובתום לבי אני אומר לכם, כי הוספתם שבעים ושבעה על השמועה וכי הגדלתם על כל אשר חפיתי. ברוכים מעשיכם וברוך טעמכם הטוב, ועוד הפעם אני דובר אליכם את דברי תודתי בשמי ובשם רעיתי, אשר מצאו חן בעיניה מאד מאד א) כלי הכסף, ב) הספרות העברית. בכל פעם אשר אשים שפין בלועי, אזכור אתכם; בכל פעם אשר יעלה המזלג מן הקערה אל תוך פי, אזכור אתכם; בכל פעם אשר אשא כפי מן הקערה אל תוך פי, אזכור אתכם. ברוכים היו לי כלכם!

אותך ר' משה העלמאן, הן ידעתי מכבר, כי מכבד אתה תלמידי חכמים בכל מקום אשר אתה מוצא אותם, ולא עוד אלא שאתה בא לפעמים מתוך תלמידי חכמים גם לאלה שאינם בכלל תלמידי חכמים. יודע אני ומפיר בך דברים הרבה אשר עשית לעוסקים בשרה הספרות, ואשר אחר במקומך לא היה עושה אותם. מובטחני בך כי בשעה שיקום לנו סופר גדול באמת, אשר יכול נוכל לחלק לו כבוד באותה מדה שחלקו, למשל, הפולנים לסיענקיעוויטש שלהם, כי אז תהיה אתה מעשרה הראשונים אשר תשתתף במעשה כזה. ואולי עוד אזכה לראות במו עיני גם אני, כי יקום לנו סופר גדול ואנשים נדיבים מקרב עמי יאספו עליו לקנות לו גם הם אחוזת

נחלה או בית שוקט בפנה מסותרת, ולו גם במחיר מצער. עתה, אחרי אשר כבר ראו עיני ראשית המעשה, עתה כבר אאמין בפל; עתה כבר הפל אפשר. ברצונם וביכלתם של נדיבי עמי (כמובן מדבר אני ביחידים) לא הייתי מסופק מעולם, ובלבד שיהיו לנו איזו מעשים ועוד יותר מזה, שיהיה לנו איש גדול באמת. אם כבר זכינו לראות כי חסידים קמים, ובשביל רבם הקדוש לא יחשוכו איזו עשרות אלפים, למה לא אאמין כי באיזה זמן מן הזמנים יהיו לנו גם מיני חסידים אחרים, ובלבד שיהיה לנו איזה רבי קדוש?

ולי"מ שווארץ [1]) תאמר כי את המכתב הנלוה אל המנחה קראתי ברב עונג, וגם הפרתי בו את מעשה ידיו. ברוך יהיה לי האיש הזה. ראה הנה הוא אומר כי בי תתפאר לאדו, ואולם בפה מלא יכול הייתי להגיד לו גם את ההפך וכי בלאדז אתפאר אני ועליה גאותי; הן סוף סוף לא ראינו עוד מעשים כאלה אצל יושבי ערים אחרות חוץ מלאדז, אשר היא לנו הראשונה ואשר היא תהיה למופת לאחרות. שלום וברכה לידידי מנוער, לשווארץ!

ולי עקב שטיין ידידי נותן אני בזה את בריתי שלום. יקר לי האיש הזה כל הימים אשר ידעתיו, וצר לי מאד עליו כי יושב הוא מחוץ למחנה והוא תמיד בעיני כתינוק שנשבה לבין עכו"ם. כמדומה לי כי מעשהו ומלאכתו במשי, ואולם אל נכון איננני יודע את הדבר הזה; אכן אחת יודע אנכי בבירור: כי הוא בעצמו בודאי ובודאי כלו משי.

ומה אומר לאלטערמאנן שלנו? — הן איש הוא אשר הספין לעבור לפני התבה, ולכן עבר גם לפני התבה הנשלחה אלי. אין לי עצה אחרת בלתי אם לדבר אליו פה מעט בלשון החזנים לאמר:

לו זמר ידעתי מלא הפה „יוצרות" —
לך לך זמרתים בתרועה ובחצוצרות;
לו לפחות ידעתי מתוך הסדור איזה „קרובץ"
לך לך חזני, הבאתיו מלא הקובץ;
או לו ידעתי רנן לפחות איזה „אופן" —
לא באתי עתה ריקם וכמו רק יוצא דופן;
או לפחות לו ידעתי עתה איזו „זולת" —
אז שרתי לך עתה פרשת כל גדולת

מעלותיך הרבות; לוּ ידעתי קול „פזמון" —
לא הייתי מסתפק היום בסילוגיזמון;
לוּ השאלת לי אתה משלך „השכיבנו" —
או מאוצרך הטוב איזה „מפני חטאינו" —
אז הנה רק משלך לך הייתי נותן,
כתת כלה לחתן ולא כתת חותן.
עכשו שאני עני ולעבדך אין קול,
בלתי־אם דברים ואמרים כחול,
הריני בא ואוזר חלצים וירך
ואיני עושה כלום אלא מברך ומברך!

ואחרון אחרון חביב הוא אמסעל יקירי, איש פונה בתים מעודו, לכן יבנה גם הוא ביתו בקרוב, או יתן אלהים ועלתה בידו לעשות את אשר עם לבבו הטוב לבנות את ספתנו הנופלת — שלום וברכה גם לו עד העולם.

ושלום וברכה גם לכל אשר לא נוקבו בשמות על הגליון ואשר אנכי לא אדעם: היו לי כלכם ברוכים, כלכם אהובים לי, כלכם נחמדים!

עבדכם מוקירכם ומכבדכם דוד פרישמאנן.

---

1) סופר עברי ידוע בכנויו הספרותי „ים השחור".

לי. ד. ברקוביץ

[בימים הראשונים להופעת י. ד. ברקוביץ בספרות התיחס אליו פרישמאן בקצת אדישות, כמו שהיה מתיחס לרוב הסופרים הצעירים. ב„הדור" נתן גם מקום לבקורת קשה על ספורו „בן־זכר", אך אחרי שהדפיס ברקוביץ יצירות אחדות ב„השלח", נשתנה יחוסו אליו לטובה. פעמים אחדות פנה פרישמאן לברקוביץ שישתתף ב„הדור", אך ברקוביץ היה נמצא אז במחיצתו של ח. נ. ביאליק ובחר להדפיס את ספוריו ב„השלח", שנערך אז על־ידי ביאליק. פרישמאן התחשב הרבה עם ברקוביץ בתור מספר ואמן־הסגנון. כשהתחיל ברקוביץ לתרגם את ספורי שלום־עליכם לעברית, מהר פרישמאן לכתוב לשלום־עליכם (המכתב כתוב באידית) ולהביע את שמחתו על התרגום הנפלא הזה. פרישמאן רצה גם להשתתף עם ברקוביץ בחבור כריסטומאתיה, אך מסבות שונות לא הוציאו את הדבר אל הפועל.

אם כי יחס מלבב היה ביניהם, וברקוביץ היה נמנה על ה„משפחה הקטנה" של הסופרים שהתרכזו מסביב לפרישמאן, בכל זאת לא עמדו בחליפת מכתבים. שני המכתבים האלה הם היחידים שקבל ברקוביץ מאת פרישמאן. מתוך המכתב השני, שנכתב בזמן שפרישמאן השתתף ב„מקלט" שנערך בידי ברקוביץ, מבצבצים היאוש והאכזבה בנסיונותיו של שטיבל לבנין הספרות העברית, אשר בראשונה תלה בו פרישמאן תקוות מרובות. עקיצת פרישמאן כלפי ריינין מכוונת למאמרו „משורר־נביא" („התורן", שנה ג', גליון ל"ט) שבו „התאמץ" ריינין לבטל את טאגור ולהוכיח כי לא בגלל כשרונו, כי־אם על־ידי להטי הפרסום, זכה לפרס־נובל].

סב

[Варшава], 11 Сентября, 1905 г.

אדוני,

סלח נא לי בטובך על בלתי השיבי אותך דבר ער היום. העבודה רבה כל־כך, ער כי בשום אופן לא עלתה בידי להקדים את קריאת הרשימה ששלחת אלי. היה בטוח כי אשתדל להבא בכל האפשר להיות זריז יותר.

גם ברשימתך זו אני מוצא מה שמצאתי כבר אצלך ברשימות אחרות: מצד האחד עין רואה ומסתפלת במדה שאינה מצויה כלל, ומצד השני — קצת קמצנות בנוגע לדמיון של חוזים. איני צריך לכפול לך מה שנאמר זה מאה פעמים: מאת החוזה שואלים אנו יותר מעט ממה שאנו שואלים מאת הפוטוגרף. — הרשימה [1], לכה"פ מן הצד האמור למעלה, מצוינה, ותבוא בחוברת הכפולה של „הזמן" (ח־ט).

מחכה אני בקוצר רוח לספורך החדש אשר אתה אומר.

מכבדך מאד

ד ו ד פ ר י ש מ א נ ן.

---

1) „בכפר", „הזמן" חוברת ט׳ (לא ח־ט), ע׳ 360-370.

סג

[ווארשה, 14 ביוני, 1920].

חברי ועורכי הנחמד,

היה לי ברוך על מכתבך ועל כל הדברים הנעימים והטובים, שרפרת אלי במכתבך זה (הערה קטנה: המכתב נכתב ביום 15 מרס ש"ז, וקבלתיו תמול־שלשום, הוה אומר: שהה בדרך רק זמן קצר של שלשה חדשים בערך). ולא רק על כל הקומפלימנטים השמנים והרבים, שהשמעתני, אני מברך אותך, אלא ביחוד, על שנתת לי ידים לכתוב אליך סוף־סוף ולצדק קצת את נפשי בעיניך על חטא, שמונח כאבן כבדה על לבי ואינו נותן לי מנוחה: — שולח אני אליך מאמרים בשבילי חוברותיך חודש אחר חודש, ולא כתבתי עדיין לך אפילו פעם אחת איזו מלה בפרטות. הדבר הזה

אינו מניח לי לישון. האם לא ראית אותי על כל זה כראוי איזה הוטנטוט? אבל הסבה פשוטה מאד: כותב אני את הדברים, מוסר אני אותם ללחובר על מנת שיעשה ההעתק, והוא שולח, ואני איני יודע לעולם לא בהעתיקו ולא בשלחו, וכך נתגלגל הדבר ואני לא באתי לידי כך לכתוב אליך איזו דברים. אולם סוף־סוף אין כל זה מכפר עדיין על התרשלותי הגדולה, שאין לה כלל כפרה.

והנה גם דרכך במכתבך נפלא קצת: כותב אתה על כל קוץ וקוץ, על ב. ועל ל. ועל הקוריוזיטטים הנוגעים ב„מכתבי", ורק על דבר אחד קטן אתה שוכח לכתוב: על עצמך ועל שלומך ועל הנעשה עמך. מה שלומך, גולן? מה שלום אשתך? וחותנתך מה היא? ובני ביתך? ומה אתה אוכל ומה אתה שותה? ואמריקה מה היא ביחוסה אליך? וכמה כסף לך מזומן וכמה כבר החובות העולים למעלה ראשך? הלא סוף סוף היית גם אתה קונדס קצת — אחד ממשפחתנו הקטנה. שניאור שלנו, כשהוא מדבר בך, פיו מתמלא מיד חמאה נוזלת.

ה„מכתב" החמישי כבר נשלח אליך, גם הששי ישלח אליך בשבוע הזה, וגם את השביעי אשלח מיד. חסך תעשה עמי אם תאשר לי את הקבלות כפעם בפעם ע"י טלגרמה.

מקוה אני כי מכתבי זה יגיע לידך לא יאוחר מששה חדשים למן היום הזה, ואם תענה אותי דברים אחדים במהרה, יגיעו הדברים לידי בלי ספק עוד במשך שנת 1921. כן, כן, יקירי! בשעה מוצלחה ומלאה סדרים טובים אנו חיים. נטשוו סקזט! ודוקא בשעה מבורכה כזו בחר האיש שטיבל לנסיונותיו. יושב הוא לו שם, ואנחנו פה טובעים ביון טיט. אין פוסטה ואין מגע ומשא. חדשים אחדים לא קבלנו אפילו את ה„מקלט", זולתי חוברות בודדות, ורק זה עתה החל לבוא וקבלנו גם את החוברת השביעית. משטיבל עצמו אין מכתב ואין כל. על כל עשרות המכתבים שפתבתי אליו, לא קבלתי עדיין אפילו תשובה אחת. בתור קוריוזום: קבלתי אתמול איזה מכתב קטן מעמו, שנכתב בקריסטיאנה, ונתברר לבסוף כי נכתב עוד לפני נסיעתו לאמריקה. רק שתים שלש טלגרמות קבלתי בדבר כספים שונים, שהוא שולח אלי (דרך אגב: את הכספים עצמם לא קבלתי עדיין עד היום). בין כך וכך והכל נעשה לי

למעמסה. העבודה הרבה הוגיעתני קצת. קו הבריאות שלי — קו דק מאד, ואני מתירא שמא ינתק. מתירא אני, שסוף סוף לא תהיה לי עצה אחרת אלא להתישב בדעתי ולצאת ממנה (פלומר: מן הדעת). אשתגע. את הסמנים הראשונים לשגעוני כבר אני רואה. הלא כותב אני: מכתבים על דבר הספרות.

ומה שלום בריינין היקר? הבאמת רבינדרא־נת טאגורי הוא שרלטן גדול פל פך ובזדרנוסט, ככל אשר כתב עליו לפני שנתים בה„תורן" שלך?

והנני שלך באהבה

ד ו ד פ ר י ש מ א ן.

לג. זליקוביץ

[המנוח גציל זליקוביץ — משרידי הסופרים הפו־
ריסטים וכותבים „על טהרת הלשון" — לא היה שבע־
רצון ביותר מהספרות העברית החדשה, ובין הסופרים
המודרניים היה פרישמאן היחיד למצוא חן בעיניו
בגלל סגנונו הביבלי הצח, ובכל פעם שהיתה לו
הזדמנות להלל את פרישמאן, היה עושה זאת בחבה
יתירה. כפי שהגיד לי זליקוביץ, כתב אז ב„טאגע־
בלאט" רשימת־בקורת על תרגום „סרתוסטרא".
המאמרים אשר עליהם יאמר פרישמאן, כי מערכת
ה„טאגעבלאט" חוזרת ומדפיסה אותם — הם רשימת
מסעותיו לארץ־ישראל].

סד

וארשא, 4 יולי, 1911.

אדוני הפרופיסור,

היה לי ברוך על כל הדברים הטובים והרבים אשר דברת אלי במכתבך בדבר תרגומי „סרתוסטרא". ראה הנה אתה מתאונן באזני על משפיליגו המודרנים, ואולם הלא גם זה אות הזמן הוא, כי מיום שיצא תרגומי, לא מצא עוד איש לנחוץ לדבר עליו בקהל קטנה או גדולה. אין זאת כי יש להם משלהם דים והם שמחים מאד בחלקם, ומה להם ולספר דל אשר כזה? צר לי, כי באת אתר והפרעת את ההרמוניה הנעימה הזאת.

בנוגע לגוף העבודה, מוכרח אני להגיד לך, כי הרבה פעל בזה רוחו של ניטשע בעצמו. ראיתי כי ניטשע משתדל בספרו זה לתת לנו מין תורה או מין ברית חדשה או מין טסטמנט שלישי, ואז לא היה לי עוד שום דבר לעשות אלא ללכת בדרך אשר הורה עליו באצבע. יהי ניטשע גדול עד לשמים, ואולם את הביבליה ואת סגנונה יודע יהודי כמוני בכל אופן יותר ממנו; הן סוף סוף

ידע אותם ניטשע רק על פּי תרגומו של לוטר, ואני יודע את הביבליה מתוך ישעיהו ויחזקאל בעצמם. ולכן לא יפלא כלל, אם יש שלפעמים יצא התרגום יותר טבעי מן האוריגינל. הלא זה רק החזרת העטרה ליושנה. פּרבר הזה קרני גם בשעה שתרגמתי את „קין" של בירון. יהי בירון מי שיהיה, אבל לכתוב סגנון ביבלי יודע אני יותר ממנו. הלא זה הוא אשר יאמרו: ווען טייטש, טאָ לאָזט מיר.

ועתה, מבּיון שבאתי לכתוב אליך, הרשני נא, אדוני הפּרופיסור, לדבּר דבר, שאינו נוגע לך כּי אם לי לבדי. אומרים לי עליך, כּי עובד אתה בּרידקציה של ה„טאַגעבּלאַט". האם לא אפשר כּלל, כּי תתגלגל לי איזו זכות על ידך? הייתי חפץ מאד, כּי תפנה הרידקציה אלי לדרוש מעמי, כּי אכתוב בשבילה מכתבים או פֿיליטונים וכדומה. יודע אני, כּי היא הוזרת ומדפּיסה את כּל מה שאני כּותב בשביל העתונים פּה. ואולם רידקציה עשירה כמוה הלא יכולה להרשות לעצמה את הלוקסוס, להזמין אצלי את מאמרי מן המקור הראשון. — בכל אופן, אם יהיה לך הדבר הזה למשא מאיזה צד שיהיה, הרף ממנו ולא תשים אליו לב.

מקוה אני כּי לא יהיו הדברים הרבּים האלה לך למעמסה, והנני מברך אותך בשלום.

מוקירך מאד

ד ו ד פּ ר י ש מ א ן.

למיכל דוידזון

[מיכל דוידזון — מחבר פואימה דראמאתית לילדים „אין וועלדעל" — הדפיס לפנים שירים בעתונים עברים שונים. מתוך המכתב הראשון אנו רואים את רגשות הגיל והחדוה שמלאו את נפשו של פרישמאן בראותו את חלום־חייו — כי איש מעשה ישקיע הון רב לטובת הספרות העברית — הולך ומתגשם על־ידי א. י. שטיבל].

סה

מוסקבה, 7 יוני, 1917.

חברי,

שטיינמאן מסר לי היום את האדריסה שלך ואני ממהר לכתוב אליך.

אפשר שכבר הגיעו השמועות גם ער אזנך על דבר הנסים והנפלאות שנעשו בספרותנו: איש עשיר מופלג הקדיש סכומים של רבוא רבבות הרבה לצרכי הספרות העברית ולי קרא להיות עומד בראש המוסד שהוא מיסד. נגש אני לחדש את „הדור" שלי, ומלבד זה אנחנו מוציאים מאספים ארבע פעמים לשנה, והעיקר שאנחנו נגשים להוצאת ספרים, תרגומים של הספרות העולמית, קלסיקים וסתם ספרים מפורסמים וכו' וכו'. אפשר שתשתתף גם אתה בעבודתנו עמנו ותקח על עצמך איזה חלק ממנה. אין אני יודע מה הלשונות שאתה יודע ולאיזה דבר אתה מומחה, ולכן טוב תעשה כי תציע אתה את הצעותיך לפני. בחר לך את אשר תבחר והודיעני, אולי נבוא לכלל דעה אחת. אפשר גיו די מופסן? אפשר טשחוב? אפשר איזה דבר מן הספרות הקודמת לאלה? בקצור, מהר וכתוב ואדע.

עסוק אני מאד ועל כן אקצר.

מכבדך ד. פ ר י ש מ א ן.

סו

מוסקבה, 16 יולי 1917.

אדוני החביב,

שטוף אני בעבודה עד הצואר, ועל כן לא יפלא בעיניך אם אנוס אני לפעמים לתת לבעלי דברי לחפות לתשובה מעט יותר מן השעור. יהי חלקך גם אתה עם הסולחים המרובים!

בא אחר ולקח את ברכתך, את „דפנים וחלויה“ [1]), והספר הזה בתרגומו כבר מונח תחת ידי. אפשר שהיית נוטל על עצמך את תרגומו של אחד הקלסיים האשפנזים והיית בוחר לך את הדברים שבפרוזה — אם אין לבך פנוי עתה לדברים הדורשים חרוזים, כפי שאתה כותב. הייתי מציע לפניך, למשל, „קאבאלע אונד ליעבע“, „דיע רויבער“ של שילר או כיוצא בזה. הודיעני את דעתך, ואם תספים, אשתדל להמציא לך את הספר במקורו.

ועוד דבר אחד אני מוכרח להגיד לך: המוסר שלנו הוא מוסר חזק והרבה מאות אלפים נתונים ברשותי. אם תעבוד, ועבודתך הראשונה תהיה לרצון, תוכל להיות בטוח כי לא יהיה עוד עליך לבלות את ימיך בהוראות, כי מצא תמצא את לחמך בכבוד וברחבה בתוכנו.

הכותב בחפזון

מכבדך ד. פרישמאן.

ברגע הזה מסר לי ה' שטיינמאן את מכתביך אליו. אם נוטה אתה יותר לדברים מודרניים, כמו ספריו של ווסרמאן, אינני מתנגד גם לעבודה זו. אם נמצא את הספרים פה, נשלחם אליך. הלא ידעת, כי כמעט אי אפשר עתה להשיג ספרים אשפנזיים, ואפילו אם נתן במחירם אוצרות קרח. — אבל גם ההצעה שלי עדיין במקומה עומדת.

---

1) תורגם ע"י מ. חריזמאן.

שמות האנשים, הספרים, המאספים, העתונים, המאמרים, השירים והספורים הנזכרים בספר „אגרות דוד פרישמאן".

אבדול האמיד. — עג.
א בינטעל בלומען. — קלח.
אגרות יל"ג. — טז, כט, מט, נז, ס, עב.
אגרת התשובה. — פא, פד.
אגרת פתוחה. — כו, כט.
א האדטער ביסען. — קלח.
אויף דעם בערגעל. — קכא.
אוירבוך ברתולד. — מז, קנט.
האומן. — צו.
אופיר. — כא, צו, קטו, קכח, קמג, קס.
אוצר הספרות. — קב.
אוצר השרשים. — סח, עב.
אורבאך הילינה. — קלב.
אותיות פורחות. — יג, מו, נ, קכח, קס.
אחיספר (הוצאת ספרים). — יד.
אחיאסף (הוצאת ספרים). — יד, קמח, קסא.
אחיאסף (לוח). — קכו, קנט.
אחר בחצר סוסה. — פז.
אטלס אלעזור. — פח, פט.
איזראעליטישע וואכענשריפט. — קמד.
אין וועלדל. — קעב.
אלטרמאן. — קסד.
אליהו בחור. — צא.
אמסל. — קסה.
אני ואבי זקני. — יא.
אסמאן ברוך. — יח.
אספת חכמים. — לו.
אספת שירים. — קב.
אפיון. — פו.
אצבון בעל העגלה. — עג.
אצבע אלהים. — עז.

ביאליק ח. נ. — קמח, קסו.
ביום הכפורים. — יא, לא, קמו, קס.
בינה בספרים. — כט.
בינות לגלגל. — קד, קח.
בין לילה אחד. — מו.
ביקונספילד. — יז.
בירון. — יג, יד, קע.
בירניקה. — יג, קנב.
ביולים. — קנ.
בכל־מכל־כל. — יג, עב.
בכפר. — קסז.
במצולות ים. — נו.
בן־אביגדור. — קנו.
בן־גבירול. — צו.
בן־זאב י. ל. — עב.
בן־זכר. — קסו.
בן־עמי. — קיט.
בראש־הומיות. — צ.
בראנדשטטר מ. ד. — ח.
ברדיצבסקי מ. י. — כב, קסב.
ברודס ראובן אשר. — סז, עב, עג.
ברוק א. י. — לט, מ.
בריינין ראובן. — קב, קנו, קנז, קנט, קס, קסו, קסט.
ברי"ל (איוב ממינסק). — לט, מא.
ברנה. — יב, מ, סו.
ברנפלד ש. — יז, כח, מט, יג, פז.
ברנשטיין אהרן. — יג, לד, מז, מט, קנט.
ברנשטיין ישראל. — פא.
ברקוביץ י. ד. — ח, קיד, קטז, קבא, קלח, קמה, קמט, קנא, קסו.
בשוק של הסופרים והספרים. — יח, סו.
בת השמש. — קכו.

גדיא. — עח.
גוטלובר (אב"ג). — ח, ט, כה, כח, נז, קלד, קנז.
גולדמאן יצחק. — לב.
גולדפאדן אברהם. — קיט.
גורדון דוד (ד"ג). — כו, כח, כט, לה, לח, מ, מה.
גורדון יהודה ליב (יל"ג). — י, יג, טו, כ, כו, כז, כט, לב, לד, לו, מז, נג, נד, נו, נט, עב, עג, עז, פג, פד, פה, פז, קב, קמב.
גורדון מיכל. — יח, לט, ק.
גויבאנסקי יוסף. — נד.
גוינז אלכסנדר. — לב.
גינצבורג שמעון. — קנב.

גלגל החוזר. — מט, נט, קד.
גם זה יובל הוא. — מז, מט.
גן שעשועים. — עז.
גרבר ש. א. — קב.
גרין. — נו.

דאָם מעסערל. — קכא.
דברי ספר. — ס.
דברים אחדים. — ס.
דואר היום. — ה, קד.
דובנוב ש. (קריטיקוס). — מא.
דודזון מנחם. — נב.
דוידזון מיכל. — ה, קעב.
דוליצקי מ. מ. — כו, ל, לג, לה, נד.
דון יצחק קופייקין. — פז.
דונה קלארה. — י.
דור תהפוכות. — מ.
דורש אל המתים. — קלד.
דיומה. — ח.
די רויבער. — קעב.
דייכס יעקב. — סט, עג.
דינאבורג ב. — קד, קה.
דינזון יעקב. — קכא, קכב, קכג, קכד, קכט, קל, קלב, קלג, קלד, קלז קלח, קלט, קמד.
דניאל דירונדה. — עג.
דער אָרימער עושר. — קלא.
דער וועג. — קנ.
דפנים וחלויה. — קעב.

האולר. — קכא.
האזמל. — קכא.
האסיף. — יג, כ, מו, נו, נט, סו, סט, עב, קי, קכח, קס.
הבוקר. — יד.
הבוקר־אור. — ט, י, יב, כה, כח, מ, קנט.
הגדות אנדרסון. — נג.
הדואר. — ה, קנב.
הדור. — יד, קב, קטז, קמז, קמח, קמט, קסו, קע.
הויז־פרוינד. — קיד, קכה, קלז.
הועד. — צט.
הורביץ ח. ד. — קנו.
הזכרות נשמות. — קכה, קמו.
הזמן. — יד, קמט, קסז.
היהדות. — סו, עב.
היום. — יג, כ, בא, עה, עו, עז, עח, עט, פד, פה, פז, קיג, קיד, קיז, קיח, קכ, קכג, קכט, קס.
היונה. — י, יב, נ, מו, צח.
היינט. — קנ.
הכרם. — פט.
הלמאן משה. — ה, קסב.
המאירי אביגדור. — קד.
המגיד. — יא, יה, כה, כו, כח, כט, לג, לה, לו, לז, לט, מד, מז, מט, נט, סט, עג, קנו, קנז.
המורה־צדק. — י, יא, קנט.
המליץ. — יג, כ, כה, כז, כט, ל, לו, מא, מט, סז, ע, עג, פג, פז, צט, קב, קכ, קכט.
המפתח. — נז.
הנדבה. — קכו.
הנדחת. — קכג.
הנה בכתובים. — כה.
הנני העני ממעט. — כה.
הנ"ץ. — צ.
הספרות והחיים. — נ.
העברי. — כ, לט, מא, מב, מג, מז, נב, נח, סב, סד, עג, קד.
הפרחים. — קנב.
הצפירה. — יא, לח, עב, עה, פז, צ, קב, קד, קי, קכ, קמא, קנ, קסב.
הצפירה לילדים. — קנא.
הרשברג שמואל. — ט.
הרצל. — קנז.
השחר. — ט, י, יא, לו, מז, מח, מט, נא, נב, עג, קד, קנט.
השלח. — קכו, קסו.
התורן. — קנז, קסו, קעא.
התקופה, ה, יד.

ואענה חורפי דבר. — עג.
וואסרמאן. — קעב.
וואלף מיכל. — סח.
וואָסחאָד. — מא, קכה, קכו.
ווינטשבסקי מורים. — לו.
ווילד. — יד.
ווייסברג גאלקה. — צב.
וויסברג י. י. — ה, טז, יז, יח, יט, כ, כא, כג—קג, קד, קה, קכב. קלד.
וורבר יעקב. — מא, סז.
ויעה ברד מחסה כזב. — עג.

זאכס נ. — כח, ל, לב, לד, מב, מז, נ.
זאכס שניאור. — צו, צט.
זיעבען סוחרים. — קלד, קלה.
זכרונות לבית דוד. — כט.
זליקוביץ ג. — ה, כב, קע.

חברבר החצרוני. — קטז, קמח, קמט.
חוט המשולש. — מז, נ.
חוטר מגזע ישי. — יח.
חריזמאן מ. — קעג.
חמשה עשר בשבט, קנ.
חתן למולות. — עג.

טאגור רבינדראנת. — קסו, קסט.
טאגעבלאט. — קע.
טאנר ד"ר. — עז.
טביוב י. ח. — קא.
טלמאק. — יח.
טרוואש י. א. — לט, מ.
טפח מגולה. — מט, עב, עג.
טשחוב. — קעא.
טשרנוביץ נחמיה. — עא, עג.

ידועות הטבע. — יג, טז, כז, ל, לב, לו, מב, מג, מז, קנט.
יהי אור. — מח.
יחל"ל. — יז, כה, כו, כז, כח, לה, לו, מב, מג, מד, מח, מט, נב, נה, נו, נח, נט, ס, סז, סט, עג, עד, פג, פו, קד, קה, קח, קט, קכא.
יוד. — קמח.
יוליאנוס אפאסטאטא. — קס.
ילדות. — קנא.
יחיאל בער. — פד.
יסוד ושורש העבודה. — קנט.
יפה אברהם יהושע. — פה, פז.
יקראני ואענהו. — נב.
יש תקוה. — י.

כל אגדות ישראל. — קנב.
כל כתבי פרישמאן. — פז.
כל שירי יל"ג. — עג.
כנסת הגדולה. — עח.
כתבים נבחרים. — קסא.
כתבים ראשונים. — פז.
כתובים. — קד.

לא אלך עמכם. — קנז.
לאדוני בזק. — מז.
לאסאל פרדינאנד. — מ.
לבנזון אד"ם הכהן. — לו.
לבנר י. ב. — ח.
להוציא מלבן של מבקרי. — עג.
לובצקי י. א. — קנו.
לוי ישראל. — קיד, קכד, קכו, קכז, קכז, קל.
לווין. — קמד.
לווינסקי (יה"ל). — סא, סז, פא.
לווינסקי א. ל. — קנו.
לוונדה. — קנט.
לחובר פ. — ז, ט, קסח.
לטובת הכלל. — י, יא, קנט.
ליטעראטור בלאט (וידעשעס). — מז.
לילינבלום מ. ל. (מל"ל). — יז, מא, נה, סז, סח, ע, עא, עב, פג, קט.
ליפשיץ. — פא.
לכסיקון לתולדות הסופרים היהודיים. — ז.
לעבענדיגע מתים. — קלד.
לענות ,משכיל! — עב.
לרנר ח. צ. — נד.
לרנר (י. י. חרדנר). — קלד.

מגדלי מוכר ספרים (ש. י. אברמוביץ). — קלד, קלו.
מאנפרד. — יד.
מאפו א. — כג.
מארגולין. — עב, עג.
מבש"ן. — ח.
מגדנות. — לו.
מונטור־כריסטו. — ח.
מונטיפיורי משה. — נז, קט.
מונק ש. — צו, צט.
מוריה (הוצאת ספרים). — קסו.
מוסקן. — קעא.
מזה אחד ומזה אחד. — לו.
מזה יהושע. — יט, מג, מז, נא, נז, סב, סג, עא, עג, פח, קי, קטז.
מחצר כוסה ועד הנה. — פז.
מי זאת הנשקפה כמו שחר. — צו.
מכתב אל מו"ל חמגיד. — לו.
מכתבים על דבר הספרות. — קכג.
מלאכובסקי הלל. — ח.
מלכי צדק. — יח.
ממסתרי ספרותנו. — יב, לא.
ממעמקים. — יד.
ממערכות המלחמה. — פז.
ממקור ישראל. — מה, צט.
מעמע. — עח.
מערכי ליזון עבר. — לו.
מקלט. — קסו, קסח.
מרכז (הוצאת ספרים). — יד.
משיח. — קכו.
משלי יהושע. — לו.
משפט האורים. — לו.
מתנובות שדי. — פד.

נאטאליא אוסוויונא. — קלט, קמה.
ניטשה. — יד, קע.
נס לגוים (מאנקרד). — יז, כה, כז, כט, מב, מג, מד, נג, עג.

סאלון. — כ, קפ.
סובאלסקי יצחק. — עח.
סוקולוב נ. — כ, כז, לד, לח, מז, מה, נו, סו, סח, סט, עא, עב, עג, עה, קד, קח, קי.

סטמפניו. — קטו, קמו.
סיד (דון רודריגו). — כא, צג.
סלונימסקי ח. ז. (חז"ס). — יא, כז, לב, לח, נד, סט, קד, קי.
סמולנסקין פּ. — י, יא, יב, יג, טז, יח, כו, לה, מ, נא, נב, נה, עג, פּג, פּה, קה.
סנדר בלאנק. — קכו, קכז, קלג.
ספקטור מרדכי. — קיד, קכג, קכד, קכט, קל, קלה, קמט.

ספר היובל. — קטו, קמה.
ספר שלום־עליכם.—קיד, קטו, קטז, קמה.
ספרות.— יד.
ספרות־העולם (הוצאת ספרים). — יד.
סרתוסטרא. — יד, כב, קע.

עיט צבוע. — ח, כג.
על הנס. — יז, כט, לג, לז, עג.
ע. הפרק. — קסב.
על שפת הים. — יג.
עם עקש תתפל. — עג.
עמק הארזים. — כט.
ענות עני. — נ, קד, קה.
עס האָט מיר די באָבע אַ מעשה דערצעהלט. — קכד.
עשרה מאמרות לשאלת החנוך. — קד.

פאשקוב. — קנ.
פּינסקר ד"ר. — ע.
פּיקובסקי. — יח, כג.
פּרילוצקי. — קנ.
פּרסקי דניאל. — ח.
פּרץ י. ל. — קנ.
פאמיליענפריינד. — קכה, קלא.
פולקסביבליותיקה (הביבליותיקה העממית). — כא, צו, צח, קא, קיד, קטו, קלא, קלה, קלט, קמב, קס.
פולקסבלאט. — קיד, קכא, קכה, קכז, קל, קלג, קלד, קלה.
פראנצויז קארל אמיל. — יא.
פרוג ש. — פא, קכה, קכו, קלא, קלו.
פרידברג א. ש. (הר־שלום) — כח, כט, מא, נב, סז, עב, פּ, פּא.
פרישמאן פרידה־בילה. — ז.
פרישמאן שאול. — ז, ח, טו.
צדקה למשקולת. — קכא.
צדרבוים אלכסנדר (אר"ז). — יז, כו, ל, מט, סו, סז, סה, עב, עג, עה, עו, פּג.
צונזר אליקום. — צא.
צוקרמאן אברהם. — ט, כה, לה, מג, מד.
צוויפל א. צ. — ח ט, נד, סו.
ציטרון ש. ל. — ה, קנו.

קאבאלע אונד ליעבע. — קעב.
קאמינקא אהרן. — קב.
קאמינר יצחק. — פז, צח.
קאנטור י. ל. — יג, נו, עז, עח, עט, פב, פד, פו, קיג, קיד, קיז, קיח, קכד, קכה, קלא, קמ, קמא, קמב, קמג, קס.
קאפולוביץ. — צו.
קאראסק. — צא, צג, צו.
קין. — יג, קע.
קל"ח פּתחי חכמה. — קנט.
קלאצקא ל. י. — צט.
קלמנסון אלחנן. — צד, קה.
קלמנסון משה. — ה, נ, נו, נט, סד, עא, קא, קד.
קרן אור ירדה. — קלח.
קרפל יונה. — קנו.

ראזסוויט. — קנ.
ראקובסקי א. א. — יח, כג.
רבינוביץ א. וו. (או"ר). — לה, לו.
רבינוביץ דובער. — עח.
רבניצקי י. ח. — קכא.
רודרמאן פסח. — לד, לו.
רוזנברג. — ס.
רוזנפלד א. — עז.
ריוון. — כה, מד.
ריזין זלמן. — ז.
רייכסברג. — ס.
רע הילדים. — קנב.
רשפים. — יד.

שאצקס משה אהרן. — ח, נו, נז.
שבט סופר. — לו, לח.
שבר גאון וגאון ושברו. — יח, מא, מג, מט, נב, ס, ק, קה.
שבתי צבי. — לה.
שו"ב יהושע. — קב.
שולבוים. — סח.
שומאן אליעזר. — לט, מה, מו, צג, צד, צה, צח, צט, קא, קב.
שורש נשמתך. — פד.
שווארץ י. מ. (ים השחור). — קסד, קסה.

שטיבל, א. י. — יד, קסו, קסח, קעא.
שטיין יעקב. — קסד.
שטיינברג יהושע (ברינש). — לד, לו.
שטיינמאן אליעזר. — קעב, קעג.
שטרודטמאן. — מו.
שיינהויז א. ל. — קכו.
שילר. — קעב.
שירי פושקין. — יג.
שלום־עליכם (שלום רבינוביץ). — ה, כא, פז, פח, צג, צד, צח, קא, קיד—קנא, קס, קסו.
שלום־עליכם מרת (אַלגַא מיכאי־לאָוונא). — קלט, קמא, קמה, קלז.
שם ברמה. — קכא.
שמידט יוליאן. — מ.
שמ"ר (שייקביץ). — קכב, קכג.
שמ"ר משפט. — קכג, קכו, קכז.
שניאור ז. — קסח.
שני רעים. — קמב.
שערורה מקוצו של יו"ד. — לו.
שפטל. — צב, צד.
שפירא א. י. (אי"ש). — ט, יב, יח, כג, כד, כה, כו, כט, ל, לג, לה, לז, לח, מ, מא, מד, סח, פא.
שפירא ק. א. — עב, עה.
שפת יהודית אשכנזית וספרותה. — קא.
שרשבסקי צ. ת. — נד.
שתי דמעות. — מח.

תהו ובהו. — יב, יג, טז, יז, ל, מ, לג, לז, מ, סב, סט, עג, קיח, קמו, קנט.
תושיה (הוצאת ספרים). — קכא.
תולדות השלטת האדם. — עג.
תלמוד לשון עברי. — כג.
תשובה קטנה לגס רוח גדול. — קנו.

תקוני טעויות

בעמוד כ"ט, שורה ו׳ מלמעלה, השורה „ווארשוי 7 מאי 1884" מיותרת.

בעמוד קכב שורה ח מלמטה, במקום מא, צריך להיות מב.

[illegible] 18 [illegible] 1941

[illegible] ג.נ.ר.

לא ידוע מה היו הפרטים שלה שליחה בקו. "שמחה שלה בקרבה"
שמה בקרבה של בת שנה שלחה לה. שני לב רמז ד.ה.ו ואמו בקשה.
ברק. ידוע שני שנים: "לא" שנה, ושנה שלחה ד. בחנה. בקשה זה
שלושים שני בקשה שלה, על [illegible] ושהיתה לה מן ביקורים [illegible],
אלו בקשה שתים שני בקרבה". ושנה: בת שנה של. ביה
שנה בשנה. בקשה שנים שלחה.

ואת שנים בשנה בת. בקרב בקרה" בת—בקשה שני שלחה
בקר ד בקשה בקר בת. בקשה/שנה בן שהיה בת. שני בשנים שני ד
שלח שנה, ושנה, שלח שנה בית שנה בקר שלחה ב. ב בה/ שנה
בשנה בקרב "ושנה" ושנה/שנה"; שנה בשנה בת. שה בשנה
ושלשה בת שנה שלחה בקשה ושנה/שנה בת שנה. שנה
בקשה שלחה בת שנה בקשה שנה בקשה בת שנה בקשה
בקר שנה, ושלח בת שנה בקשה שנה בקשה בת שנה בקשה
ושנה: בת.

ושנה שנה בקשה שנה בת בקשה שנה בקשה בת שנה בקשה
בת שלחה בקשה שנה בקשה בת שנה בקשה בת שנה בקשה
בקשה שנה בקשה בת שנה בקשה בת שנה בקשה בת שנה
בקשה שנה בקשה בת שנה בקשה בת שנה בקשה בת שנה
בקשה שנה בקשה בת שנה בקשה בת שנה בקשה בת שנה

(בקשה בשלח-שנה: שנה בת).
בקשה שנה בת בקשה!

[בקשה]